

Sarah Dahle Hermanstad

«Forliset av Enhjørningen»

– Plyndring eller berging?

Masteroppgave i historie
Trondheim, våren 2012

Sarah Dahle Hermanstad

Forliset av Enhjørningen; Plyndring eller berging?

Masteroppgave i historie

Trondheim våren 2012

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historie og klassiske fag

Innhold

Innhold	1
Forord.....	3
Kapittel I; Innledning	5
<i>Oppgavens tema; Forliset av Enhjørningen</i>	<i>5</i>
<i>Problemstilling: Jedinorog; plyndring eller berging?</i>	<i>7</i>
<i>Oppgavens formål</i>	<i>8</i>
<i>Faglig og teoretisk tilnærming.....</i>	<i>9</i>
<i>Litteraturen</i>	<i>10</i>
<i>Kildene; bergingsprosessens kronologiske utforming</i>	<i>11</i>
<i>Metode.....</i>	<i>15</i>
<i>Disposisjon.....</i>	<i>16</i>
Kapittel II: 1700-tallets administrative landskap og muntlige fortellertradisjon	19
<i>Jedinorog som emne i fortellingen; bindeledd til framstillingens opprinnelse</i>	<i>20</i>
<i>Forlis og bergingsprosess i det dansknorske, administrative landskap; tragedie satt i system.....</i>	<i>25</i>
<i>Kong Christian Vs norske lov av 15.april 1687</i>	<i>27</i>
<i>Frederik IVs «Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods» av 21. mars 1705.....</i>	<i>29</i>
Kapittel III: Lokalbefolkningen som førsteinstans i bergingsprosessen	35
<i>Mobilisering av arbeidskraft.....</i>	<i>36</i>
<i>«Ikke-bergere» som representant for det typiske?</i>	<i>39</i>
<i>En indre justis; forhindrende faktor.....</i>	<i>41</i>
<i>De overlevende russerne som et tvetydig fremmedelement</i>	<i>42</i>
<i>Håndtering av loven; spørsmålet om inkvisisjon og en eventuell ekstrarett.....</i>	<i>45</i>
<i>Funn av døde matros; eskalering fra «plyndringstokt» til likvidering?</i>	<i>46</i>
<i>Varsling av myndigheter: tidspunkt i forhold til Dons interesser?</i>	<i>48</i>
Kapittel IV: Myndighetenes involvering.....	55
<i>De involverte parter; fogdens fullmektig som nærværende myndighet</i>	<i>56</i>
<i>Ansvarsfordeling mellom fogderiene</i>	<i>58</i>
<i>Midler for etterprøving av lokalbefolkningen</i>	<i>60</i>
<i>Vrakets tilstand; mulighet for plyndring også etter 3.november.....</i>	<i>64</i>
Kapittel V: Konflikten mellom Henrik Dons og de russiske matrosene	67
<i>Konfliktens utvikling; russerne på Rørøya.....</i>	<i>67</i>
<i>Reprimandebrevet; Nicolai Lohman som den ansvarlige</i>	<i>70</i>
<i>Ulovlig inkvisisjon?.....</i>	<i>72</i>
<i>Uklar konflikt; partenes ulike roller.....</i>	<i>76</i>

<i>Et siste forsøk på berging</i>	78
Kapittel VI: Auksjon over vrakgodset som siste fase	83
<i>Myndighetene som en tredje instans</i>	83
<i>Auksjonene; Vrakgodsets og bergingslønnens verdi</i>	85
<i>Omfanget av bergingsprosessen; mobiliserte ressurser</i>	92
Kapittel VII: Havarinæring; bergingsprosess satt i system	97
<i>Plassering i forhold til skipstrafikk; behov eller ønske</i>	98
<i>Ulike aktører; «den enes død, den andres brød»</i>	100
Kapittel VIII: Konklusjon	105
Litteratur	110
<i>Trykte kilder</i>	110
<i>Utrykte kilder</i>	110
<i>Andre kilder</i>	111
<i>Internetsider</i>	111

Forord

Arbeidet med denne oppgaven har vært både interessant og lærerikt. Mange familiemedlemmer er blitt dradd inn i heftige diskusjoner rundt de mange myter og sagn som omgir Jedinorog. Enden blir alltid en tilfredshet over hvordan fortellingen fortsatt har evne til å fenge selv de mindre historieinteresserte. Utover dette har oppgaven krevd en lang og tidkrevende prosess. Jeg vil derfor rette en takk til alle dem som har hjulpet til med tilretteleggingen av kildemateriale og den omfattende skriveprosessen. Jeg vil takke direktør ved Kystmuseet i Sør-Trøndelag Svein Bertil Sæther og redaktør i Årbok for Fosen Eilert Bjørkvik for hjelp med kildeinnsamling og gode råd. Kystmuseet må også tillegges mye av æren for at historien om Jedinorog ble bekjentgjort, i samme periode som undertegnede var på jakt etter et spennende tema. I denne sammenheng må en takk også rettes til Rigmor og Arnfinn, som fant tid til å hjelpe sin niese, og til kvenværingen Karl Magnar Eide. Disse har vært behjelpelig med opplysninger og gjennomføring av en befarings på Sæbuøya sensommeren 2011. Jeg vil også takke statsarkivet i Trondheim for hjelp til tyding av kilder, Riksarkivet i Oslo for oversendelse av dokumenter og Adresseavisen for kopier av ulike interessante artikler. Selv om den russiske sjøforklaringen ikke lot seg innbringe ved denne anledningen, må jeg likevel få takke alle de som var villige til å hjelpe meg i forsøket. Til fremtidige prosjekt håper jeg denne endelig vil komme til rette og bli en viktig del av den videre formidlingen. Ferdigstillingen av denne oppgaven, er bare blitt mulig med hjelp og veiledning fra min faglige støttespiller. Derfor vil jeg først og fremst takke Ida Bull for den rettleiding jeg sårt har trengt, fra start til ende.

Til slutt vil jeg rette enn takk til de som har stått meg nærmest, i de to årene det tok å skrive om det 250 år gamle mysteriet Jedinorog. Mine foreldre Solveig og Oddvar og min storesøster Maria har bidratt med mang en støttende samtale i tunge stunder. En hjertelig takk må gå til min samboer Kristian for tålmodighet og oppmuntring, når utfordringene virket endeløse.

Sarah Dahle Hermanstad

Trondheim, 13. mai 2012

Kapittel I; Innledning

Oppgavens tema; Forliset av Enhjørningen

Året er 1760 og et tremastet seilskip på hele 40 meter, ligger tungt i sjøen på vei inn mot trøndelagkysten. Skipet er av typen pink og tilhører den russiske keiserinnen Elisabeths marineflåte.¹ 1700-tallet var seilskutenes tid og før 1715 hadde Peter den store satt i gang et massivt prosjekt, som skulle gi Russland stilling som en ny europeisk stormakt.² Med en permanent marineflåte skulle de markere seg på havet og gjøre landet i stand til å konkurrere med stormakter som blant annet England. St. Petersburg ble den nye hovedstaden og opprettelsen av marinebasen Kronstadt i Finskebukta, ble et viktig utgangspunkt for å kunne erobre Østersjøområdet og Svartehavet. Det var herfra det russiske krigsskipet Jedinorog – Enhjørningen – hadde lagt ut på sin ferd, trolig tidlig våren 1760. Skipet var blitt sjøsatt 25.mai 1759 i Arkhangelsk og var ikke stort mer enn et år gammelt, da det kom seilende inn Ramsøyfjorden mellom Hitra og Smøla. Med en ballast av kanoner, ankere og tauverk skulle det opp til Russlands andre og mye eldre havnebase i Arkhangelsk. Disse var forbundet med hverandre bare rundt den langstrakte og værharde norskekysten. Vinden hadde økt til storm styrke og snø og is gjorde all manøvrering vanskelig.³

16.oktober kommer Jedinorog inn mot Veiholmen utenfor Smøla og ankrer opp ved det lille fiskeværret. Skudd blir avfyrt for å tilkalle los men værforholdene gjør det umulig å komme ut til skipet før dagen etter. Med livet som innsats blir tre av stedets beste losere sendt ombord, men vinden øker ytterligere i styrke og de kommer ingen vei. Som et siste forsøk på å redde skipet og holde fortøyningene, blir mast og rigg kappet ned og slengt overbord. 18.oktober letter de anker og forflytter seg med to små seil lengre inn i fjorden. Her kunne de kanskje hatt mulighet til å komme seg inn til en havn eller bukt for å reparere skipet. Skjebnen ble derimot en helt annen. Natt til 19.oktober ved midnatt sliter skipet forankringen og driver hjelpeløst over mot Hitras ytterste punkt, Sæbuøya. Jedinorog treffer landet og blir offer for de voldsomme naturkreftene. Da folk fra småøyene omkring kom seg ut til forlisstedet neste dag, var det ikke annet enn splintrer av treverk igjen å se over vannflaten. Skipet hadde gått ned

¹ Brev til direktøren ved Norsk Sjøfartsmuseum Svein Molaug fra sjef ved marinemuseet i Leningrad Kyeletsjov 04.01.1971

² «Snl.no, Russland - Peter den store reformerer Russland», <http://snl.no/Russland/peter%20den%20store%20reformerer%20Russland>, 14.02.2009, (aksessert 11.05.2012)

³ Brev til direktøren ved Norsk Sjøfartsmuseum Svein Molaug fra sjef ved marinemuseet i Leningrad Kyeletsjov 04.01.1971

med et mannskap på 130 mann.⁴ Ingenting annet enn fantasien kan gi oss et bilde av hvilken tragedie som egentlig fant sted den natten i 1760.

Lokalbefolkningen både på Hitra og Smøla fikk mye å gjøre i tiden framover. Selv om skipet var borte og dets opprinnelige reisemål ikke lenger var oppnåelig, hadde den nå engasjert andre mennesker med et nytt formål. Bergingsarbeid og en formell bergingsforretning skulle i følge dansk-norsk lovgivning iverksettes. Lokalbefolkning og embetsmenn ble involvert i et arbeid som tok over et år å fullføre. Den russiske ambassaden skulle kontaktes og de gjenværende restene av vrak og vrakgods skulle håndteres på korrekt måte. Med mulighet for bergelønn og tilgang på vrakgods ved en eventuell auksjon, ville dette bli en inntektsbringende prosess. Dette var den lovbestemte konsekvensen av et fremmed skips forlis på norskekysten. Jedinorog bød derimot på problemer lenge etter sin bortgang. Lovreguleringer, muntlige fortellinger og rykter kan vitne om en tendens til å trekke konsekvensene i motsatt retning. Kanskje trengte ikke myndighetene å bli varslet? Skipet var tross alt forsvunnet og ingen andre enn hitterværingene så ut til å vite noe om dets skjebne. Kanskje kunne de berge unna litt ekstra fyringsved eller noe tau, før de hjalp til med den offisielle bergingen? Utsiktene etter forliset så ut til å være åpne i flere retninger.

I utgangspunktet kan de fleste ulykker på kysten settes i sammenheng med en teori om eventuelle ulovligheter. Vrakplyndring, villedelse av fartøyer, vold og drap er faste tema i lovgivningen og fortellingene fra perioden. Det som gjør Jedinorogs tilfelle mer særegent er det som skjedde 17. oktober. Her oppstod ved en tilfeldighet en situasjon, som ville komme til å prege historien om Jedinorog videre. I det de tre losene fra Veiholmen, sammen med en løytnant og noen matroser, kommer seg ombord i skipet, løsner en kanon. Den faller ned på en sjalupp, altså en robåt, og «slog nogle Bord i Støkker». Kapteinen beordret derfor elleve mann, derav ni matroser, en tømmermann og en «dikter» (en som tetter eller kalfatrer bordgangene i et skip) til å dra i land på Hopen på Smøla for å reparere båten. Etter at de ble satt i land økte stormen i styrke og de fikk aldri mulighet til å komme ombord igjen. Av denne grunn ble de sittende igjen som eneste overlevende etter forliset. De representerer derfor et overraskelsesmoment, som fikk behandlingen av forliset til å gå i en uventet retning. Dager etter forliset ble plutselig hitterværingene konfrontert med fremmedtalende sjømenn, som hevdet sin tilhørighet til skipet. På Hitra var det med stor sannsynlighet allerede blitt

⁴ Rentekammeret, Renteskriverkontorene, Nordafjelske kontor, Trondheimstifts ktr. Journalsaker 1760, pakke 295. Journalnummer 1093, Journal og bergingsforretning av Jacob Pedersen Topp 22.11.1760

konkludert med at det hele dreide seg om et totalforlis uten en eneste overlevende. Omstillingen kunne derfor blitt problematisk avhengig av hvordan hitterværingene hadde sett for seg resten av bergingsarbeidet. De elleve matrosene ble værende på Smøla fram til sin hjemreise sommeren 1761. I denne perioden ble de med på å sette spørsmålstegn ved hvordan forliset av Jedinorog egentlig ble håndtert av lokalbefolkningen.⁵ Da grunneieren av Sæbuøya Henrik Dons meldte fra om forliset til fogden i Fosen fogderi 27.oktober 1760, var allerede en konflikt mellom russerne og hitterværingene i gang. Dons ble i tillegg stående alene mot russerne, på grunn av disse omstendighetene som gjorde forbindelsen mellom vrak og mannskap komplisert. Selv om vi ikke har kilder som kan konstatere om ulovligheter faktisk ble utført og straffet, var likevel spørsmålet om plyndring av vrakgods blitt trukket inn i bergingsarbeidet i 1760 og 1761. Denne oppgaven skal derfor dreie seg om dette spørsmålet rundt bergingsprosessens utførelse, i henhold til mulighet og motiv for plyndring

Problemstilling: Jedinorog; plyndring eller berging?

Hovedspørsmålet blir altså om det ble utført en regulær form for bergingsarbeid av lokalbefolkningen på Hitra, eller om det ble gjort forsøk på unndragelse og plyndring av vrakgods. For å få svar på dette må vi se på selve bergingsprosessen i sin helhet. Hvordan kunne denne skape mulighet og motiv for å drive vrakplyndring, i en prosess som allerede var regulert av omfattende lovbestemmelser? Denne prosessen strekker seg fra ulykkesnatten 19.oktober 1760, til den avsluttende auksjonsforretningen på Veiholmen i 1762, men i hovedsak ser vi den får sin avslutning allerede høsten 1761. Inkludert i dette bergingsarbeidet er både lokalbefolkningen og ulike embetsinstanser. Sammen danner de grunnlaget for det nødvendige apparatet behandlingen av slike uforutsigbare, men samtidig uunngåelige tragedier krever. Prosessen i seg selv er delt i tre overordnede perioder. Det er i den mer uoversiktlige tiden etter selve ulykken, at lokalbefolkningen blir trukket inn som første instans i prosessen. Neste fase representerer den organiserte og overvåkede delen av arbeidet, med lovregulerte bestemmelser om behandling av folk, materiale og utgifter. Til slutt skal mannskap og vrakgods returneres til hjemland og skipsreder. En eventuell auksjon representerer ofte det avsluttende elementet i bergingsprosessen, slik det gjorde ved dette tilfellet. Når lokalbefolkningen fikk betaling for bergingsarbeidet var prosessen fullført.

⁵ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

I det særegne tilfellet Jedinorog er det spesielt to faktorer som kompliserer denne kartleggingen av bergingsprosessen. Dette gjelder fordelingen av ansvar mellom de to fogderiene Fosen og Nordmøre, og konflikten som oppstod mellom lokalbefolkningen og de elleve overlevende matrosene. For å få svar på spørsmålet om mulighet og motiv for å drive enten berging eller plyndring, blir det derfor viktig å se på flere ulike moment. Dette omfatter behandlingen av de russiske matrosene og konflikten som oppstod, involveringen av lokalbefolkningen og myndighetene, og selve vrakgodset og dets verdi for de ulike interessenter. Konflikten og beskyldningene om vrakplyndring dreier seg i hovedsak om hitterværingene og Henrik Dons og material tilhørende funn ved Sæbuøya. Derfor vil det i denne sammenheng være bergingsprosessen på Hitra som blir mest interessant. Likevel blir den parallelle prosessen på Nordmøre aktuell, gjennom russernes innlosjering hos Nicolai Lohman i Steinsøysundet på Smøla. Dette deler derfor ansvarsområdet for mannskap og vrak mellom to ulike embetsdistrikt. For å inkludere myndighetenes håndtering av konflikten og matrosenes videre behandling, må vi derfor se på forlisets følger også i Nordmøre fogderi. På denne måten kan vi begynne å skille ut det som er typisk for den regulære bergingsprosessen og det som er mer særegent ved dette tilfellet. Med utgangspunkt i bergingsprosessens utforming, skal altså spørsmålet om vrakplyndring fokusere på motiv og mulighet hos lokalbefolkningen på Hitra, gjennom deres og myndighetenes håndtering av material og mannskap.

Oppgavens formål

Norsk sjøfartshistorie har den egenskap at den knytter storpolitikk og hverdagsliv til beretninger om heltedåd og tragedier, på en helt spesiell måte. Havet blir det konstante elementet, som knytter fortidens slit til samtidens bekymringer. Kraftige bølger og voldsomme høststormer har uopphørlig herjet med kysten vår. Felles for flere bygdebøker fra kystsamfunn er skildringer av hvordan menneskenes kamp mot naturkreftene, ble utgangspunktet for et handlekraftig samfunn. Det krever ikke mer enn en observasjon av møtet mellom hav og land, for å forstå at dette dreier seg om en hard og eviglang kamp. Selv mener jeg denne delen av Norges- og verdenshistorien er den mest interessante og lærerike, nettopp fordi fortid og nåtid blir nærmest uatskillelige i forholdet til havet. Med et romantisk syn på seilskutenes dominans blir 1700-tallet et eldorado for spennende historier om forlis og sjørøveri. Et dypdykk ned i fortidens gulnede skrifter kan både tilfredsstillende eventyrlyst og vitenskapelig analyse. I tillegg har jeg også tilhørighet til Hitra og Kvenvær gjennom slekt og

familie. Når skjærgården utenfor åpner muligheten for å kombinere en interesse for historie og spennende fortellinger om skipsforlis, blir valg av tema nærmest forutbestemt.

Jedinorog har ligget skjult nede på havbunnen i over 250 år. Selv med jevnlige besøk av dykkerteam så det lenge ut til at skipet ville forbli et anonymt vrak. Da Statoil skulle legge gassrørledning fra Haltenbanken til Tjeldbergodden, viste det seg at ledningstraseen ville krysse området hvor vraket var blitt registrert. Vitenskapsmuseet i Trondheim ble involvert og i løpet av 1990-årene ble det utført marinarkeologiske undersøkelser på havbunnen.⁶ Etter å ha konferert med skriftlige dokumenter fra den russiske marine, ble det konstatert at vrakrestene stammet fra det russiske krigsskipet Jedinorog.⁷ Femten år senere begynner en satsning på historien om Jedinorog å ta form. Blant annet Kystmuseet i Sør-Trøndelag og Trøndelag Folkemuseum blir involvert i planer om blant annet utstillinger, permanent museum, modellbygging og et minnesmerke i form av en bautastein. Jedinorog skulle endelig få sin plass i Hitras historie.

Det er i denne sammenheng denne oppgaven blir aktuell. Lokal satsning har brakt dette enkelttilfellet fram i lyset og en mer omfattende historisk analyse blir nødvendig. Det blir stadig gjort lignende forsøk på å ta for seg denne delen av den norske sjøfartshistorien, men ofte blir det vektlagt innsamling av historier og publikumsvennlige framstillinger. Dette lokalhistoriske arbeidet blir verdifullt i sammenheng med de fortellinger, som preger historien om kystsamfunnet. En kildekritisk analyse av de tekster vi har tilgjengelige i dag, kan være med på å bidra til en ny vinkling av denne delen av Norges historie. På denne måten kan de mange skipsforlis i norske farvann begynne å knyttes sammen, for å påvise en større innvirkning på forholdene ved kysten. For å tilføre historieskrivningen noe nytt har jeg derfor valgt å bruke et typisk lokalhistorisk tema, som induktivt kan generalisere hvordan forlis ble håndtert på Trøndelagskysten i andre halvdel av 1700-tallet. Dette vil derfor i større grad gi temaet sin fortjente plass i historievitenskapen.

Faglig og teoretisk tilnærming

Det som tidligere har vært vektlagt i utforskningen av dette forliset, er de marinarkeologiske undersøkelsene under ledelse av blant annet Marek E. Jasinski. Dette arbeidet har i hovedsak

⁶ Marek E. Jasinski, *Enhjørningen; om et dramatisk forlis med maritimarkologisk etterspill*, nr. 2 i skriftserien *Spor*, Trondheim 1994: 36

⁷ Jasinski 1994: 39

omhandlet problemstillinger tilknyttet identifisering og bevaring av skipsvraket. Lokalhistorien har gjennom blant annet bygdebøkene fokusert på fortellingenes utforming, som blir en viktig del av videreformidlingen av den lokalhistoriske kulturarven. I en artikkel i Årbok for Fosen i 1974 kommer Eilert Bjørkvik med en mer kildekritisk vinkling. Han tar for seg forholdet mellom tradisjon og dokumenter og trekker Jedinorog inn i historieforskningens felt.⁸ Det meste som er skrevet om Jedinorog ser ut til å datere seg til rundt 1970- og 90-tallet. I det denne oppgaven ble påbegynt var det nøyaktig 250 år siden ulykken fant sted, og derfor var det kanskje på tide med en nyere tolkning av hendelsene.

Bjørkviks behandling av emnet knytter fortellingene til historiske kilder, og åpner veien for å trekke Jedinorog opp på et analytisk plan. Denne oppgaven vil derfor prøve å utfylle dette arbeidet, som skal ende i en mer omfattende kildekritisk framstilling. Fokus vil ligge på en mer utdypende gjennomgang og analyse av skriftlige kilder, som kan vise til nye sider ved lokalbefolkning og bergingsprosessen i spørsmålet om vrakplyndring. Omfanget av disse bevarte kildene gjør nettopp dette tilfellet til et interessant case-studium, som kan bringe et lokalhistorisk tema opp på et mer generelt nivå.

Litteraturen

Det er ikke mye relevant å finne av litteratur om et slikt emne, og ofte må vi støtte oss til lokalhistoriske arbeid som bygdebøker. Disse kan derfor legge kimen til en forståelse av Jedinorog, som et levende element i den muntlige tradisjonen. Lokalhistorien blir på denne måten et interessant utgangspunkt for å forme en ny analytisk vinkling. Hitraboka av Fugelsøy⁹ og Opstads Øyfolket ved Storhavet¹⁰, gir et innblikk i hvordan fortellingen om Jedinorog er blitt framstilt på Hitra og Smøla. Faksvågs gjenfortelling av sagnet i Årbok for Fosen¹¹ og Thanems artikkel i Adresseavisen i 1970¹² gir oss ulike opplysninger om fortellingens utvikling. En rask undersøkelse av skipsforlis ved Leka hos Furre,¹³ gir også mulighet til å skille ut enkelte trekk ved fortellertradisjonen. Disse framhever den muntlige tradisjonen, mens Bjørkvik i større grad prøver å bruke kildematerialet for å teste denne framstillingen. Alle disse er skrevet mellom 50- og 70-tallet, og viser hvordan den

⁸ Eilert Bjørkvik, Russerforliset i Kvenværet i 1760; tradisjon og dokumenter, *Årbok for Fosen* 1974

⁹ Maurits Fugelsøy, *Hitra: Øya og folket bind 1*. Trondheim 1958

¹⁰ Kristian Opstad, *Øyfolket ved storhavet*. Trondheim 1964

¹¹ Håkon Faksvåg, Russeren som forliste i Kvenværet, *Årbok for Fosen* 1973

¹² Rolf W. Thanem, Hovmod kostet 700 russiske emigranter livet. *Adresseavisen* 22. desember 1970

¹³ Johs. Furre, *Gjennom brått og brann; skipsforlis ved Leka 1701-1944*. Espå 1992

lokalhistoriske interessen utviklet seg uavhengig av de marinarkeologiske undersøkelsene på 90-tallet.

I tillegg til kildematerialet fra 1700-tallet, vil jeg bruke tidligere undersøkelser av maktutøvingen i Danmark-Norge, som en innfallsvinkel til perioden. Dette gjelder (professor i historie) Atle Døsslands bidrag til fylkeshistorie for Møre og Romsdal¹⁴ og hans artikkel om patron-klientforhold i norsk 1700-tallshistorie.¹⁵ Samtidig kan vi også lese om Skriftlige kilder og skipsforlis av arkivar ved statsarkivet i Kristiansand Oddleif Lian, gjennom FOK-programmets skriftserie (Forskningsrådets program Forskning om kulturminnevern).¹⁶ En noe mer utdypende sammenligning med havarinæringen på Sørlandskysten, vil til slutt kunne sette enkelttilfellet i sammenheng med behov og ønsker, som knytter seg til bergingsforretningens utforming. Denne sammenligningen baserer seg på skildringen av havarivirksomhetens innvirkning på byutviklingen i Mandal bys historie¹⁷ og Farsund bys historie¹⁸, av Eliassen og Abrahamsen. Disse kan både vise til bergingsprosessens potensiale og til forskjeller i dens utføring. På denne måten får vi et mer utvidet begrep om hvordan bergingsprosessen kunne prege forholdene på kysten, og hvordan Jedinorog kommer inn i denne sammenheng.

Kildene; bergingsprosessens kronologiske utforming

Opgaven baserer seg på en kartlegging av bergingsprosessen på Hitra og Smøla, som enten vil kunne belyse et lovbestemt bergingsarbeid eller en straffbar unndragelse av materiale. For å oppnå dette må vi se på de kilder som er tilgjengelige for å beskrive forholdene etter forliset. En slik undersøkelse vil kunne avdekke en interesse for skipets gjenværende verdier og anledning til å plyndre materiale. På samme måte kan den vise til forebyggende og forhindrende faktorer, som blant annet straff, belønning og en direkte tilstedeværelse av myndigheter.

Samlingene i arkivene er ikke alltid like komplett bevart. I denne forbindelse er det tingbøkene for Fosen sorenskriveri mellom 1748-1772 og ekstraretsprotokollene fra før

¹⁴ Atle Døssland, *Med langt mot havet; 1761-1835*, nr. 1 i serien Fylkeshistorie for Møre og Romsdal, Oslo 1990

¹⁵ «Hivolda.no, Å studere patron-klient-forhold i norsk 1700-talshistorie», <http://tilsett.hivolda.no/atd/shp/Patron_klient.pdf>, u.å., (aksessert 17.02.2012)

¹⁶ Oddleif Lian (creator), *Skriftlige kilder og skipsforlis*, Nr. 8 i FOK-programmets skriftserie, Oslo 1993

¹⁷ Finn-Einar Eliassen, *Mandal bys historie bind I; Den førindustrielle byen ca. 1500-1850*. Mandal 1995

¹⁸ Olav Arild Abrahamsen, *Farsund bys historie bind I; En by blir til: fra stedets oppkomst til 1850*. Farsund 1997

1765, som har gått tapt. Med en problemstilling som omhandler en konkret straffbar handling, kan mangelen på disse kildene gjøre seg nokså merkbar. Vi har ingen mulighet til å undersøke om bergingsarbeidet ble gransket på tinget, eller om spørsmålet om vrakplyndring ble tatt opp. Likevel gjør ikke dette oppgaven umulig. Omfanget av de øvrige kildene kan i stor grad bøte for tapet av den kunnskapen tingbøkene kunne gitt. Når ingen av brevene sendt til og fra embetsmennene henviser til en eventuell ekstrarett eller et tingmøte, er det heller ikke sikkert at et søk i protokollene ville gitt noe resultat.

Perioden mellom 19.oktober til fogdens fullmektig Henrik Bulls ankomst på Rørøya 3.november 1760, utgjør den uovervåkede første perioden av bergingsprosessen. Som et utgangspunkt for å forstå lokalbefolkningens oppfatning av de bestemmelser de hadde å forholde seg til, blir det viktig å se på Christian Vs norske lov av 1687 og Frederik IVs forordning av 1705. Disse gir også mulighet til å si noe om de generelle forhold på kysten på 1700-tallet, som et uttrykk for de ulovligheter lovreguleringene søkte å forhindre. Gjennom en bekjentgjøring av disse lovene i samtiden ble rammene for bergingsarbeidet satt. Disse rammene skulle inkludere både strandsittere, gårdeiere, fiskere, tjenestefolk og andre grupper i lokalbefolkningen, som sammen skulle fungere som den første instansen i bergingsprosessen. I forhold til spørsmålet om mulighet for vrakplyndring, blir dette også den viktigste perioden å skulle prøve å kartlegge. Her må vi forholde oss til opplysninger nedskrevet i ettertid, gjennom blant annet bergingsforretningene for Fosen og Nordmøre. Disse ble skrevet av fogdenes fullmektige Henrik Bull og Jacob Pedersen Topp i løpet av november 1760, og blir derfor annenhåndskilder til dette første tidsrommet. Fogden Johan Ruberg i Fosen fogderi kommer senere med en redigering og fortsettelse av bergingsforretningen på Hitra sommeren 1761. Denne gir mulighet til å se hvordan fogden gjennom omformuleringer kunne uttrykke sin egen forståelse av situasjonene. På denne måten kan vi få tre vinklinger fra embetsmenn, som både utfyller hverandre og gir mulighet til å oppdage uoverensstemmelser.

Gårdeier og handelsmann Henrik Dons blir eneste representant for lokalbefolkningen som vi har skriftlige kilder fra. Han står bak den eneste kilden vi har fra denne perioden før 3.november. Brevet han sendte til fogden 27.oktober 1760 avdekker de første indikasjonene på at bergingsprosessen vil preges av et anspent forhold til russerne. Problemet blir at hans stilling som andrepert i konflikten også gjør ham til en tvilsom kilde. Selv om hans framstilling av situasjonen likeså godt kan vise seg å være sannferdig, vil det likevel kunne

stilles spørsmål til hvordan han valgte å ordlegge seg. Når han beskriver situasjonen til myndighetene, vil det trolig være med det formål å skulle legge skylden på den andre parten. Subjektiviteten i framstillingene blir derfor mest tydelig der hvor han er involvert. Dons ga ytterligere opplysninger om bergingsarbeidet til Henrik Bull, ved utførelsen av bergingsforretningen november 1760. Av denne grunn blir vi avhengige av å ta stilling til ham som kilde, også for å kunne undersøke tidsrommet før 3.november. Det blir derfor viktig å stille seg kritisk til hvordan han valgte å formidle disse opplysningene. Hvis vi kan stille spørsmål til Dons som andrepert i en konflikt og i forbindelse med eventuelle ulovligheter, vil en nøytral og saklig beskrivelse av det første bergingsarbeidet kunne gå på bekostning av de egentlige forhold. Undersøkelser i ekstraskattemanntall for Fosen 1762 vil gi ytterligere informasjon om Henrik Dons, som kan være med på å klargjøre omstendighetene rundt konflikten med de russiske matrosene.

Den russiske sjøforklaringen skal ligge i Russian State Archive of the Navy (RGAVMF), men tross hjelp fra flere hold ble den ikke å få tak i ved denne anledningen. Både lokalbefolkningen på Smøla og de russiske matrosene blir derfor vanskeligere å undersøke i tilsvarende grad som hitterværingene. Det blir uansett nødvendig å undersøke russernes rolle i konflikten og som anklagere av vrakplyndring. Det vi har tilgjengelig er de opplysningene russerne ga til Bull og Topp i forbindelse med bergingsforretningene. Vi har også mindre kommentarer gjort av blant annet Bull og Ruberg gjennom korrespondanse, som kan fortelle oss noe om hva som skjedde og hvordan dette ble oppfattet av myndighetene. Samtidig vil det være mulig å trekke inn referanser til den russiske sjøforklaringen, fra artikkelen «Enhjørningen – om et dramatisk forlis med maritimarknologisk etterspill», av marinarkeolog Marek E. Jasinski. Det er her vi finner den mest direkte anklagen om vrakplyndring begått av hitterværingene.

Ettersom myndighetene ble mer direkte involvert i den resterende delen av bergingsprosessen, vil mye av denne oppgaven komme til å dreie seg om korrespondanse mellom embetsmennene. Omfanget av den skriftlige kommunikasjonen mellom de ulike embetsmennene og mengden som er bevart i arkivene i dag, gjør det mulig å utføre en grundig kvalitativ undersøkelse. Problemet blir at disse ofte var skrevet andre steder enn der hendelsene fant sted. De var derfor selv avhengig av andres beskrivelser av omstendighetene. De fleste hadde i hovedsak de innsendte bergingsforretningene å basere seg på. I den påfølgende perioden i november var derimot både Henrik Bull og Jacob Pedersen Topp

førstehåndskilder til bergingsarbeidet. På Hitra ble bergingsforretningen skrevet fra 3-15.november, mens på Veiholmen ble den utført i løpet av 22.november. Sammen gir de en utdypende beskrivelse av den mer organiserte og overvåkede formen for bergingsarbeid, som spesielt på Hitra kommer inn som et motstykke til perioden før. Forklaringer av forlisets hendelsesforløp, konfrontering om bergingsarbeidets utførelse i perioden forut, beskrivelse av videre bergingsforsøk, registrering av bergere og vrakgods og en vurdering og forvaring av materialet, gjør disse forretningene til de mest nøytrale og saklige kildene vi har å forholde oss til. Likevel gjenkjenner vi den samme subjektive framstilling som hos Henrik Dons. Dansk-norske kilder kan ikke representere en fullstendig framstilling av situasjonsbildet, når de russiske matrosene ikke ga sin fulle forklaring før de returnerte til St. Petersburg. De mer kompliserende problemstillingene ved bergingsprosessens utførelse, som nettopp blir interessant i sammenheng med vrakplyndring, blir nærmest utelatt i embetsmenneskets framstilling.

Utover våren og sommeren 1761 begynner korrespondansevirksomheten å øke kraftig, ettersom bergingsprosessen overføres fra lokalsamfunnet til de gjeldende myndighetene. Fogdene i Fosen og Nordmøre, amtmannen i Molde, byfogden i Kristiansund, stiftamtmanden i Trondheim, rentekammeret og den russiske gesandten (utsendingen) geheimeråd Baron von Korf i København, blir involvert i de avgjørelser og ordrer som skal videreformidles til de ulike instansene. Forliset inkluderte som nevnt to ulike fogderier, hvor mannskap, vrak og vrakgods ble spredd til flere ulike steder. Dette medfører derfor en økt mengde saksbehandling, som igjen øker mengden kildemateriale vi kan forholde oss til. Samtidig som ordrer må videreformidles gjennom flere ulike ledd, kan vi nyte godt av det mangfoldet som gir den kvalitative undersøkelsen et tilstrekkelig grunnlag. I tillegg avsluttes prosessen med innsending av regnskap og Andreas Jessens auksjonsprotokoll fra auksjonene på Rørøya 12.november 1760 og 26-27.august 1761. Disse gir mulighet til å se hvordan bergingsforretningen kommer til en avslutning, samtidig som den gir et innblikk i vrakgodsets omfang og vurdering. En artikkel fra Dagsposten i 1877 kan samtidig si noe om mengden vrakmateriale som er blitt hentet opp eller registrert i ettertid.¹⁹ Dette gjør det mulig å sette vrakgodset i sammenheng med interessen for dets verdi, i forbindelse med eventuelle motiv for enten berging eller plyndring. På tross av mangelen på direkte kilder fra lokalbefolkningen, kan indirekte kilder til motiv likevel gjøre det mulig å tilnærme seg

¹⁹ Et Fund ved Hitteren for 40 aar siden; Det strandede russiske krigsskib, *Dagsposten* 12.10.1877

hitterværingene som noe annet enn tilgjengelig arbeidskraft. Bevarelsen av den fullverdige auksjonsprotokollen er nok et eksempel på hvordan mangfoldet av kilder gjør enkelttilfellet Jedinorog til et velegnet case-studium.

Undersøkelsene av kildene i forbindelse med Jedinorogs forlis, etterlater en del spørsmål som blir vanskelig å svare på ut i fra ett enkelttilfelle. Skal vi ha mulighet til å sette Jedinorog inn i en overordnet sammenheng, blir det nødvendig med komparative innslag. For å finne logikken mellom det som gjør Jedinorog til et eksempel på en regulær bergingsprosess, og det som gir innslag av særegne og mulig ulovlige tilfeller, må vi derfor trekke inn andre forlis. Dette skal på ingen måte være et forsøk på en kvantitativ undersøkelse, men en komparasjon der spørsmålene ikke lar seg besvare ut i fra enkelttilfellet. For å kunne henwise til hvilke opplysninger tingbøkene kunne ha representert, vil et forlis ved gården Hennøe fra Nordhordland tingbok, bli brukt for å utdype ulike forhold ved bergingsarbeidet høsten 1760.²⁰ Det samme gjelder også Lians artikkel om et forlis ved Lista i 1750²¹. Disse vil ikke bli gjennomgått i sin helhet, men trekkes inn der hvor det viser seg å bli nødvendig. En rask gjennomgang av kirkebøker for Hitra prestegjeld 1736-1775 og for Edøy 1751-1765 som inkluderer Smøla og Veiholmen, vil også sammenlignes med funn i Bjørnør ministerialbok, for å utdype forhold rundt gravlegging av de omkomne.

Metode

Å analysere håndskrevne dokumenter fra 1700-tallet, kan vise seg å være en utfordring nok i seg selv. Det å sette dem i forbindelse med hverandre, for å klargjøre mulighetene og motivene for ulovligheter innenfor en lovbestemt prosess, handler derfor om grundig analyse og tolkning. Et case-studie gir derfor mulighet til å utføre en kvalitativ bearbeidelse av kildene. Ved å plassere bergingsarbeidet inn i en regulær prosess, kan vi derfra klare å trekke ut særegenheter, som både blir typisk for prosessen og for enkelttilfellet. På denne måten kan vi skape en grunnmodell for forklaringen av de forhold som skapte motiv og mulighet for ulovligheter, og som søkte å forhindre dem. Gjennom en kronologisk gjennomgang av bergingsarbeidet etter 19.oktober, kan vi derfor sette fokus på det typiske og det særegne. De komparative elementene kan sørge for at dette enkelttilfellet og den grad av generalisering som blir forsøkt, ikke blir en påtvunget modell.

²⁰ «Digitalarkivet.uib.no, Nordhordland tingbok 34, 1715-1719, del III», <<http://digitalarkivet.uib.no/sab/nhlTgb34c.htm>>, u.å., (aksessert 24.10.2011)

²¹ Oddleif Lian, Forlis på Lista i 1750, *Arkivmagasinet* nr. 3, Tangen 2007

Den ideelle og regulære prosessen som kommer til uttrykk i lover og forordninger, gjør det mulig å finne igjen de embetsarkivene som må undersøkes. Selv om disse ikke skildrer lokalbefolkningen som enkeltindivider, vil likevel oppgaven kunne nærme seg en kulturstudie av kystmiljøet i Trøndelag på 1700-tallet. Oppgaven søker å få en forståelse også for hitterværingene som meningssøkende vesen, som handler ut i fra regler, normer, personlig erfaring og forståelse. Dette vil ikke nødvendigvis være selve målet med undersøkelsene. Måten lokalsamfunnet forholdte seg til forlis og berging, blir i stedet avgjørende for hvordan vi kan tolke situasjonsbildet, i forhold til eventuelle ulovligheter. Dette vil gi et bilde av den rettslige situasjonen i landet, men med sosialhistoriske tendenser. Historien om det daglige liv driver fortellingen og former lokalsamfunnet som blir utgangspunktet for problemstillingen. Rammene for bergingsforretningen blir satt ovenfra, men handlingene utføres nedenfra. Kanskje vil historien om Jedinorog vise til «det normale unntaket»²² slik en mikrohistorisk undersøkelse med fokus på Hitra og Smøla kan framvise. Begrepet bergingsprosess blir derfor et standardiserende begrep, som likevel åpner for et skille mellom det typiske og det særegne.

Disposisjon

Det blir i denne sammenheng viktig å vise til den kronologiske gangen i prosessen, fordi den i sin utførelse avdekker eventuelle motiv og anledninger for unndragelse. Vi kan på denne måten følge de forebyggende og forhindrede tiltakene mot vrakplyndring. Samtidig kan vi se hvordan de ulike periodene kan forholde seg til spørsmålet om ulovligheter. Kapittel II vil være med på å gi bakgrunnskunnskap om lovverk og det administrative landskapet i Danmark-Norge. Dette vil kunne sette Jedinorog og kystfogderiene i sammenheng med de overordnede bestemmelser, som gjaldt for alle skipsforlis innen rikets grenser. Deretter vil resten av oppgaven forholde seg til en kronologisk inndeling etter de tre hovedperiodene i prosessen. Kapittel III vil omhandle den første uovervåkede perioden av bergingen mellom 19.oktober til 3.november 1760. Denne perioden innebar en umiddelbar reaksjon for å berge mest mulig av de gjenværende verdier, under forhold som fortsatt hadde de samme værforholdene som førte skipet i ulykke. Denne perioden setter derfor fokuset på lokalbefolkningen, og vil i størst grad kunne forbindes med eventuelle ulovligheter. Kapittel IV vil deretter ta for seg det mer organiserte bergingsarbeidet under myndighetenes overvåkning fra 3-15.november. I tillegg kommer bergingsforretningen på Nordmøre fra

²² «Kaldal.net, Arbeidets kulturer – hvordan studere dem?», <http://www.kaldal.net/ingar/ingar-kaldal_4_1995.pdf>, u.å.,(aksessert 12.05.2012)

22.november. Dette er tidsrommet hvor etterprøving av perioden forut og nedskrivning av de formelle bergingsforretningene blir utført. Et samarbeid mellom lokalbefolkning og myndigheter vil derfor prege denne perioden. Kapittel V vil i større grad omhandle den mest tydelige særegenheten ved Jedinorog. Som et resultat av skillet mellom mannskap og vrak, blir konflikten mellom de russiske matrosene og Henrik Dons et viktig tema for å undersøke hvem som var offer og hvem som begikk kriminelle handlinger. Her vil derfor tvetydigheter i forhold til partenes ulike roller, kunne komplisere spørsmålet om hvem som drev vrakplyndring og hvorfor. Denne konflikten strekker seg fra det første klagebrevet fra Dons 27.oktober 1760 og fram til nye konfrontasjoner i mars 1761. Saken får ikke sin endelige avslutning før russerne blir transportert tilbake til Russland i juni. Det blir deretter klart at konflikten får direkte konsekvenser for den videre bergingsprosessen, som i kapittel VI vil begynne å gå mot den avsluttende perioden. Ansvar for håndteringen av mannskap og vrakgods er i større grad overført til myndighetene, og de siste avgjørelser blir tatt. Auksjonene på Rørøya august 1761 og Veiholmen i 1762 markerer derfor fullbyrdelsen av bearbeidingsprosessen etter Jedinorog. En undersøkelse av vrakgodset vil her gi de siste indikasjoner på hvordan interessen for vrakgodsets verdier, kunne gjøre det lukrativt både med regulær berging og unndragelse. Til slutt i kapittel VII vil en sammenligning med havarinæringen i Mandal og Farsund kunne se Jedinorog i sammenheng med større deler av den norske kystkulturen. Sammenligningen vil også gi et nytt perspektiv på forholdet til lovbestemmelsene, og samspillet mellom behov og ønske. Dette vil derfor gi en forståelse av hvordan lokalbefolkningen på Hitra forholdt seg til det som kunne være en inntektsbringende, men samtidig verdi- eller livbergende prosess.

Kapittel II: 1700-tallets administrative landskap og muntlige fortellertradisjon

For å kunne se på Jedinorogs forlis både som et særegent enkelttilfelle og et uttrykk for en generell bergingsprosess, må vi se på utformingen av det dansknorske landskapet rundt 1760. Dette gjelder de forhold som danner grunnlaget for det utgangspunktet samtidens kystboere hadde å forholde seg til. Bergingsprosessen bygget på Christian Vs lov av 1687 og Frederik IV forordningen av 1705. Ved å studere bergingsprosessen fra oktober 1760, kan vi se hvordan embetsmennene håndhevet loven og hvordan lokalbefolkningen ble pålagt et pliktig arbeid. Det var mer enn de uunngåelige høst- og vinterstormene, som satte sitt preg på et kystsamfunn med nære forbindelser til sjø og fjord. Det var aldri noen tvil om at havet både kunne gi og ta. Fisken ga nyttige forsyninger til lokalsamfunnet og transportrutene åpnet veien til omverdenen. Samtidig var det aldri lenge mellom hver gang de voldsomme naturkreftene krevde nok et liv.

Dette var forhold som hadde preget livet ved kysten fra de tidligste tider. En nødvendig utvikling innen både administrasjon og lovgivning hadde ved 1760 allerede lagt århundrer bak seg. Likevel var det ikke før 1800-tallet at de mest omfattende lovreguleringene ble utformet. I 1760 var det derfor ennå forhold myndighetene ikke hadde kontroll over. Lokalbefolkningen hadde uansett ikke noe annet fast å forholde seg til enn gjeldende lovbestemmelser. Det som derimot preget den enkeltes forståelse av samtiden var ikke alltid det håndfaste men også tro og overbevisning. Selv om lokalbefolkningen var gitt en fast oppgave når uværet satte inn og kanonskuddene lød i det fjerne, trenger ikke dette si noe videre om den innstilling de hadde til utførelsen av dette arbeidet. I denne sammenheng vil det derfor være interessant å trekke inn framstillingen av Jedinorog i fortellertradisjonen, som utgangspunkt for videre forskning. Her kan vi få et bilde av hvordan muntlige fortellinger kunne ha preget lokalbefolkning og sjøfolks forståelse av den situasjonen forlisene skapte. Deretter må dette settes inn i en sammenheng med 1700-tallet som periode, med hensyn til organiseringen av det administrative apparatet. Deretter kan vi undersøke utformingen av de lovbestemmelsene som gjaldt skipbrudd og vrak.

Jedinorog som emne i fortellingen; bindeledd til framstillingens opprinnelse

Ett enkelt forlis kunne få vidtrekkende ettervirkninger for både lokale innbyggere og overlevende fra skipet. Hendelsenes dramatiske utfall kunne gi synlige spor i landskapet gjennom etterlevninger av vraket, gaver og nyttiggjørelse av materiale i nærmiljøet og ved navngitte holmer og skjær. Selv når konkrete etterlevninger ikke eksisterer kunne den muntlige fortellertradisjonen holde fast på historiens dramatiske plott. Når fortellingen om skipet alene står igjen som vitne til begivenhetene, blir det tydelig hvordan utformingen av denne vil komme til å prege forståelsen av det enkelte forlis. Selv om innholdet kan variere og historiene ofte utbroderes, gir disse mange fortellingene om folk og skip i havsnød et godt utgangspunkt for videre forskning. Selv uten grunnlag i sannferdige begivenheter gir de et innblikk i hvordan folk kunne forholde seg til fremmede skip og skipbrudne. Når den enkelte selv ikke hadde egne erfaringer å forholde seg til, ble nettopp fortellingen en del av den indirekte påvirkning forlis og havari fikk på kystmiljøet. Det blir derimot vanskelig å tolke i hvilken grad lokalbefolkningen selv var klar over fortellerens litterære virkemidler. Dette henger sammen med den påvirkning fortellingen egentlig fikk forståelsen av skipsforlis. Når fortellingen får historien til å avvike fra de faktiske forholdene, blir det viktig å kunne sammenligne med kilder og arkeologisk materiale. Det er nettopp dette som er mulig ved Jedinorogs tilfelle.

Gjennom lokalhistorisk arbeid med bygdebøker er det i dag lettere å få en innsikt i de overleverte fortellinger, som har overlevd generasjonsskifter og glemsel. Disse bærer preg av stadige endringer gjennom tiden og har derfor mistet viktige deler av den opprinnelige fortellingen. Med utgangspunkt i ulike framstillinger av Jedinorog kommer det fram hvordan spesielt forlisets tidfesting blir offer for dette. Årstall og datoer er kanskje det første som blir utelukket grunnet tvil om sikker gjengivelse. Ofte blir ikke hendelsen tidsbestemt mer enn gjennom omtrentlig periodeplassering. Dette kommer blant annet fram i Maurits Fugelsøys gjenfortellingen av beretningen i Hitraboka. Her ser det ut til at fortellingen er blandet sammen med et lignende forlis av et russisk skip i 1730-årene. Beskrivelsen av forliset i 1730 er hos Fugelsøy utbrodert til å omhandle nettopp spesifikke aspekt ved Jedinorogs historie. Dette gjelder blant annet stedsangivelsene som oppgir Veiholmen som ankringsplass og Sæbuøya som forlissted.²³ Fugelsøy knytter ikke årstallet 1760 til annet enn nok et strandet russisk skip, med utgangspunkt i auksjonen som ble holdt på Rørøya dette året. Gjennom

²³ Fugelsøy 1958: 160

denne nedskrivelsen kommer det fram hvordan enkelte moment i fortellingen blir adskilt fra den opprinnelige begivenheten.²⁴ Senere forskning har kunnet stadfeste at Jedinorog forliste i 1760 og at de momentene som fester seg til årstallet 1730, tilhører dette skipets historie.²⁵ Fortellingene kan derfor holde liv i begivenheter, som i sin tid var med på å prege kystmiljøet, samtidig som viktige momenter av den opprinnelige historien går tapt. Likevel vil ikke dette nødvendigvis forringe de muligheter vi har til å bruke dem, som utgangspunkt i historieskrivingen.

I tillegg til at enkelte elementer kan fjernes eller endres i fortellingen, er det også en typisk tendens å ta i bruk ulike litterære grep, for å skape en sammenheng med blant annet motiv og budskap. I Jedinorogs tilfelle er det skapt et fokus på skipets skjebne, som et resultat av kapteinens hovmod og arroganse. Dette står som en kontrast til den kunnskap og erfaring losene representerer i lokalmiljøet. I følge sagnet skal kapteinen ha avvist losenes tilbud om hjelp, med uttalelsen «før mine anker og tau brekker, før skal Norges klipper revne».²⁶ Direkte tale er sjeldent et uttrykk for hendelsenes faktiske forhold, og henviser derfor heller til det budskapet fortelleren selv tillegger gjengivelsen.²⁷ Dette elementet kan man finne igjen i blant annet Furre's samlede beretning om skipsforlis ved Leka 1701-1944. Ved forliset av et engelsk skip ved Vågan i 1745, skal skipperen igjen ha uttalt «holder den norske klippe, holder også den engelske kabel».²⁸ Når det litterære virkemiddelet er såpass tydelig i framstillingen av Jedinorogs forlis, er det derfor viktig å forholde seg til også andre aspekter av fortellingen som mulig ren oppdiktning.

Det som i størst grad kan være mulig offer for slik dramatisering om Jedinorog, er nettopp henvisningene til vrakplyndring. Fugelsøy forteller hvordan enkelte av mannskapet skal ha klart å komme seg i land på Sæbuøya, hvor «de etter sagnet kom i krangel med vrakgodssamlerne og ble slått i hjel».²⁹ Lignende framstilling kommer også fram i Faksvågs gjengivelse, av den lokale kjentmannen Edvard Postholms beretning fra 1930-årene. Han fortalte hvordan flere fra skipet skal ha berget seg i land, men ble drept og plyndret av de som senere fant vraket.³⁰ Her legger sagnet opp til at de overlevende skulle ha laget seg huler i

²⁴ Fugelsøy 1958: 163

²⁵ Jasinski 1994: 39-40

²⁶ Fugelsøy 1958: 160

²⁷ Bjørkvik 1974: 97

²⁸ Furre 1992: 17

²⁹ Fugelsøy 1958: 161

³⁰ Faksvåg 1973: 64

steinura. I en artikkel i Adresseavisen av Rolf W. Thanem i 1970, fortelles det at de skal ha tatt tilhold i et uthus lengre inne på øya. Denne artikkelen baserer seg på de opplysninger Arne Stene fra Kvenvær har samlet gjennom flere år, og trekker derfor inn nye elementer i fortellingen. Jedinorog omtales her i sammenheng med en transport av 700 russiske emigranter, på vei fra Arkhangelsk til kullgruvene i England. Det er overlevende av disse som skal ha klart å komme seg til uthuset. I dette tilfellet er det også inkludert en mer spesifikk «skurkerolle». Et beryktet brødrepar fra Rørøysundet kalt «Bomsan» skal ha kommet over dette uthuset og brutalt plyndret de overlevende for sine eiendeler. Samtidig henvises det til den samme muligheten for at de overlevende kan ha blitt drept.³¹ Økningen av antallet mennesker ombord kan på denne måten være et dramatiserende element for å vektlegge tragedien i det hele. Plyndring og drap kan derfor gi forklaring på hvorfor det ikke var overlevende fra selve forliset. Fortellertradisjonen fra Hitra legger derfor opp til en mulig begrunnelse for mangel på kunnskap om de overlevende og vrakgodsets skjebne. De legger samtidig opp til en forståelse av forhold i samtiden, som kunne gjort en slik brutal framreden tenkelig. I dette tilfellet kan det være lokale navn som «Russbåan» og «Russetjønna» som har stått som et konkret utgangspunkt for videre diktning, gjennom å kreve en mulig forklaring på navngivningen. Sistnevnte blir spesielt trukket fram i sammenheng med påståtte funn av menneskebein og rester av vrakgods i en direkte tilknytning til vrakplyndring. Faktiske forhold i seg selv eller mangel på videre kunnskap, har derfor skapt et vakuum i historiens framstilling. Fortellingen om Jedinorog står derfor åpen for videre diktning.

I gjenfortellingen av beretningen i bygdeboka fra Smøla er det mangel på kunnskap, som i størst grad ser ut til å prege dens utforming. Her har fokuset i framstillingen havnet på begivenhetene rundt kapteinens påståtte hovmod. Begivenhetene i etterkant blir ikke omhandlet og utelukker på denne måten all mistanke om plyndring og videre ulovligheter. Dette blir forklart ved at mannskapet skal ha forsvunnet fra skipet før ulykken fant sted, hvor det antas at de tidligere hadde gått i livbåtene og dermed blitt borte på havet.³² Ekskluderingen av vrakplyndring som tema, kan i denne sammenheng fraskrive seg det faktum at forliset fant sted på Hitra og ikke Smøla. Involveringen av lokale loser blir av større interesse her. Heller ikke minnet om de overlevende russernes opphold på øya eller de tre omkomne losene, ser ut til å ha fått sin plass i fortellingen. Mangel på informasjon kan altså utelukke enkelte elementer eller gjøre det mulig å dikte egne svar. Vrakplyndring og drap vil

³¹ Thanem 1970: 5

³² Opstad 1964: 106

derfor kunne sees som forsøk på å forklare hvorfor lokalbefolkningen på Hitra, ikke finner spor etter russernes tilstedeværelse etter forliset i senere tid. På Smøla blir dette forklart ved deres fravær fra hele ulykkesforløpet. Framstillingens utgangspunkt på Hitra og Smøla kan på denne måten bære preg av at hendelsen ikke nødvendigvis ble bekjentgjort i sin helhet, selv for samtidens lokalbefolkning. Innslaget av vrakplyndring i fortellingen trenger derfor ikke ha sitt utspring i faktiske hendelser.

Fortellingen kan likevel ha en viss forankring i spesifikke hendelser som er særegent for det enkelte tilfellet. Både Fugelsøy, Thanem og Faksvåg inkluderer til en viss grad en kvinneskikkelse. Hos Faksvåg er dette en enkedronning på skipet, hos Thanem en kvinne som ble spart av «Bomsan» i uthuset og hos Fugelsøy en kvinne som ble reddet fra selve forliset. Innslaget av et kvinnemenneske kan lett bringe inn romantiske trekk i fortellingen og i dette tilfellet handler det om hennes rolle som stammor, til en hel slektslinje på Hitra. I kildene får vi derimot vite at kvinnen som ble funnet i live i strandkanten, døde før hun ble berget i hus.³³ Dette aspektet av fortellingen har altså et utgangspunkt i faktiske forhold. Av denne grunn kan vi også stille spørsmål til en lignende forbindelse med vrakplyndring og drap. I så fall vil fortellingens sannferdige utgangspunkt kunne stå uavhengig av dens videre dramatisering. Dette kan enten henviser til at vrakplyndring eller unndragelse faktisk fant sted på Sæbuøya i 1760, eller at forståelsen av denne muligheten skapte mistanke om dette i samtiden.

I bygdebøkene for Hitra og Smøla kommer forholdet mellom lokalbefolkning og oppofrelse ved skipsforlis inn som en ren selvfølgelighet. Fokuset i flere av beretningene om ulike forlis, handler om bergingsmennesenes kamp mot tiden for å komme mannskap og skip til unnsetning. Likevel er det til stadighet innslag av mistanke overfor deler av lokalbefolkningen, både fra skipbrudne og innbyggerne selv. Opstad begrunner dette med at det er:

ei gamal kjend sak at skipsbrotne stundom vart tekne av dage og pengar og verdisaker røva.³⁴

Ut i fra enten faktiske forhold eller som innslag i fortellingene, kunne dette skapt en iboende mistanke overfor lokalbefolkningens egeninteresser. Opstad skriver videre om skipbrudne

³³ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

³⁴ Opstad 1964: 104

som åpenlyst fryktet sine redningsmenn når de kom dem til unnsetning³⁵ og vegret seg for å gå i land fra egne livbåter, fordi de «trudde det var livsfarleg for skipsbrotne på norskekysten».³⁶ Dette viser nettopp til slike forhold i samtiden. Som en motvekt til dette kommer Fugelsøy med sin vurdering av situasjonen i etterkant av Jedinorogs forlis. Han mener det var liten grunn til å tro på antydningene om ulovligheter fordi justisen i de tider var streng, med lensmann og strandfogd på vakt. Også hos Opstad bærer fortellingene preg av å skulle motbevise denne oppfattelsen av usikre forhold, ved å fokusere på hvordan sjøfolkene ble tatt vare på med «godt pass og stell».³⁷ I denne sammenheng kan vi derfor se hvordan de mer utbroderte delene av sagnet som omhandler ulike former for ulovlighet, heller fraskrives litterære grep og fortellerens diktning. Feilinformasjon om årstall, den i live værende kvinnens skjebne og også henvisningene til involveringen av en los ved navn Benoni Skavlan, blir heller godtatt som sannferdig.³⁸ Fortellingens usikre opprinnelse og diktningens frie tøyler gjør de ulike framstillingene til tvetydige kilder. Dette avdekkes ved det mangfoldet av beretninger som omhandler Jedinorog. Likevel gir de antydninger til samtidige forhold og oppfatninger fra lokalbefolkningens side, som ellers stiller som en vanskelig gruppe å dokumentere. Fortellingene har verken bekreftet eller avkreftet muligheten for at vrakplyndring var et velkjent fenomen i samtiden, og gir på denne måten grunnlag for videre undersøkelser rundt dette temaet.

Denne gjennomgangen av fortellertradisjonen rundt Jedinorog, skal på ingen måte representere en grundig undersøkelse. Likevel mener jeg det er viktig å komme med en slik presentasjon, fordi den kan bidra til en økt forståelse for de kilder vi har tilgjengelig. Tolkning og analyse av kildematerialet kan avdekke flere forhold, gjennom de problemstillinger fortellingene er med på å forme. De kan gi en indirekte forståelse av lokalbefolkningens holdninger til lovverket, og de utfordringer embetsmennene stod overfor ved håndhevelsen disse.

³⁵ Opstad 1964: 98

³⁶ Opstad 1964: 100

³⁷ Opstad 1964: 98

³⁸ Fugelsøy 1958: 161

Forlis og bergingsprosess i det dansknorske, administrative landskap; tragedie satt i system

I et kystland som Norge vil det være naturlig å anta at forlis, strandinger og andre ulykker på havet, var en selvfølgelig del av livet allerede tidlig i landets historie. Fordi dette omhandler menneskeliv og viktige ressurser, må lover og bestemmelser rundt dette ha hatt anledning til å utvikle seg forholdsvis raskt. Konflikter og uenigheter ville alltid hatt mulighet til å oppstå når de verdiene som sto på spill skulle håndteres. Vi kan derfor finne lovreguleringer forbundet med vrakgods, allerede i den eldre gulatingen fra før 1000-tallet og i Magnus Lagabøtes landslov fra 1276. Gjennom 1700-tallet er denne lovgivningen i større grad blitt trukket inn i et fastere system. Dette ser vi gjennom bestemmelsene om skipbrudd og vrak i Christian Vs norske lov av 1687, og med videre regulerte bestemmelser i forordningen om «Forhold med strandede Skibe og Gods» av 1705. En mer omfattende revisjon kom ikke før den nye sjøfartsloven i 1860. Opptakten til denne mer omfattende lovgivningen ligger likevel i de foregående århundrenes erfaringer. Her ble lovbestemmelsene håndtert i varierende grad, avhengig av hver enkelt embetsmann.³⁹

Atle Døssland skriver om maktutøvingen i Danmark-Norge på 1700-tallet, at det eneveldige regimet i teorien hadde etablert et system med klare over- og underordninger og kommandolinjer. I realiteten var det likevel ofte rom for mer uformelle maktutøvinger i lokalsamfunnet.⁴⁰ I fylkeshistorie for Møre og Romsdal skriver han videre hvordan sentrale styresmakter på slutten av 1600-tallet, ikke var videre interessert i landets embetsmenn. Dette gjaldt spesielt amtmannsembetet utover praktisk-administrative forhold, slik som skatteoppkreving og militære utskrivninger. Dette betydde også at blant annet fogder og sorenskrivere igjen fikk friere tøyler, så lenge det ikke gikk utover kongens inntekter.⁴¹ Fogden fikk utrettet sin viktigste oppgave, ved å lese opp de kongelige forordninger ved tinget. Utover dette kunne det variere i større grad hvordan håndhevingen av lovene ble gjennomført og hvem som ble involvert av fullmektig, lensmann og andre.⁴² Selv i samtiden skal det derfor ha eksistert en viss uvitenhet om hva som egentlig foregikk i distriktene, i forhold til hvordan lovverk og forordninger ble håndhevet. Døssland skriver at det var stor

³⁹ Lian 2007: 9

⁴⁰ «Hivolda.no, Å studere patron-klient-forhold i norsk 1700-talshistorie», <http://tilsett.hivolda.no/atd/shp/Patron_klient.pdf>, u.å., (aksessert 17.02.2012)

⁴¹ Atle Døssland, *Med lengt mot havet; 1761-1835*, nr. 1 i serien Fylkeshistorie for Møre og Romsdal, Oslo 1990: 67-68

⁴² Døssland 1990: 71

avstand mellom nettopp strenge lover og forordninger og praksis mellom folk flest. Dette hadde sammenheng med en mangelfull politimakt i hvert enkelt tinglag.⁴³ Det er derfor vanskelig å danne seg et helhetlig bilde av hvordan de ulike embetene, egentlig forholdte seg gitte arbeidsoppgaver. Samtidig må det medregnes de ulikheter som preget de forskjellige regionene. Døsslands beskrivelse av Romsdals amt, trenger ikke nødvendigvis å si noe om de forhold Johan Ruberg regjerte under i Fosen på 1760-tallet. Den trenger heller ikke si noe om Johan Wedeges forhold på Nordmøre, selv om sistnevnte lå under Romsdals amt.

De løse innordningene av ansvarsoppgaver kunne skape konflikter også mellom de ulike embetsmennene. Dette kommer fram ved en gjennomgang av kopibøker og annen korrespondanse. I et brev til amtmann Christian Ulrich Tønder fra fogden Biøstrup i 1748, kan vi se en uenighet mellom amtmannens fullmektig i Romsdals amt og sorenskriveren. Dette står i forbindelse med et forulykket skip og handler om hvem som har ansvaret for selve bergingsforretningen.⁴⁴ Ved et annet tilfelle i 1763 henvender fogden Johan Ruberg i Fosen seg til stiftamtmannen, da han ikke er blitt underrettet om et forlis i Bjørnør tinglag. Da skal det allerede ha vært «holdet Ræt» av sorenskriveren.⁴⁵ Det finnes flere slike tilfeller i samme periode, som nettopp omhandler konflikter angående ansvarsområder innen de ulike distriktene. Dette kan også være beskrivende for den mindre uenigheten som oppstod mellom stiftamtmann Frederik Rantzow og byfogd Peder Fredrik Koren i Kristiansund, i forbindelse med Jedinorogs forlis. Ut i fra Rantzows beskrivelse av situasjonen ser det ut til at Koren har gått utenom sin overordnede stiftamtmanns ordre. Han hadde påbegynt organiseringen av de elleve overlevende russernes transport til hjemlandet, før han mottok direkte ordre fra stiftamtmannen. Dette ser likevel ikke ut til å resultere i annet enn en ansvarsfraskrivelse fra stiftamtmannens side. Byfogden stod som Smølas eier og skulle derfor sørge for russernes underhold på reisen. Likevel blir dette et eksempel på overlappende arbeidsoppgaver og ansvarsområder, som gir en ny og mer komplisert vinkling på skillene mellom fogd, byfogd, amtmann og stiftamtmann. Alle disse embetene var avhengig av en korrespondanse som både skulle inngå i to ulike fogderi, Trondheim som en større samlende enhet og København som felles administrativt senter.

⁴³ Døssland 1990: 193

⁴⁴ Statsarkivet i Trondheim, Romsdals amts arkiv. Fogdebrev Nordmøre 1742-1751, pakke Fb19. Brev til Christian Ulrich Tønder fra Ditlev Biøstrup 22.11.1748

⁴⁵ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Fogden i Fosen 1759-1766, pakke Fd7. Brev til Frederik Rantzow fra Johan Ruberg 24.01.1763

Avhengigheten av en slik kryssende korrespondanse kunne lett skape problemer med både kommunikasjon og ansvarsfordeling mellom de embetene bergingsprosessen involverte. I tillegg ble dette også et spørsmål om prioritering. Gjennom å studere korrespondanse mellom fogd og stiftamtman i samme periode, blir det klart at fogden selv fokuserte på tingmøtene. Han ble derfor avhengig av sin fullmektig, som representerer nok en instans. Dette gir et inntrykk av 1700-tallet og i enda større grad 1800-tallet, som en periode med økende interesse for bedre organisering av blant annet bergingsprosessen. Interessen kan begrunnes gjennom et ønske om å få bedre kontroll med kongens inntekter, og holde orden i et stadig varierende maktgrunnlag for de ulike embetsmennene. Dette endte i nye reguleringer i sjøfartsloven av 1860. Hundre år tidligere var det fortsatt bestemmelsene fra 1687 og 1705 som gjaldt.

Oddleif Lian skriver hvordan hele det utøvende forvaltningsapparatet ble pålagt oppgaver i forbindelse med berging og etterforskning av forlis. Stiftamtman og amtmann hadde hovedansvaret, men i praksis ble selve arbeidet utført av fogden i samarbeid med lensmann eller eventuelt strandfogd. Disse embetsrollene hadde altså bare vage tilknytninger til faste rutiner og organisert administrering. Om sjørettsforretningene skriver Lian at det i stor grad eksisterte en mangel på enhet og faste former.⁴⁶ Arbeidsoppgaver i forbindelse med bergingsforretningen kunne derfor bli overført til fogdenes fullmektige, proprietærer og lokalbefolkningen. Dette gjaldt blant annet ved utførelse og oppsyn med bergingsarbeidet, opplisting av bergerne og nedskrivning av bergingsforretningen. Streng straff for ulovligheter utført av både embetsmenn og lokalbefolkning var nødvendig som skremselspropaganda. På denne måten blir lovverket en forhindrende faktor til ulovlige forhold. Når det kan stilles spørsmålsteget til hvordan lokalbefolkningen og myndighetene forholdte seg til lover og forordninger, blir det viktig å se på utformingen av disse som et uttrykk for den ideelle eller korrekte gjennomførelsen av bergingsprosessen.

Kong Christian Vs norske lov av 15.april 1687

Christian Vs lov av 1687 kom som et resultat av den omleggingen offentlig forvaltning gjennomgikk etter eneveldets innførelse i 1660. Den erstattet samtidig Frederik IIs sjørett av 1561. Denne la grunnlaget for spesifiseringen som kom i 1687. Dette gjaldt blant annet forståelsen av unndragelse av vrakgods som straffbart på lik linje med tyveri. I tillegg var

⁴⁶ Lian 2007: 9

lokalbefolkningens allerede forpliktet til å varsle myndigheter, ved et hvert vrakfunn.⁴⁷ I Christian Vs lov er det i hovedsak fjerde bok, kapittel fire «Om Skibbrud og Vrag» som omhandler de forhold skipper, skipsreder, kjøpmenn, sjøfolk, dansknorske myndigheter og lokalbefolkning hadde å forholde seg til.

Amtmann og fogd ble gitt det overordnede ansvaret for bergingen i de tilfeller hvor «Skipperen med sit Folk ikke er mægtig at bierge». Deretter tydeliggjør den at det er den «menige Mand» som skal stå for selve bergingsarbeidet. For dette skal han motta billig bergelønn fra skipperen eller kjøpmannen. Denne summen ble bestemt av amtmannen ut i fra «Leiligheden og Godsis Værd». Allerede i kapittelets andre artikkel kommer det fram hvordan lokalbefolkningen var forpliktet til å bidra med en mobilisering av umiddelbar arbeidskraft. Dette ansvaret oppveies med en lovnad om en lønn som skulle bli utregnet ut i fra materialets verdi og den umake bergeren ble utsatt for. I artikkel fire kommer det mer tydelig fram at amtmannen eller «den, hvis Grund det findis for», skal være forpliktet å berge «med al Flid» det som er mulig å berge, samt sørge for forvaring og registrering. Deretter skal skipets eier eller hans fullmektig kunne overta varene mot å gi tilbørlig bergelønn tilbake. Det er først når ingen innen «Aar og Dag» har fremskaffet bevis på eierskap at vraket tilhører kongen. Deretter blir det formulert hvordan de som «Gods og Vrag underslaar, skal straffis som en Tyv», uten en spesifisering av hvilke situasjoner som kan lede til dette. Vrakplyndring og annen unndragelse ser altså ut til å tolkes som tyveri og skulle straffes.⁴⁸

Behandlingen av det bergede materialet var i Jedinorgs tilfelle tilhørende den russiske marine, med gesandt Baron von Korf som ansvarlig for avgjørelser angående dets behandling. Likevel konkretiserer loven at skadet vrakgods som ikke kan repareres, skal av amtmann eller grunneier selges «det dyreste skeepand». ⁴⁹ Auksjonsinntekten tilfaller skipets eier, men det er samtidig blitt gjort rom for grunneierens egen tolkning av vrakets tilstand og verdi. Avgjørelsen om å selge vrakgodset på auksjon kunne bli tatt selv før eieren var kontaktet. Dette kan ha vært utslagsgivende for Henrik Bull og sorenskriver Andreas Jessens avgjørelse

⁴⁷ Lian 1993: 16

⁴⁸ «Hf.uio.no, Christian Vs norske lov: Fjerde Bog. 4 Cap. Om Skibbrud og Vrag», <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5_04_04.html>, 01.09.2010, (aksessert 26.10.2011)

⁴⁹ «Hf.uio.no, Christian Vs norske lov: Fjerde Bog. 4 Cap. Om Skibbrud og Vrag», <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5_04_04.html>, 01.09.2010, (aksessert 26.10.2011)

om å holde en mindre auksjon på Rørøya over det mest skadde materialet, allerede 12.november 1760.⁵⁰

Ved forliset av Jedinorog oktober 1760, var det umiddelbart grunneierne Henrik Dons og Paul Sundbeck på Sæbuøya og Veiholmen, som fikk hovedansvaret for påbegynnelsen av bergingsarbeidet. Fogdene Johan Ruberg i Fosen og Johan Wedege i Nordmøre ble deretter autorisert til å gjennomføre den mer formelle bergingsforretningen. Sistnevnte var underordnet amtmann Niels Krog Collin i Romsdals amt, mens begge lå under stiftamtmann Frederik Rantzow i Trondheims jurisdiksjon. Likevel er det indirekte ved bruk av fullmektig, fogdene utfører den oppgaven de er lovpliktig til å besørge. Medregnet forlisenes preg av uforutsigbarhet refererer dette trolig til et behov for en mer umiddelbar mobilisering. Dette kunne derfor komme i veien for fogdens faste rutiner, som blant annet tingmøtene. Lokalbefolkningens oppgave blir derfor en motsetning til dette, fordi den handlet om å være umiddelbart tilgjengelig som arbeidskraft uansett. Deres oppgave blir likevel beskrevet som at de skal redde og berge av skip og gods «hvis mueligt er», som derfor legger opp til en egen vurdering av det enkelte tilfellet. Dette kan gjøre forståelsen av samtidens håndheving av loven mer tvetydig.⁵¹

En behandling av hvordan de overlevende av mannskapet skal behandles av lokalbefolkning og embetsmenn er noe mangelfull i Christian Vs lov. Dette blir spesielt interessant med hensyn de russiske matrosenes perspektiv. De representerer ikke selv noen autoritet, men står som representanter for skipets opprinnelige besetning. Overlevende sjøfolk blir i større grad omtalt med hensyn til skipperens oppgaver og ansvarsfordeling ut i fra hans tilstedeværelse. Derfor blir det vanskeligere å stadfeste disse matrosenes rettigheter. Dette var trolig en av flere grunner til at det mindre enn tjue år senere, ble behov for en ny forordning i 1705.

Frederik IVs «Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods» av 21. mars 1705

Den nye lovformuleringen som kom med Frederik IVs forordning i 1705, ser ut til å være et direkte resultat av flere ulike forhold i tiden. Dette var forhold som skapte behov for en mer

⁵⁰ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittogods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Bull 05.11.1760

⁵¹ «Hf.uio.no, Christian Vs norske lov: Fjerde Bog. 4 Cap. Om Skibbrud og Vrag», <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5_04_04.html>, 01.09.2010, (aksessert 26.10.2011)

omfattende lovregulering omkring dette temaet. Ett av de forholdene som nevnes i denne sammenheng er nettopp hvordan skipbrudne:

een og anden Overlast / Røverj og Tyveri af onde og udædiske Mennsker imod Guds / Naturens og Vores Lov paa U-Christelig Maade skal vorde tilføjet / hvorudover vel ogsaa undertiden Mord og Mandslæt skal kunde begaaes

Heretter skal derfor skipbrudne «nyde behørig Undsætning og Frelse». For å forhindre ondartet oppførsel fra lokalbefolkningens side, er sistnevnte nå blitt «strengeligen og alvorligen erindret og advaret» om å holde seg til lovbestemmelsene i Christian Vs fjerde bok, tredje og fjerde kapittel. Likevel er altså denne nye forordningen basert på forhold, som nå skaper behov for en ytterligere:

sikkerhed for Skibbrudne Folk og til Straffens Skiærpelse for dennem / som dem i saadan deres Ulykke nogen Skade tilføjer

Voldelige og andre kriminelle handlinger overfor skipbrudne ser altså ut til å være et økt problem, som herved adresseres i en ny forordning, hvor amtmenn, fogd, grunneier og lokalbefolkning får nærmere spesifikke forpliktelser å forholde seg til.

Det er fortsatt amtmannen eller nærmeste kongelige amtsbetjent som har ansvaret for «strax og uden Ophold» å foreta undersøkelser angående forliset. Det blir samtidig gitt en grundigere spesifisering av hvordan det nå er deres oppgave å innhente informasjon om skipets stranding og skipsfolkenes tilholdssted. Deretter utdypes det hvordan amtmannen selv må stå til rette for ulovlighet, hvis han ikke klarer å innbringe den informasjon som er tilgjengelig. Samme regler gjelder også for en eventuell proprietær, slik det står i artikkel fem. I stedet for amtmannen kunne han utføre undersøkelser eller inkvisisjon på egen grunn, og straffes på samme grunnlag om dette arbeidet ikke ble utført med «Fliid». I artikkel sytten står det hvordan amtmann eller andre amtsbetjenter og de som opptrer på deres vegne, er «alvorligen forbudet» å ha egne interesser i kjøp av strandet skip og gods. De er befalet til å vise den strandede «ald mulig Hielp og Assistentze» i tillegg til å henvise dem til sikker forvaring av vrakgodset.

Amtmennene skulle også sørge for at forordningen ble opplest og forkynt for allmuen, slik at den kunne opprettholdes av lokalbefolkningen. Biskopene skulle sørge for at den ble opplest på alle prekestoler minst én gang i året, nemlig søndag før mikkelsdag, og på tinget ved

samme anledning. Mikkelsdag markerer inngangen til den tiden på året da stormene herjet som verst. Den dansk-norske kongens undersåtter ble derfor bekjentgjort gjeldende lover for stranding og forlis i nettopp denne perioden. I sine daglige gjøremål ble de forberedt på å måtte innstille seg etter forhold som skulle øke skipenes sikkerhet. I følge artikkel tjueen var alle de som «ved Strand-Siderne ere boesiddende», sammen med sine bønder og tjenere pliktig til å følge ulike restriksjoner. Dette kunne gjelde egen bruk av lys i mørket, håndtering av landets kjennemerker, i tillegg til varsling av los og fogd og mobilisering av arbeidskraft.

I likhet med bestemmelsene i Christian Vs lov skulle fortsatt de som ble bekreftet «Voldeligen at have overfaldet og dræbt Skibbrudne Folk», straffes som stimann eller landeveisrøver og «knuses paa deres Lemmer og levende paa Steyle henlegges». Artikkel åtte handler i tillegg i sin helhet om hvordan de som «saarer dem [skipbrudne] paa Legeme eller Lemmer» skal straffes som drapsmenn og bøte med livet. Spesielt interessant er det å legge merke til en forskjell i formuleringene av plyndring fra vrak med og uten overlevende ombord. De som tar noe med makt fra skipet, «saalænge Skibs-Folkene derved ere tilstæde / og selv ville eller kunde bierge Godset», skal straffes som stimann etter loven. I tillegg skal den som bevitner dette eller er medvitende om handlingen være pliktig til å gi beskjed ved en inkvisisjon, for ikke å straffes med «Arbejd udi Jern paa Bremmerholm». Nettopp denne formuleringen kan bli interessant i et tilfelle, hvor lokalbefolkningen med stor sannsynlighet først hadde antatt at hele mannskapet omkom. Uansett om intensjonen var å berge etter lovens påbud eller å drive en eller annen form for vrakplyndring, ville en uventet konfrontasjon med overlevende kunne skape tvil om hvilke regler som gjaldt. Det eneste loven er tydelig på i forhold til den menige matros, er at de i følge artikkel nitten har rett på egne kister og egen føring (last for egen regning).

Forordningen spesifiserer også forhold som henviser til en indre justis. I artikkel ti kommer en lovnad om lønn for «Umage» for den som kunne angi unndragelse utført av andre. I artikkel tolv uttrykkes det ytterligere hvordan den som selv er vitende om andres ulovlige handlinger eller selv nyter noe av det røvede gods, skal straffes på samme måte som den skyldige selv. For å unngå dette må han rapportere om forholdene før eller etter en direkte konfrontasjon. Ved en slik frivillig angivelse kan han derfor slippe straff og heller nyte belønning. Ved bevisst kjøp av vrakgods er derimot handlingen trukket lengre og en angivelse blir ikke belønnet. I stedet kan straffen han må lide på eiendom eller legeme bli formildet. Overgår verdien av det stjalne et «Halvhundret Lod-Sølv» blir det snakk om å måtte bøte med livet for

den skyldige. Det var alvorlige konsekvenser for vrakplyndring og hele distriktet kunne ende med å måtte betale for de skipbrudnes skade, om ikke gjerningsmannen ble identifisert. Hvis den skyldige selv innrømmet lovbruddet kunne også han unngå straff, om det stjalne «bliver beviiselig aabenbaret inden tu eller tre Aar». Det legges altså opp til en mulighet for å kunne holde hemmelig vrakgods i opptil tre år og likevel slippe straff om dette ble innrømmet. Det er nettopp slike forhold som ga behov for offentlig publisering av lovens bestemmelser i forhold til vrakgods. Ved undersøkelser og formaninger kunne myndighetene stramme inn de vide rammene for bergingsprosessen, og derfor omfavne de mer uforutsigbare forhold sjøulykker kunne skape.

Med en forutsatt forståelse av at kontakt med skip i havsnød ofte ville preges av språkvansker, blir det interessant hvordan lovbestemmelsene bare ser ut til å inkludere formuleringer om dette, ved kjøp og salg av skipsvrak og gods. I følge artikkel atten kan den skipbrudne bare selge noe av skipet når tollere, rettsbetjenter og minst fem andre personer er til stede:

og det / om mueligt er / udi det Sprog / som den skibbrudden Skipper forstaar / eller i det ringeste ham fortolkes ved en eller anden troværdig Mand

Lignende form for mulig kommunikasjonssvikt, som kan svekke den ene eller andres følelse av rett, nevnes ikke i andre sammenhenger.

Et spesielt viktig moment i artikkel femten i forbindelse med konflikten mellom Henrik Dons, lokalbefolkningen og russerne, er formuleringen om at:

maa ingen af de Skibbrudne Folk gjøres nogen Hinder eller Forfang udi at lade inquirere efter deres Skibs biergedede Gods / hvor de kand faa noget saadant opspurt / eller have mistanke til / at det er henkommen / naar saadan Invisition ikkun skeer lovlig ved Districtets forordnede Ambts-Betiente.

Ut i fra denne formuleringen kommer det fram at de russiske matrosene, skulle hatt all rett til å undersøke Henrik Dons' gård, hvis de mistenkte at det der ble oppbevart berget vrakgods. Gjennom denne bestemmelsen kan man derfor spore tilbake til de forholdene som omtales i forordningens innledning, om den overlast, røveri og tyveri som kunne utføres mot de skipbrudne. Et behov for å legge forholdene til rette for et mulig forsvar av egne varer og material, resulterer i denne lovlige formen for inkvisisjon. Det som deretter oppveier friheten av selv å kunne avgjøre om det var nødvendig eller ønskelig å gjennomføre en slik

inkvisisjon, var avhengigheten av å være i følge med en amtsbetjent. Mannskapets rett til å inspisere andres hus blir redusert til de perioder amtsbetjentene var tilstede på øya. Dette blir interessant i sammenheng med oppdelingen av bergingsprosessens faser, som vi vil komme tilbake til senere.

I artikkel tjue blir det spesifisert hvordan de skipbrudne gjennom lovens nå utvidede formuleringer, skulle beskyttes mot den urett de kunne utsettes for, ved blant annet vrakplyndring og konflikter med lokalbefolkningen.

Skulle den Strandede klage over nogen for u-rettelse / da skal hannem strax forordnes en
extraordinaire Ret / og der uden Ophold efter Gieste-retten til Dom befordres / og gives
hannem / om hand det begiærer / Credit saavel paa Vores stæmpet Papier / som paa
Dom- og Skriver-Penge / indtil Sagens Uddrag.

I dette tilfellet er det ikke mulig å skulle undersøke om en slik ekstrarett faktisk fant sted, på grunn av de manglende tingbøkene fra perioden. Likevel var det altså en mulighet for at anklagene mot hitterværingene kunne endt i en ekstrarett. Samtidig kan det nevnes at verken tollvesen eller lensmann var til stede på Hitra. Tolleren skulle involveres i saker som omhandlet kjøp og salg av varer utenom auksjonene, og ved utgivelse av attester for avhenting av slike varer. Jedinorog førte derimot ikke konkrete varer, og derfor ble det ikke nødvendig med tollrens deltakelse i denne sammenheng.⁵² På Smøla var derimot en lensmann til stede ved bergingsforretningen. Lensmannens rolle blir ikke fastsatt nærmere før sjøfartsloven av 1860, hvor oppgavene vedrørende bergingsarbeidet ble lagt over på ham. Samtidig kom også den endelige stadfestingen av sjøforklaringens nødvendige avholdelse ved sjøretten.⁵³

I forordningen av 1705 ser vi hvordan lokalbefolkningen ble trukket inn i de ulike forhold ved skip i nød, som bare de fastboende ute ved kysten kunne bidra til å forhindre eller behjelp. I tillegg til en umiddelbar iverksetting av bergingsarbeid, gjelder dette også forhindring av åpen ild eller å la det lyse ut av vinduer nattetid, for å forhindre misledning av skip. Det refereres til en type plikt som skal utføres med «fliid». Den ser ut til å være underlagt en seriøsitet, som nærmest grenser til de krav vi kan forvente av blant annet losmenn.⁵⁴ Dette kan antyde den form for instans lokalbefolkningen representerte i bergingsprosessen, som derfor trekker en

⁵² Frederik IVs Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods, København 1705

⁵³ Lian 2007: 9

⁵⁴ Frederik IVs Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods, København 1705

linje fram til dagens skattebetalende fellesskap. Dette var det utgangspunktet lokalbefolkningen hadde å forholde seg til, i det de første menneskene kom fram til Sæbuøya søndag 19.oktober.

Kapittel III: Lokalbefolkningen som førsteinstans i bergingsprosessen

Bergingsprosessen omfatter den bearbeidingen som utgjør lokalbefolkningens og myndighetenes totale behandling av et skipsforlis. Dette inkluderer de første bergingsforsøk og varsling av ulike embetsposter. Deretter følger undersøkelser, organisering og registrering av bergingsarbeidere, vrakgods og overlevende fra skipet. Prosessen ender når de overlevende blir transportert til hjemlandet, vrakgodset fraktet til skipsreder eller omgjort til pengeverdier ved auksjon, og utgifter for arbeidet betalt. Denne prosessen kan deles inn i ulike perioder etter hva som ble gjort og under hvilke forhold. I forbindelse med Jedinorogs forlis kan vi tydelig finne igjen en slik inndeling, og se hvordan den er med på å prege bergingsprosessen i sin helhet. Det er i hovedsak forholdet mellom lokalbefolkning og myndigheter som ser ut til å ha størst påvirkning på bergingsprosessens framdrift. Dette betyr at det i hovedsak er myndighetenes direkte involvering eller fravær ved bearbeidingsarbeidet, som er med på å skape skillene mellom de ulike periodene. Disse skillene vil derfor bli avgjørende for de forhold som preget muligheten til unndragelse av vrakgods. I dette kapitlet er det lokalbefolkningen som står i fokus. Anklagene fra de elleve overlevende russerne stiller dem i en direkte forbindelse med oppgavens problemstilling. For å få svar på mulige motiv og anledninger til å drive vrakplyndring framfor berging, må deres rolle i begivenhetene undersøkes.

Perioden fra 19.oktober til 3.november 1760 representerer den første av i alt tre overordnede perioder, som bergingsprosessen kan deles inn i. Det er dette kritiske tidsrommet spørsmålet om vrakplyndring først og fremst knytter seg til. I over to uker ble lokalbefolkningen overlatt til seg selv. Dette ga både mulighet og motiv for å drive vrakplyndring eller mindre omfattende unndragelse av vrakgods. Myndighetene ble ikke direkte involvert før Henrik Bull ankom Rørøya 3.november, og kunne sette i gang den mer organiserte bergingsforretningen. Spørsmålet blir derfor hvilken rolle lokalbefolkningen fikk i dette første tidsrommet, hvor nødvendigheten krevde en rask mobilisering av arbeidskraft, selv før nærmeste embetsinstans var tilkalt. Ved å se på ulike muligheter for unndragelse i denne perioden, kan vi finne grunnlaget for de gitte anklagene om plyndring. Samtidig kan vi få en forståelse av den indre sosiale kontroll, som både lover, forordninger og kystmiljø skapte. Hvordan fungerte lokalbefolkningen som en førsteinstans i en overordnet prosess, hvor loven alltid ville kreve en etterprøving av deres innsats i etterkant? Vi vil her komme til å se en spenning mellom det

som kan omtales som den typiske, regulære formen for bergingsarbeid, og det særegne ved nettopp Jedinorogs forlis. Det typiske blir institusjonaliseringen av lokalbefolkningen som førsteinstans, slik det følger av lovbestemmelser og en indre justis. Det særegne kommer inn ved spørsmålet om de overlevende og konflikten med russerne, samt Henrik Dons' tilsynelatende utsatte varsling av fogden.

For å kunne svare på lokalbefolkningens mulighet for både regulær berging og vrakplyndring, må vi prøve å finne igjen lokalbefolkningens «stemme» i de kilder vi har tilgjengelig. Dette inkluderer lovverk og forordninger, bergingsforretningen skrevet av fogden og hans fullmektig, korrespondanse med den lokale gårdeieren og handelsmannen Henrik Dons, samt referanser til den russiske sjøforklaringen. Dette vil kunne gi indirekte henvisninger til lokalbefolkningens oppgaver i forhold til bergingsprosessen. Kanskje vil det også gi svar på hvilke holdninger de hadde overfor dette arbeidet, og overfor forlis og havsulykker generelt. Det er uansett enklere å finne igjen lokalbefolkningen som arbeidskraft, enn som enkeltindivider med individuelle motiv. Videre kan det være interessant å sammenligne dette enkeltforliset med beskrivelsen av et forlis i Nordhordland i 1716 og ved Lista på Sørlandet i 1750. Selv ved en rask sammenligning kan disse være med på å gi svar, på hva de manglende tingbøkene kunne ha fortalt oss om hva som var typisk eller særegent.

Mobilisering av arbeidskraft

I det Jedinorog kolliderer med bergveggene på Sæbuøya og synker ned i det brusende havet, blir hitterværingene omgjort fra tilfeldig boende innvånere til tilgjengelig arbeidskraft. Det er myndighetenes ansvar å sørge for at skipets eiere og mannskap, får den nødvendige hjelp de trenger. Skip, varer og mennesker skal berges, mens vrakgods og døde skal håndteres på akseptert måte. Dette vil derfor også bety et ansvar overfor utenlandske skip og redere, slik som Jedinorog som gikk for den russiske keiserinnens regning. Dette ansvaret forskyves ned til den gjeldende lokalbefolkning, uansett hvor på rikets kyst skipet ender opp. I det de første plankebitene i strandbredden gjør seg synlige for hitterværingene, er de umiddelbart satt inn i et lovbestemt forhold til dets håndtering. De vil kunne straffes både for å la det ligge og for å bringe det i hus, om det ikke gjøres på riktig måte. Dette kom fram av både Christian Vs norske lov og forordningen av 1705, som er omtalt i kapittel II. Forliset skal varsles til myndighetene, som oftest fogden eller lensmannen, og bergingsarbeidet skal settes i gang med alt tilgjengelig personell. I de to ukene fram til 3.november var det utenom gårdeieren

Henrik Dons og hans tjenere, 38 mennesker i arbeid som bergere. 29 av disse bergerne var menn, mens tre blir omtalt som dreng, fire sønner og to som kvinner.⁵⁵ Selv om lover og regler forberedte riket på at ulykker kunne skje på havet, var forlis og havari fortsatt uforutsigbare og uregelmessige av natur. Dette ga behov for en institusjonalisering av lokalbefolkningen, selv om sammensettingen ville variere ut i fra forlisstedets plassering. Kvinner og barn kunne bli nødt til å være med i den lokale innsatsen, som skulle sørge for en rask reaksjon i håp om å redde liv og verdier.

Det er lite vi har av informasjon om hvordan dette første bergingsarbeidet faktisk ble utført. Lokalbefolkningen etterlater seg ingen skriftlige kilder, og Henrik Dons kan selv oppfattes som en mindre pålitelig kilde, hvis også han kunne regnes som en tvilsom karakter. Likevel er det i hovedsak hans utsagn vi har å forholde oss til. I brevet fra Henrik Dons 27.oktober til fogden Ruberg, kommer det fram hvordan «vi skulde tenche at faa noget Berget af naar der er stille vær». Treverk skal tidlig ha varslet ham om at et skip hadde blitt knust mot land, og at bergingsarbeid skulle iverksettes.⁵⁶ Det er derimot ingen henvisning til hvem «vi» egentlig er og om det gjelder Dons og hans tjenere, eller om andre hitterværinger allerede er medregnet. I følge bergingsforretningen skal Henrik Dons ha oppgitt navnet og antall arbeidsdager på arbeidere til Henrik Bull den 13.november. Her kommer det fram at han selv i tolv dager har ettersett og berget av vraket fra 19.oktober til søndag 2.november, sammen med to eller flere tjenere. De andre arbeiderne oppramsas bare med et gjennomsnitt på rundt fire dager hver.⁵⁷ Dette kan derfor stemme med hvordan Henrik Dons står oppnevnt som hovedberger. Sæbuøya tilhører hans gård på Rørøya, og i følge Christian Vs lov er han « hvis Grund det findis for» forpliktet til å påse bergingsarbeidet.⁵⁸

Den videre fordelingen av arbeidere blir vanskeligere å tolke ut fra kildene. Værforholdene kunne enkelte dager ha hindret muligheten for berging på forlisstedet, slik det også fortsatte å gjøre etter 3.november. Med Henrik Dons som oppsynsmann kunne bergerne også vært fordelt jevnt utover alle dagene. Antallet mennesker som var ved forlisstedet til en hver tid,

⁵⁵ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

⁵⁶ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Dons 27.10.1760

⁵⁷ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

⁵⁸ «Hf.uio.no, Christian Vs norske lov: Fjerde Bog. 4 Cap. Om Skibbrud og Vrag», <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5_04_04.html>, 01.09.2010, (aksessert 26.10.2011)

kunne avgjøre i hvilken grad lokalbefolkningen hadde mulighet til å overvåke hverandre. Kildene gir derimot ikke noe overblikk over hvilke dager den enkelte arbeidet. I et brev til fogden Ruberg 5.november kommer det en vag henvisning om at antallet mennesker skal ha vært nokså høyt, i hvert fall ved enkelte anledninger. Bull skriver hvordan de overlevende russerne skal ha fryktet hitterværingene, da de «Samlede sig saa mange mand af Hitteren for at gjøre modstand».⁵⁹ Her er det derimot påstanden om ulovligheter og en direkte konfrontasjon med russerne, som antyder årsaken til denne forsamlingen. Igjen blir det derfor vanskelig å tolke hvordan hitterværingene utførte bergingsarbeidet og etter hvilke prinsipp. En videre registrering og oppstilling av hva som ble berget i denne perioden blir heller ikke gitt av Henrik Dons. Mangelen på mer detaljerte beskrivelser av utførelsen av dette arbeidet, åpner derfor muligheten for at det her kunne bli utført ulike former for kriminalitet. Det er nettopp dette som omtales som årsak til de nye lovformuleringene i forordningen av 1705. At folk lot være å informere om skipsforlis med det formål selv å skulle nyte godt av de verdier skipet etterlot, og til og med utføre vold mot eller myrde overlevende, kan derfor spores som faktiske tendenser i denne perioden.

Både Henrik Dons og de andre bergingsarbeiderne kunne hatt interesse av materialet som kom i land i deres nærmiljø. I tillegg til et behov for umiddelbar arbeidskraft, kan derfor sysselsetting av de nærmest boende fungere som et kontrollerende og overvåkende element. På denne måten kunne de unngå irregulære eller ulovlige bergingsforsøk. Nærheten til forliset var årsaken til hvorfor Henrik Dons fikk en sentral rolle i begivenhetene, som eier av Sæbuøya. Forlisstedets plassering preget derfor også sammensettingen av bergingsarbeiderne. Navnene forteller oss at det i hovedsak var de nærmest boende som ble involvert. Brattvikan, Gangstøa, Hakkebuan, Rørøykalven og Skåren er navn som viser til en forholdsvis nær beliggenhet til Sæbuøya og Rørøya. Hestnes, Kalven og Edøya ligger litt lenger nord, mens flere navn har tilknytning også til Kvenvær. Disse stedsnavnene representerer de arbeiderne som drev berging i perioden fram til 3.november.⁶⁰ Avhengighet av arbeidskraft eller inkludering av mennesker som likevel ble involvert i konsekvensene av forliset, satte lokalbefolkningen i direkte forbindelse med bergingsprosessen. Variasjonen som ved hvert enkelt forlis preget denne gruppens sammensetting, satte krav til lovbestemmelsene. Bredere

⁵⁹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Bull 05.11.1760

⁶⁰ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

rammebetingelser for bergingsprosessens utforming, var nødvendig for å skape et effektivt og fungerende system, som inkluderte alle.

«Ikke-bergere» som representant for det typiske?

Lovbestemmelsene ble som nevnt utformet og regulert for å kunne forhindre ulovlige forhold ved skipsforlis og bergingsarbeid. Lokalbefolkningens første innsats måtte kontrolleres gjennom myndighetenes direkte involvering. I denne forbindelse var det en formaning og advarsel ble opplest av Henrik Bull på Rørøya 4.november. Dette skulle sørge for korrekt håndtering av vrakgods som ikke var blitt innlevert i den første perioden. Dagen etter formaningen kom 34 mennesker og leverte vrakgods tilbake på Rørøya, som de selv trolig hadde oppbevart i egne hus fram til da. I denne sammenheng blir det interessant hvordan 18 av disse også var opplistet som regulære bergingsarbeidere av Henrik Dons. Resten var ikke opplistet som arbeidere overhode. Vi får derfor en tredeling mellom mennesker som drev regulært bergingsarbeid og leverte alt på Rørøya, og de som ikke arbeidet regulært, men likevel hadde samlet materiale. Deretter kommer de som både leverte vrakgods på formaning og som var opplistet som bergere. Bull beskriver dette materialet som ble tilbakelevert, som en del tauverk, trestykker av skipet, samt jernbolter og annet. Det er ikke snakk om store verdier, men likevel må det ha omfattet en del materiale, når såpass mange ble listet opp. I tillegg til de 38 bergingsarbeiderne kan derfor 16 mennesker medregnes for å få en sum på 54 mennesker, som kan ha befunnet seg på Sæbuøya i denne perioden.⁶¹

Beskyldningene om vrakplyndring fra russernes side kan altså ha vært begrunnet i faktiske forhold. Kanskje var det nettopp disse «ikke-bergerne» som var målet for anklagene. En mulig mangel på forståelse av bergingsarbeidet som en lovbestemt plikt, kunne også ha skapt videre forvirring. At dette ikke ble behandlet i dansknorske kilder, kan enten bety at hendelsene ikke ble fanget opp av myndighetene i etterkant, eller at det ikke ble sett på som betydningsfullt for prosessens videre gang. Hvis forståelsen av bergemannskapets sammensetning var en del av problemet, kan dette bety at det var en risiko ved å bruke en løst sammensatt gruppe mennesker som førsteinstans. Dette begrunner igjen nødvendigheten av offentlige formaninger. Spørsmålet blir hvorfor det var enkelte som berget vrakgods og leverte tilbake på formaning, når de ikke samtidig ble oppskrevet som bergere og fikk bergelønn. Samtidig er det merkelig hvordan enkelte av de som faktisk ble oppskrevet som

⁶¹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

bergere og mottok bergelønn, også måtte levere vrakgods på formaning. Uten tingbøkene er det ikke mulig å undersøke om noen av disse menneskene ble straffet for dette i senere tid, men det er ingen henvisning til noe slikt i annen korrespondanse. Forordningen av 1705 la nettopp opp til flere ulike måter å unngå straff for unndragelse av vrakgods, så lenge det ble innrømmet i god tid. Et hensyn kan være at det var nødvendig hvis funnstedene lå spredt. Materialet kan derfor ha blitt oppfattet som berget vrakgods på lik linje med det andre, men med en nødvendig innsamling av myndighetene senere. Likevel virker dette noe merkelig, når de nevnte 16 ikke blir opplistet som mottakere av en godtgjørelse for arbeidet. Det faste innslaget med offentlig formaning gir uansett et bilde av dette som en typisk del av den regulære bergingsprosessen. Hvis bruken av lokalbefolkningen som førsteinstans og Henrik Dons som hovedberger og oppsynsmann fungerte slik myndighetene ønsket, kan derfor denne gruppen mennesker stå som et eksempel på at gitte forordninger og formaninger fungerte. Når en stadig skiftende gruppe mennesker skulle brukes som en fast instans, var det kanskje nødvendig med et slingringsmann, som kunne fange opp ulike former for bergingsforsøk. På denne måten kan vi se på Jedinorogs tilfelle som et eksempel på bergingsprosessens rette utførelse.

I bergingsforretningen fra Nordmøre finner vi igjen den samme formen for offentlig formaning. Her kommer det også tydeligere fram hvordan lokalbefolkningen ble mer direkte konfrontert med spørsmålet om bergingen ble korrekt utført. Det som mangler er en lignende fortegnelse over bergingsarbeidets inndeling. Eieren av Veiholmen Paul Sundbeck blir utpekt som hovedberger, og skal sammen med elleve mann ha utført bergingen. Disse blir oppgitt med navn, men uten antall arbeidsdager. Det kommer heller ingen klar henvisning til hvem som eventuelt leverte vrakgods på formaning, og hvem som drev regulær berging. Derfor blir det uklart om det også her var forskjell på bergere og de som samlet inn vrakgods utenom dette. Det ser ut til at det er først etter vurderingen av materialet med fogdens fullmektig til stede, at alt ble overlevert Sundbeck til forvaring. Størstedelen av materialet ser derfor ut til å ha blitt samlet uten fast innsamlingssted. Mennene som var til stede ved bergingsforretningen avkreftet en hver form for mistanke om vrakplyndring på Smøla. Russerne skal heller ikke ha kommet med anklager mot dem.⁶² Av denne grunn er det vi i større grad enn på Hitra, kan se hvordan formaningen blir en typisk del av den regulære bergingsprosessen. Forskjellen blir hvordan det på Rørøya henvises mer konkret til mennesker som leverte vrakgods på

⁶² Rentekammeret, Renteskriverkontorene, Nordafjelske kontor, Trondheimstifts ktr. Journalsaker 1760, pakke 295. Journalnummer 1093, Journal og bergingsforretning av Jacob Pedersen Topp 22.11.1760

formaning, uten å delta i resten av bergingsarbeidet. Årsaken til at anklagene bare ble gjort mot hitterværingene, kan derfor antyde at russerne så noe mistenkelig utenom bergernes arbeid. Den andre teorien er at denne mer løse formen for berging som formaningen søkte å kontrollere, ikke ble kjent for russerne før de selv deltok ved bergingsforretningen på Veiholmen. Avstanden til vraket gjorde det trolig vanskeligere for russerne å få et grep om prosessen på Hitra enn på Smøla, som derfor kunne resultere i konflikter.

Forordningen av 1705 ga rom for variasjon i den grad at den kunne innlemme en løst definert gruppe mennesker, som et fast innslag i bergingsprosessen. Offentlige formaninger ble ett av de elementene som skapte en slik mulig variasjon. Videre kan vi sammenligne med et forlis ved Hennøe gård i 1761, som står omtalt i tingbok for Nordhordland. Her får vi et mulig innblikk i hva tingbøkene eventuelt kunne ha fortalt oss om forholdene rundt denne formaningen. Ved Hennøe kommer det fram hvordan en etterprøving av lokalbefolkningens innsats avdekket det som kunne blitt oppfattet som unndragelse av vrakgods. Alle som var med i bergingsarbeidet i forbindelse med dette forliset måtte svare for seg på tinget. To av bergingsmennene innrømmet å ha unnlatt å tilkjennegi ett pund jernbolter. En annen skal ha forklart at han ikke hadde berget mer enn litt ved, som han kunne bruke til å koke ett måltid med. Dette var ikke ansett som «plyndring», men som mindre tyveri. Uansett ser det ikke ut til at det ble straffet, fordi det ble innrømmet i tide. Direkte konfrontasjon kunne altså få fram de minste forseelser. Dette blir i større grad en form for kartlegging enn en straffeforfølgelse.⁶³ Hvis den generelle oppfatningen av vrakgodset på Sæbuøya var at dets tilstand og omfang ikke var av særskilt verdi, kan det derfor ha blitt oppfattet som mer tilgjengelig for personlig bruk. Et forsøk på å benytte seg av mindre mengder materiale vil derfor være naturlig å tenke seg, spesielt når det ikke ble større konsekvenser enn en eventuell tilståelse ved konfrontasjon.

En indre justis; forhindrende faktor

I tillegg til de lovbestemmelser som ble forkynt for lokalbefolkningen hvert år, og som ble gjentatt og terpet ved bergingsprosessen, spiller også den indre justis en viktig rolle. Hitterværingene kunne bo spredt på de ulike øyene, men var likevel bundet sammen i lov, religion, næring og sosial kontakt. Når de ulike embetsmenn ikke kunne være til stede lokalt,

⁶³ «Digitalarkivet.uib.no, Nordhordland tingbok 34, 1715-1719, del III», <<http://digitalarkivet.uib.no/sab/nhlTgb34c.htm>>, u.å., (aksessert 24.10.2011)

var igjen loven avhengig av lokalbefolkningen. Denne gang som en forlengelse av overvåkningen, i form av en mer utøvende makt enn bare ren arbeidskraft. Både embetsmenn og lokale proprietærer hadde ansvar for at deres underhavende, bønder og tjenere fulgte forordningen av 1705. Både ved varsling av forliset, utførelsen av bergingsarbeidet og oppsyn med de som kom i kontakt med vraket, var det ofte vitnesbyrd fra lokale som ga flest opplysninger. Forordningen dikterte at hvis noen skulle komme til å bevitne de ulovligheter loven omfattet, kunne hele distriktets innvånere ende opp med å måtte betale bot, om ikke gjerningsmannen ble identifisert.⁶⁴

Både straff og belønning skulle sikre at ikke bare de skyldige, men lokalbefolkningen som en enhet, fulgte forordningens bestemmelser. Når da straffen for å stjele eller drepe skipbrudne folk var at de skulle «knuses paa deres Lemmer og levendes paa Steyle henlegges», kunne dette skape den frykt, en forhindring av vrakplyndring krevde.⁶⁵ Forordningen av 1705 innskjerpet de forhold som skulle forhindre at skipbrudnes liv ble satt i fare. Dette kunne derfor bety at den sosiale kontrollen ikke hadde fungert effektivt i det foregående århundret. Både i bergingsforretningen fra Hitra og Veiholmen finner vi en direkte forespørsel om forhold, som omhandlet uregistrert berging med henvisning til Christian Vs lov og Fredrik IVs forordning. Når da de russiske matrosene anklaget hitterværingene for tyveri, kan dette bety at den indre justisen hadde feilet. Det kunne også ha oppstått en misforståelse i tolkningen av vrakgodsets håndtering. Så langt trenger altså ikke fortellingenes antydninger og russernes beskyldninger bety at bergingsprosessen ble utført i strid med lovbestemmelsene. Problemet kommer derimot inn med de mer særegne hendelsene ved Jedinorogs forlis, som kan gjøre det vanskeligere å finne igjen det typiske i forholdet til rett og galt.

De overlevende russerne som et tvetydig fremmedelement

Overlevende av skipsforlis var ikke et særegent fenomen for Jedinorog. Gjennom tidene finnes det utallige beretninger om både hele bergede mannskap og dødsseglere uten spor av overlevende. Hitterværingene var trolig forberedt på det meste i det de ankom forlisstedet. Særegenheten kommer derimot inn i et tvetydig forhold til de overlevende, som oppstod ved en helomvending fra det som først så ut som et forlis uten overlevende. Da hitterværingene ankom Sæbuøya er det nok mest sannsynlig at de raskt oppfattet dette som et totalforlis, hvor

⁶⁴ Frederik IVs Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods, København 1705

⁶⁵ Frederik IVs Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods, København 1705

sjansen for overlevende var små. Da de elleve russiske matrosene kom roende over fra Smøla noen dager etter forliset, representerte de en fremmed nasjonalitet og et fremmed element i lokalsamfunnet. Hvis bergingsarbeidet allerede var blitt startet før de ankom, slik det antydes av Henrik Dons, kunne lokalbefolkningen få problemer med tolkningen av egne plikter. Loven skiller mellom forhold hvor det er overlevende fra forliset, og når hele mannskapet omkommer. Spesielt gjelder dette forhold hvor skipperen selv overlever. Kaptein Vassillie Petrovits Burakof på Jedinorog omkom 19.oktober, og de elleve russerne på Smøla representerte ikke mer enn menige matroser og tømmermenn.⁶⁶ De innehadde ingen form for autoritet i forhold til skipets opprinnelige opphav og drift. Det var den senere kontakten med den russiske utsendingen i København, som skulle komme til å representere russisk rett og krav på vrakgodsets verdier. Bare ved å ankomme forlisstedet dager etter ulykken, kunne russerne ha vært med på å skape en mer forvirrende og uklar situasjon, med hensyn til fordeling av ansvar og arbeid. De ble et fremmedelement overfor loven.

Alene er ikke disse forholdene særlig merkverdig i denne sammenheng. At skipbrudne kunne komme vekk fra skipet, enten ved å rømme i livbåtene forut eller bli dradd med strømmen, var ikke en uvanlig situasjon. Det omtales også i forordningen i artikkel fem at en av embetsmenneses viktigste oppgaver, var å undersøke omliggende byer og steder, for å få kunnskap om mannskapets skjebne.⁶⁷ Da russerne i tillegg til denne avstanden fra begivenhetenes sentrum, valgte å bli værende på Smøla i direkte frykt for hitterværingene, skapte de en tilspisset situasjon uavhengig av de faktiske forhold. De ble et fremmedelement i forhold til nærheten til vraket. Bergingen de ville komme til å utføre, ville stride med vrakets tilhørighet til Rørøya og Hitra, i forhold til bergingsmannskapet og Fosen fogderi som øvrig jurisdiksjon. Jedinorog lå under hitterværingenes ansvar, mens de overlevende valgte å forholde seg til Smøla.

Det er vanskelig å skulle sette seg inn i russernes holdninger og bevegelser i dette tidsrommet, når vi bare har indirekte kilder å forholde oss til. Likevel er det nettopp konfrontasjonen med lokalbefolkningen og anklagene om plyndring som er fellesnevneren. I den russiske sjøforklaringen kommer det fram hvordan russerne skal ha lånt en båt for å lete etter skipet når det ble stille vær. På Sæbuøya skal de først ha funnet vrakrester og to døde matroser.

⁶⁶ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegoods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

⁶⁷ Frederik IV's Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods, København 1705

Dagen etter dro de tilbake med Nicolai Lohman og to andre menn. Ved denne anledningen skal de ha sett folk som samlet vrakgods på stranden for deretter å ta det med til Hitra. Det beskrives hvordan matrosene skal ha protestert og uttrykt at vrakgodset tilhørte den russiske stat, men det kommer ikke fram på hvilken måte dette ble kommunisert. Deretter skal hitterværingene ha truet dem med gevær og øks.⁶⁸ Dette stemmer også med Henrik Bulls brev til fogden 5.november. Her forklares årsaken til at russerne valgte å ta losji på Smøla og ikke på Hitra, med at de:

tildeels har dem Suspect for Røvere af Skibsvraget, og deels meenede da de i første Samlede sig saa mange mand af Hitteren for at giøre modstand, meente Russerne at ville blive i hielslaget⁶⁹

I bergingsforretningen kommer det fram at denne informasjonen ble gitt av russerne da de ankom Rørøya 4.november, sammen med Lohman. Her beskrives det hvordan russerne:

som fremmede folk frygtede for Indbyggerne her, og naar de saae at de Biergede noget af Skibs vraget, formeente de at dem selv skulde beholde det, og derfor af frygt for saa stoer een forsamling af folk reiste igien til Steensøesundet for der at tage bestandig Logement, endskiøndt indtet ondt vederfortes dennem [til tross for at ingenting ondt hendte dem].⁷⁰

Det ser altså ut til at både fogden og hans fullmektig har oppfattet og anerkjent russernes frykt overfor lokalbefolkningen. En aksept av dette som gyldige anklager, blir derimot avkreftet med setningen «endskiøndt indtet ondt vederfortes dennem». Setningen ser ut til å være tilføyd i ettertid og kommer trolig inn som en del av fogdens egen redigering, etter besøket på Rørøya juli 1761. Den representerer en slags nedvurdering av at situasjonen kunne ha tilspisset seg fra lokalbefolkningens side. Kanskje mente de at frykten var ubegrunnet i dette tilfellets faktiske hendelser. Mangelen på kommentarer rundt dette, kan likevel henvise til en viss forståelse av slike konfrontasjoner og misforståelser som typisk. Lovbestemmelsenes grunnlag og utbroderte fortellinger, kunne gi forklaring på de konflikter og den spenning som kunne oppstå mellom fremmede sjøfolk og lokalbefolkning. De dansknorske kildene ser uansett ut til enstemmig å utelukke teorien om ulovlige og voldelige forhold på Hitra.

⁶⁸ Jasinski 1994: 40

⁶⁹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Bull 05.11.1760

⁷⁰ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

Håndtering av loven; spørsmålet om inkvisisjon og en eventuell ekstrarett

Mangelen på henvisninger til hvordan det overlevende mannskapet skulle forholde seg til bergingsarbeidet, ser ut til å stamme fra den tvetydige tolkningen av loven. Flere ganger kommer det fram at russerne skal ha uttrykt et krav om å få beholde vrakgodset selv, og at de mente hitterværingene drev direkte plyndring. Likevel kommer det ingen henvisninger til eventuelle konsekvenser for lokalbefolkningen. Kanskje var det nettopp disse anklagene eller den åpenlyse frykten for lokalbefolkningen, som gjorde det vanskelig å forholde seg til de overlevende. Oddleif Lian skriver i en artikkel om skipsforlis ved Lista i 1750, om det nederlandske skipet «Africca». Her skal de tre overlevende sjøfolkene ha deltatt i bergingsarbeidet sammen med 27 oppnevnte bergingsmenn fra lokalbefolkningen.⁷¹ Et slikt samarbeid ser ikke ut til å ha fått mulighet til å utvikle seg på Hitra. Med det argument at hitterværingene drev plyndring, kan russerne ha uttrykt et ønske om å overta bergingen. Ut i fra denne teorien kan konflikten sees som et forsøk på å verne om egne interesser og omdømme. En slik tolkning kan gi forklaring til den aggressive holdningen, som hitterværingene beskrives med. Ønsket om bergingslønn kunne gjort det lite ønskelig å se russerne bringe vrakgodset over til Smøla. Konflikten blir i denne sammenheng et uttrykk også får det typiske ved bergingsprosessen. Språkproblemer og ulike oppfatninger av samme situasjon, kunne ved et hvert tilfelle skape vanskelige møter mellom sjøfolk og beboere ved kysten. Dette kan derfor gi en forklaring på hvorfor beskyldningene ikke ble tatt på alvor av myndighetene. Det sier derimot ingenting om hvordan russerne fortsatte å oppfatte situasjonen. De ble værende på Smøla fram til sin hjemreise sommeren 1761. Ingenting tyder på at forholdet til hitterværingene endret seg på noen måte.

Lovbestemmelsene fastsetter både inkvisisjon og en eventuell ekstrarett, som mulig svar på hvordan en slik konflikt kunne håndteres. Henrik Bull skriver til fogden 5.november at:

Foruden at her nu efter min tilsagn og formaning af Indbyggerne her er hidbragt noget betydelig af hvad de har bierget, Saa skal der imidlertid inden Auctionen skeer over disse støkker af Skibet Inqvireres hos dem der findes Suspect⁷²

En slik form for inkvisisjon nevnes ikke videre i bergingsforretningen eller annen korrespondanse. Det kommer heller ikke fram at noen faktisk ble sett på som «suspekt». Mye

⁷¹ Lian 2007: 7

⁷² Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegoods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Bull 05.11.1760

tyder på at den offentlige formaningen 4.november, ble eneste mulige eller behøvende forsøk på en grundigere undersøkelse. Selv om forordningens tjuende artikkel dikterer at den strandedes klage om urett skal tilholdes en ekstrarett, er det ingen antydninger til at noe slikt ble utført.⁷³ Uten ekstrarettsprotokollene kan det bli vanskelig å få et endelig svar. Manglende rettslige utgifter i bergingsprosessens regninger, kan likevel antyde at en slik rett kanskje aldri ble utført. Oddleif Lian skriver videre i samme artikkel, at nettopp utgiftsposter i forbindelse med forliset, inkluderte rettens administrasjon i tillegg til bergelønn og andre tilhørende punkter.⁷⁴ Dette kommer ikke fram i utgiftene fra 1760-61, og heller ikke i den siste regningen Ruberg skriver i 1767.⁷⁵ Slik det kommer til uttrykk i kildene fra fogden og hans fullmektig, virker det derfor som at bergingsprosessen etter Jedinorog ble utført uten problemer.

Funn av døde matroser; eskalering fra «plyndringstøkt» til likvidering?

Anklagene om plyndring og voldelig oppførsel, kan altså forklares som både ubegrunnede og basert på forhold loven har gitt rom for. Likevel kan vi ikke fraskrive russernes beskyldninger all legitimitet. Det var ikke uten grunn at loven krevde en innskjerping i 1705, og at en mer omfattende sjøfartslov ble utviklet i 1860. Forordningen av 1705 omhandler både forhold hvor folk bevisst førte skip i ulykke, eller utnyttet de tilfeldige havari som oppstod. Vi kan derfor anta at en del mennesker ute på kysten var av tvilsom karakter, og at ikke alt nødvendigvis ble fanget opp av verken en indre justis eller øvre myndigheter. Når vi nå kan gå videre med teorien om at vrakplyndring fant sted, henger dette sammen med blant annet behandlingen av de døde som ble funnet i dagene etter 19.oktober.

Henrik Bull fikk vite av Henrik Dons at det ble funnet en kvinne i live ved strandbredden, som senere døde på vei til Rørøya. I tillegg skal det ha blitt funnet fire andre døde matroser.⁷⁶ I Johan Rubergs versjon av bergingsforretningen kommer det fram hvordan Dons også skal ha påført henne sine tørre klær, i et forsøk på å berge henne fra kulda. De skal deretter ha forsøkt å snakke sammen, men språkbarrieren gjorde det umulig. Denne kvinnen er det fortellertradisjonen har brukt som utgangspunkt for flere ulike tolkninger av

⁷³ Frederik IVs Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods, København 1705

⁷⁴ Lian 2007: 7

⁷⁵ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Regning over bekostninger for det strandede russiske skip på Rørøya 1760 av Johan Ruberg januar 1767

⁷⁶ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

hendelsesforløpet, men kildene sier derimot entydig at hun døde før hun ble berget i hus. Dermed var det ingen overlevende av mannskapet på over hundre mann, som befant seg ombord Jedinorog ulykkesnatten.⁷⁷ Det er uvisst hvem denne kvinnen var og hvorfor hun befant seg ombord et krigsskip. Det nevnes ikke noe om henne i Jasinskis referanse til sjøforklaringen, og ikke ser det ut til at russerne har avgitt noen forklaring om henne i noen av bergingsforretningene. Videre undersøkelser om henne blir ikke relevant i denne sammenheng. Det som blir interessant er å se hvordan ulike aspekter av hendelsene, ikke blir gitt de nødvendige svar historiske undersøkelser er ute etter.

Det siste vi får høre om denne kvinnen, er hvordan hun skal ha blitt gravlagt sammen med det som i Rubergs versjon er et ukjent antall døde.⁷⁸ Videre utover dette er det kildene blir mer nøkterne. At de omkomne på en eller annen måte ble begravet, ser ut til å være en gjennomgående forklaring i kildene. Spørsmålet om «hvor» er derimot vanskeligere å få svar på. Ved å bruke kirkebøkene som kilde til denne form for begravelse, oppstår det raskt et problem ved at flere dødsfall aldri ble registret. Kirkebøkene skulle registrere prestens handlinger og ikke selve begivenheten, og det var ikke alltid han ble tilkalt.⁷⁹ Det er kanskje derfor ikke så rart at kirkeboka for Hitra 1736-1755, ikke nevner noe om begravelsen av de russiske matrosene. I denne sammenheng er det bare de tre losene fra Veiholmen, Johannes Evensen, Peder Johannessen og Michel Hermansen som blir nevnt i kirkeboka for Edøy 1751-1765 (Smøla og Veiholmen tilhørte på denne tiden Edøy prestegjeld).⁸⁰ Heller ikke de lokale losene blir nevnt med videre spesifikasjoner i bergingsforretninger eller korrespondanse, annet enn at «tre af Stædets Lodser ynkeligen er forgaaet».⁸¹ Det er derimot ikke helt usannsynlig å skulle klare å finne igjen omkomne fra fremmede skip i kirkebøkene. Som et eksempel kan vi nevne hvordan det i ministerialbok for Bjørnør 1763, står notert at det ble «Kastet jord paa 5 ved skibbrud omkomne Engelske mænd». Dette daterer seg til første

⁷⁷ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

⁷⁸ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

⁷⁹ «Digitalarkivet.no, Kirkebøker», <<http://digitalarkivet.no/kirkebok.htm>>, 07.07.1999, (aksessert 26.01.2012)

⁸⁰ «Arkivverket.no, Ministerialbok for Edøy 1760», <http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?idx_kildeid=16111&idx_id=16111&uid=ny&idx_side=-193>, u.å., (aksessert 24.01.2012)

⁸¹ Statsarkivet i Trondheim, Romsdals amts arkiv. Kopibok for Collin 1760-1764, pakke Ba15. Brev til Rentekammeret fra Niels Krog Collin 09.12.1760

søndag i advent, etter forliset av et engelsk skip ved Harbak i Bjørnør.⁸² Problemet med denne varierende graden av informasjon om behandlingen av de omkomne, gjør det vanskelig å skulle undersøke anklagene om eventuell mishandling og likvidering.

Behandlingen av de døde har direkte forbindelse med spørsmålet om vrakplyndring, ettersom russerne anklagde hitterværingene for trusler, vold og mord. I den russiske sjøforklaringen kommer det fram hvordan russerne opplyser om forhold som ikke nevnes av Henrik Dons. Noen dager etter forliset skal russerne som nevnt ha funnet to døde matroser. Flere lik skal ha blitt skylt i land i dagene framover og de begravde i alt femten menn på Sæbuøya. De dansknorske kildene nevner aldri dette tallet eller hvor de skal ha blitt begravet. Heller ikke i bergingsforretningen fra Nordmøre nevnes disse i mer enn en bisetning. Tanken om at dette kan ha blitt utført på dugnad ut i fra nødvendighet, gjør seg sterkt gjeldende når russerne selv skal ha stått for utførelsen. Dette kan også være grunnen til at presten ikke noterte begravelsen i kirkeboka. Det som blir mest relevant i denne sammenheng er deres beskrivelse av de to første matrosene, som var bundet sammen med tau og hadde tydelige spor etter slag. De øvrige likene blir også nevnt i forbindelse med manglende armer, ben og hode.⁸³ Uten den faktiske sjøforklaringen til hjelp, er det vanskelig å vite i hvilken sammenheng dette ble nevnt. Det er ikke usannsynlig at matrosene selv bandt seg sammen i et desperat forsøk på å holde sammen i den mørke stormnatten. Det er heller ikke merkelig at forsvarsløse kropper, ble skamfært av de samme kreftene som totalforliste Jedinorog. Når vi verken har informasjon om når og hvor disse ble begravet, kan det stilles spørsmålstegn til hva som egentlig skjedde. Funnet av de døde må uansett ha forekommet forut for Henrik Bulls ankomst. Hvis det faktisk var synlige tegn etter menneskelig inngripen, ville han derfor ikke hatt mulighet til å undersøke dette personlig. Bull ville i et slikt tilfelle trolig vært den eneste nøytrale part vi kunne forholdt oss til. De russiske anklagene og den dansknorske stillheten blir derfor stående som subjektive motparter i kildene.

Varsling av myndigheter: tidspunkt i forhold til Dons interesser?

De overlevende av mannskapet hadde både uttrykt en frykt for eget liv, og kommet med direkte anklager om plyndring og mistenkelige forhold ved funn av omkomne. Denne frykten

⁸² «Arkivverket.no, Ministerialbok for Bjørnør 1763»,
<http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?idx_kildeid=16176&idx_id=16176&uid=ny&idx_side=-102>, u.å.,
(aksessert 24.02.2012)

⁸³ Jasinski 1994: 40

og mistanken kunne, som vi har sett, eksistere både med og uten begrunnelse i faktiske forhold. Dette blir på lik linje med de muntlige fortellingene som kunne påvirke samtidens oppfatning, uavhengig av hendelsen. De kan på denne måten representere den typiske, regulære bergingsprosessen, og ikke noe særegent ved Jedinorog. Tidspunktet for varslingen av myndighetene, kan også innebære tvetydighet overfor lovbestemmelsene og tvilsomme baktanker.

Natt til søndag 19.oktober forsvinner det russiske skipet mellom havmassene utenfor Sæbuøya. I en regning over bergingsarbeidets utgifter, kommer det uten tvil fram at forliset ble oppdaget og bergingen påbegynt allerede denne søndagen.

Jeg [Henrik Dons] har den 19 octobr været med Biergingen, og siden daglig ikke alleene været med, men end og paaseet alle ting gaaet rigtig til, og ført det biergede i mit huus og anstaltet videre Biergerne, og over dennem holdet Bog fra bemelte 19 octobr, og til den 15de Novembr,⁸⁴

Henrik Dons var på all måte klar over forliset og dets følger samme dag som det fant sted. Han tok deretter på seg ansvaret som hovedberger, og sørget for vrakgodsets oppbevaring og loggføring av bergerne. Varslingen av myndighetene kom derimot ikke før 27.oktober, med brevet sendt til fogden Johan Ruberg på Eide i Fosen fogderi. Det tar over en uke før denne obligatoriske delen av det pliktige arbeidet blir utført. Kan denne tilsynelatende bevisst forsinkede varslingen av fogden, representere et konkret bevis på at ikke alt ble gjort slik det skulle? Tidspunktet for dette brevet kan både sees i lys av å være forsinket i forhold til en foretrukket tidligere dato, eller at det var et forsøk på å hemmeligholde det som hadde skjedd. På denne måten vil Henrik Dons havne i sentrum for de anklager, som ellers omfattet hitterværingene generelt.

I første omgang kan det være relevant å trekke inn hvordan tingbøkene kunne gitt mer omfattende opplysninger om slike forhold. I forbindelsen med forliset i Nordhordland desember 1716 kommer det fram et typisk trekk, ved en slik forsinkelse ved varsling av fogden. I tingbok for Nordhordland nevnes dette skipbruddet som fant sted i nærheten av Hennøe gård søndags morgen 6. desember. Stiftamtmanden i Bergen ble ikke varslet før om aftenen fredag 11. desember. Dette tidsrommet spenner seg over seks dager og ikke ni, men

⁸⁴ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

blir likevel omtalt som lengre enn normalt. Forliset skal ha blitt oppdaget søndagen, men først på mandag klarte oppsitterne på gården å komme seg ut. Der fikk de se et «sønderknuset Vrag og intet heelt, og fornam [fornemmet] ingen levende menniskers». Dette blir tilnærmet like forhold som ved Sæbuøya, med tanke på begrepet totalforlis og dets betydning for videre behandling. Ved forliset i 1716 ble det forklart at vinden ikke skal ha vært sterkere enn at de kunne ro til og fra stiftamtmanden i Bergen allerede tirsdag, men valgte ikke å sende noen ut før fredagen. I tingboka blir bergingsmannen Nils Hennøe, spurt om årsaken til dette valget. Som svar ble det gitt at han:

tillige med de andre vilde bierge medens Vinden stod paa land, og siden efter at hans, nemblig Vinden, blev aflandig vilde de først bierge førend det dref til hafs igjen

Dette bekreftes også av hans nabo Ole Strømme, som forteller at om de hadde reist til Bergen tidligere «hafde alting været borte af Vraget og hvad bierget er» på grunn av vinden.⁸⁵

På trøndelagskysten 19.oktober 1760 skal det ha vært et overhending stormende vær av nordvestlig retning, som «stoed Lige paa Landet». Etter dette nevnes det ikke i kildene noe om været igjen før 3.november, da det skal ha vært «beqvemt» med en sørøstlig vind.⁸⁶ Det er derfor vanskelig å sammenligne værforholdene i dagene etter forliset. Likevel kan det tyde på at forholdene etter Jedinorogs forlis, også var preget av en vind som stod mot land, og derfor sørget for at store deler av materialet holdt seg i ro. Deretter er det stor mulighet for at vinden kan ha snudd i sørøstlig retning også denne påfølgende uken, og truet med å føre med seg vrakgodset til havs. Mengden vrakmateriale som oppnevnes i bergingsforretningen fra Nordmøre, kan tyde på at vinden førte noe av vrakgodset over til Veiholmen i denne perioden. Når Henrik Dons og mennene som senere ble sendt til fogden med brevet ser ut til å ha prioritert dette første forsøket på berging, kan dette i likhet med forholdene i Nordhordland gi tilstrekkelig forklaring.

Nok en gang kan det som først virker særegent, tolkes som en del av det typiske ved bergingsarbeidet. Dette må settes i sammenheng med en forståelse av ulykkene på havet som tilfeldige, selv om deres uunngåelighet ble forsterket ved høststormenes herjinger. Det typiske

⁸⁵ «Digitalarkivet.uib.no, Nordhordland tingbok 34, 1715-1719, del III», <<http://digitalarkivet.uib.no/sab/nhlTgb34c.htm>>, u.å., (aksessert 24.10.2011)

⁸⁶ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

må inkludere de ulike måtene å tolke situasjonen og lovbestemmelsene på, i det en ny gruppe mennesker blir satt inn i prosessen. Ulike forhold og utfall skulle behandles med det samme resultat. Vrak, varer og mannskap skulle føres tilbake til skipsrederens forvaring, gjennom ulike instanser i det dansknorske landskap. Det er dette som kan forhindre en vurdering av Jedinorogs tilfelle som mer suspekt enn andre. Likevel kan vi ikke helt fjerne søkelyset fra dette brevet Henrik Dons skrev til fogden.

Når vi ser nærmere på datoen 27.oktober og innholdet i brevet, kommer det en antydning om at fokuset ikke nødvendigvis ligger på en varsling av forliset. Det ser heller ut til at Dons benytter denne anledningen til å begjære fogdens assistanse ved et mer konkret problem. I brevet skriver han hvordan russerne skal ha kommet over til hans gård på Rørøya 21. søndag etter Trinitatis (26.oktober) og:

røvet af mit hus alt hvad ieg havde bærget og ieg maatte læse [sic] op for dem hvært et laas ieg hade paa min gaar og dem vildet træcht mig med sig i sluben hvor over ieg maatte ta til flugten at rømme gaarden for at faa hielp med folch magt, dem Regiærte som tyraner og Røvere ⁸⁷

Konflikten mellom de overlevende matrosene og lokalbefolkningen, blir nå framstilt som et nærmest personangrep mot Henrik Dons. Anklagene om røveri og voldsom oppførsel blir snudd i motsatt retning, og vi får en situasjon hvor begge parter kan betegnes som offer og gjerningsmenn. Den direkte konflikten mellom Dons og russerne vil bli omtalt i kapittel V. Det som blir interessant i denne sammenheng er å se på denne konflikten, som et mulig alternativt formål med brevet. Først dagen etter at matrosene kommer til Rørøya og oppfører seg som «tyranner», er det Dons sender brev til fogden. Hvis dette ikke hadde skjedd, når ville Dons da ha varslet myndighetene? Kanskje kunne dette spørsmålet blitt besvart i tingbøkene, slik Nils Hennøe måtte forsvare seg i 1716. Det vi har tilgjengelig av kilder i dag gir ingen indikasjoner på at dette tidspunktet ble sett på som mistenkelig. Hvis det igjen er snakk om et akseptert slingringsmonn, gir det likevel ikke et klart svar på hva som var den virkelige årsaken.

Sett i sammenheng med at russerne anklagde hitterværingene for vrakplyndring, trolig flere av de samme som Henrik Dons førte bok over fra 19.oktober, vil det være nærliggende også å

⁸⁷ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittogods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Dons 27.10.1760

være kritisk til ham. Hvis disse anklagene var sanne er det stor sannsynlighet for at Dons befant seg i sentrum av det hele. Dette gir ham både motiv og mulighet til å drive en eller annen form for unndragelse. Skipet ble totalvraket og vrakgodset bestod i hovedsak av metall- og tremateriale. Det var ingen konkrete varer som skulle underlegges tollbestemmelsene. Når det da ikke var synlige tegn etter skipet annet enn vrakrester i strandbredden, og det i første omgang ikke virket som det var overlevende fra forliset, kan personlige interesser ha vært drivkraften bak det første bergingsarbeidet. Når konflikten krevde direkte involvering av myndighetene, utover det å skulle kontrollere bergingsprosessen, kunne dette ha ført til en bedre organisering. Hvis denne vanskelige situasjonen med russerne tredde i kraft før 26.oktober, kunne også ønsket om å skaffe mer informasjon ha sørget for en forsinkelse. I brevet nevner Dons hendelsesforløpet fra 16.oktober, de tre losene og skipets mannskap og ballast. Dette antyder en viss form for kommunikasjon enten med russerne eller Smølaværingene. Når avstanden mellom forlisstedet og de overlevende ble såpass stor, kan innhenting av nødvendig informasjon ha tatt lengre tid enn normalt.

Lokalbefolkningen i kyst-Norge måtte hele tiden forholde seg til det som foregikk på havet og i fjæra. Forlis av fremmede skip krevde oppmerksomhet, enten de skulle forholde seg til lovbestemmelsene eller utnytte situasjonen på ulovlig vis. Alt som drev i land etter høststormene krevde uansett en rask mobilisering av arbeidskraft. Manglende kilder gjør det vanskelig å få et godt grep om hva som egentlig foregikk ved de første bergingsforsøkene, og hvordan lokalbefolkningen faktisk forholdte seg til det. Det vi ser er at det første kritiske tidsrommet i bergingsprosessen ble preget av å være uovervåket fra myndighetenes side. En indre sosial kontroll og bruk av både trussel om straff og belønning av arbeid, var metoder som kunne kontrollere dette første bergingsarbeidet. En viss form for slingringsmann ga samtidig rom for ulike tolkninger og utførelse av lovbestemmelsene. Når situasjoner oppstod som følge av forlisets karakter, kunne dette innlemmes i prosessen uten straffeforfølgelse. En institusjonalisering av lokalbefolkningen som førsteinstans ble mulig, nettopp fordi det ble skapt utvidede rammer for hvordan de kunne håndtere situasjonen. Når selv kvinner og barn måtte delta i arbeidet, ble det viktig å kunne inkludere ulike typer mennesker og derfor også ulike former for berging. Dette kan også være beskrivende for konflikten mellom russerne og lokalbefolkningen, som trolig utviklet seg som en følge av det særegne skillet mellom mannskap og vrak. Det er altså mulig å finne antydninger til både en typisk bergingsprosess og til mulige ulovligheter i denne første perioden. Et totalforlis skapte anledning for å unngå å varsle om forliset og åpnet for plyndring. En indre justis og forordningens utdypende

bestemmelser stod derimot som en barriere, spesielt når de russiske matrosene dukket opp. For å undersøke spørsmålet om berging og plyndring, ut i fra prosessens gang som enten typisk eller atypisk, må vi derfor se videre på neste periode.

Kapittel IV: Myndighetenes involvering

Hvis lokalbefolkningen kan benyttes som regulær førsteinstans, må første myndighet på stedet utgjøre den andre instansen i denne rekken. I motsetning til lokalbefolkningens varierende sammensetning, vil embetsmennene i større grad bære preg av en fastere organisering. De må også svare direkte til sine overordnede, som i dette tilfellet er fogdene i Fosen og Nordmøre og stiftamtmanden i Trondheim. Det opprettes samtidig kontakt med rentekammeret og den russiske gesandten i København. Lokale og sentrale instanser kan nå begynne å samordne seg, i en fastere institusjonalisering av bergingen. Oppgaven embetsmennene skulle utføre kan i forhold til det første bergingsarbeidet, oppfattes som en etterprøving av dets legitimitet. Det er gjennom undersøkelser i forbindelse med denne bergingsforretningen, at vi kan få kunnskap om bergingsarbeidet både før og etter 3.november. I motsetning til forrige periode, hvor mangelen på førstehåndskilder preger den kunnskapen vi kan få, fokuseres det nå på en detaljert nedskrivning av arbeidet. På Hitra får vi dokumentert dag for dag hva som ble gjort mellom 3. til 15.november. Bergingsforretningen for Veiholmen er derimot knyttet til 22.november, og henviser mer til en fastsatt inkvisisjon enn en prosess. Disse dokumentene vil utgjøre den viktigste kilden til denne perioden. I tillegg kommer en del korrespondanse mellom de ulike embetsinstansene. Det er i denne perioden mangelen på tingbøkene vil få størst konsekvenser. Uten sikre bevis på om det ble holdt en ekstrarett, er det også vanskelig å skape et helhetlig bilde av denne etterprøvingen. Ekstraretten ville i så fall vært korrekt forum for eventuelle anklager om vrakplyndring og andre lovstridige forhold.

Bergingsforretningens detaljerte utforming gir uansett et godt innblikk i videreføringen av bergingsarbeidet. Ut i fra denne er det vi kan stille spørsmål til hvordan dette overvåkede og organiserte arbeidet preget bergingsprosessen i sin helhet. Det er først og fremst relevant å finne de midler som ble brukt for å sikre forordningenes bestemmelser, og derfor forhindre ulovlige forhold som unndragelse av vrakgods. Disse midlene ble iverksatt av myndighetenes representant på stedet, og medførte en ny ansvarsfordeling blant lokalbefolkningen. Denne ansvarsfordelingen vil også strekke seg til spørsmålet om skillet mellom overlevende og vrak på Nordmøre og i Fosen fogderi. I hovedsak kan vi se på denne perioden som en motvekt til den foregående. Der vi før 3.november kan finne mulige anledninger til unndragelse av vrakgods, kan vi nå finne de oppveiende faktorer. Bergingsforretningen skulle sikre en mer organisert og institusjonalisert prosess, men hvilken betydning fikk dette for spørsmålet om mulig vrakplyndring?

De involverte parter; fogdens fullmektig som nærværende myndighet

For å skape et bilde av hvordan myndighetenes involvering preget bergingsprosessen på stedet, blir det viktig å fastslå hvem som var tilstedeværende og på hvilken måte. Det ble uansett nødvendig å fortsette å bruke lokalbefolkningen, til å utfylle de ulike rollene. Kanskje derfor er det vi ser et nærmere samarbeid med myndighetene i dette tidsrommet. Myndighetene vil i denne omgang omfatte fogdens fullmektig, som ofte hadde en nærere tilknytning til det gjeldende stedet. Det ser derfor ut til å være et typisk trekk ved utførelsen av bergingsforretninger, at det ikke er fogden selv som står for denne oppgaven. Ved flere tilfeller kommer det fram at fogden prioriterer andre oppdrag. Dette gjelder i hovedsak de fastsatte høstingene, som ofte tar opp mye tid ved reise og utførelse. Fogden Johan Ruberg skriver i et brev til stiftamtman Rantzow 2.november, at han vil komme til å være opptatt med utsatte tingmøter i Åfjord og på Ørlandet. Henrik Bull blir derfor sendt på hans vegne som fullmektig.⁸⁸ Fullmakten ble gitt 31.oktober 1760, etter det som altså betegnes som fogdens «Lovlige forfald». Han ankommer Rørøya tre dager etter, og er i gang med forretningen samme dag.⁸⁹ På Nordmøre er det Jacob Pedersen Topp som blir utnevnt som fogden Johan Wedeges fullmektig.⁹⁰ Kontakten med fogdene og stiftamtmannen var altså opprettet, men det var fullmektige menn som utgjorde den første myndighet på stedet.

Prioriteringen hos fogdene skyver ansvaret for bergingsprosessen ned til en lavere instans. Dette faller sammen med hvordan lokalbefolkningen ble involvert, samt bruken av vitterlighetsmenn. De sistnevnte fungerer både som vitner, medskrivere og forseglere, slik det står i bergingsforretningen fra Hitra. De som står oppskrevet er Rasmus Bull, som er Henrik Bulls far, og Ole Hernes.⁹¹ I Rubergs versjon fra juli 1761 blir også Nils Helkan og Lars Udhov nevnt.⁹² På Nordmøre står Bjørn Arntsen Wiches, Ole Olsen Bræmnes og Elling Nielsen Roxvog oppført som tilsvarende vitner. Som undertegnende til bergingsforretningen er også lensmannen Henrik Aschanius til stede på Veiholmen. Ingen av kildene nevner en tilsvarende bruk av lensmann på Hitra. Utenom disse vitterlighetsmennene kan også Henrik

⁸⁸ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Fogden i Fosen 1759-1766, pakke Fd7. Brev til Frederik Rantzow fra Johan Ruberg 02.11.1760

⁸⁹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

⁹⁰ Rentekammeret, Renteskriverkontorene, Nordafjelske kontor, Trondheimstifts ktr. Journalsaker 1760, pakke 295. Journalnummer 1093, Journal og bergingsforretning av Jacob Pedersen Topp 22.11.1760

⁹¹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

⁹² Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

Dons trekkes inn i denne sammenheng. Han stod som hovedberger og eier av Sæbuøya, og har derfor vært til stede ved forretningen fra start til slutt. På Nordmøre gjelder dette Paul Sundbeck som eier av Veiholmen, og Andreas Ringholm på vegne av byfogd Koren, som eier av Smøla.⁹³ Sistnevnte skal også selv ha vært tilstede i Steinsøysundet i begynnelsen av november.⁹⁴ I tillegg nevnes med navn tømmermannen Mikita Pafkoff og matrosen Elias Paatutkin, som tilstedeværende av det russiske mannskapet.

Det ser ut til at det var flere menn til stede som vitner ved bergingsforretningen på Nordmøre, enn i Fosen. På Veiholmen var det fem personer som undertegnet den endelige forretningen, mens på Hitra var det høsten 1760 bare tre. Disse skulle for ettertiden stå som et bevis på dokumentets legitimitet og korrekte utførelse. På Veiholmen kommer lensmannen inn som en ekstra autoritet i tillegg til fogdens fullmektig. Samtidig får de overlevende matrosene sine to representanter med i forretningen. Andreas Ringholm blir i denne sammenheng også nevnt som tilstedeværende «i Mangel [på] en mere kyndig i Sproget værende Tolk».⁹⁵ Disse oppnevnte vitnene representerer ett av de midlene som bergingsforretningen frembringer, i et forsøk på å etterprøve de begivenhetene forliset forårsaket. Ansvar for lokalbefolkningen og lokale proprietærer hadde for å sikre lovlig behandling, ble nå skjøvet over på et mindre antall individer. Disse skulle godkjenne bergingsprosessens utførelse, gjennom å bevitne det arbeidet som ble utført etter 3.november. Når enkelte får en slik konkret oppgave, ser vi eksempel på en midlertidig institusjonalisering av nærmiljøet.

Både Bull og Topp var begge sendt ut i henhold til 1705-forordningens bestemmelser. De skulle undersøke omstendighetene rundt skipets forlis, organisere grundigere bergingsarbeid, og sørge for korrekt forvaring av vrakgodset. Lokalbefolkningen ble fortsatt brukt som tilgjengelig arbeidskraft, med noen nye ansikter og noen frafalte. På Hitra var 53 mennesker involvert i bergingen mellom 19.oktober og 15.november, inkludert Dons og hans tjenere.⁹⁶ På Veiholmen var det 12, inkludert Paul Sundbeck.⁹⁷ I tillegg til fogdenes fullmektige og deres vitterlighetsmenn, kan vi også medregne sorenskriver Andreas Jessen, som var til stede

⁹³ Rentekammeret, Renteskriverkontorene, Nordafjelske kontor, Trondheimstifts ktr. Journalsaker 1760, pakke 295. Journalnummer 1093, Journal og bergingsforretning av Jacob Pedersen Topp 22.11.1760

⁹⁴ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegoods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Bull 05.11.1760

⁹⁵ Rentekammeret, Renteskriverkontorene, Nordafjelske kontor, Trondheimstifts ktr. Journalsaker 1760, pakke 295. Journalnummer 1093, Journal og bergingsforretning av Jacob Pedersen Topp 22.11.1760

⁹⁶ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegoods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

⁹⁷ Rentekammeret, Renteskriverkontorene, Nordafjelske kontor, Trondheimstifts ktr. Journalsaker 1760, pakke 295. Journalnummer 1093, Journal og bergingsforretning av Jacob Pedersen Topp 22.11.1760

ved auksjonen 12.november 1760. Samtidig kommer byfogd Koren, Nicolai Lohman og Andreas Ringholm inn i rollen som forsørgere, husvert og tolk for de overlevende russerne. Regner vi også med de menneskene som leverte vrakgods på formaning, uten selv å være delaktig i det registrerte bergingsarbeidet, kommer vi opp i et antall på 92 mennesker (medregnet at Ole Hernes også deltok i bergingen).⁹⁸ Disse var alle på en eller annen måte direkte involvert i bergingsprosessen høsten 1760. Det var en betydelig aktivitet som ble satt i gang i nærmiljøet i etterkant av et forlis som Jedinorog. Samtiden manglet en fast redningsorganisasjon. Derfor omfattet denne aktiviteten som vi har sett en mobilisering av den tilgjengelige arbeidskraften lokalbefolkningen kunne bidra med. Når dette også skulle belønnes med bergelønn og godtgjørelse, kan vi derfor snakke om en viss form for institusjonalisering. Det som i utgangspunktet var et kystmiljø preget av fiske, ble nå et midlertidig apparat mobilisert for å behandle andre former for verdier.

Samkjøringen mellom lokalbefolkning og myndigheter skapte en mer organisert periode etter 3.november. En full utnyttelse av innbyggerne i området, fungerte som en forhindrende faktor for mulighet eller motiv for vrakplyndring. Dette kom av en form for sysselsetting som satte lokalbefolkningen i en mer direkte forbindelse med lovbestemmelsene, og med håp om lønn og tilgang på varer ved auksjon. En samkjøring mellom lokalbefolkning og embetsmenn sikret derfor de verdiene som ble frigjort i nærmiljøet, ved de mange forlis ved den dansk-norske kystlinjen. Dette systemet var likevel avhengig av å måtte føye seg etter varierende forhold, i forbindelse med ulykkesforløpet. Ved dette tilfellet er det snakk om en fordeling mellom fogderiene Fosen og Nordmøre på hver sin side av Ramsøyfjorden.

Ansvarsfordeling mellom fogderiene

Når lokalbefolkningen skal bære mye av ansvaret for utførelsen av bergingsarbeidet og kunne forhindre vrakplyndring, må det også foreligge en spesifisering av ansvarsfordelingen. I utgangspunktet var det lokalbefolkningens plikt umiddelbart å iverksette bergingen, samtidig som de skulle varsle myndighetene. Sistnevnte kan stilles i et mer usikkert lys, som vi har sett i kapittel III. Deretter er det fogdens oppgave å sende riktig personell til stedet, som igjen har i oppgave å ansette egnede personer som vitterlighetsmenn. Det vi skal se nærmere på i denne sammenheng, er fordelingen av dette ansvaret mellom Fosen og Nordmøre.

⁹⁸ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

I bergingsforretningen for Nordmøre står det skrevet:

siden dette nu benevnte Skiib er afdreven her fra Stæden og Strandet paa Hitteren som Sorterer under en anden Øvrigheds Jurisdiction, saa kunde her paa Stædet jntet Videre disangaaende foretages, eller faaes Oplysning om, men med sammes Stranding og det der fundene er formodentlig allerede af Vedkommende Foged der paa Stædet omgaaets paa Lovlig Maade;⁹⁹

Jacob Pedersen Topp stadfester altså at skipsvraket ikke kan behandles under Nordmøre fogderi, nettopp fordi dets stranding foreligger på Hitra. I et brev fra amtmann Niels Krog Collin kommer det fram at det er byfogd Koren som har forskuttert og sørget for russernes opphold på Smøla i denne perioden. Ansvar for mannskapets underhold tilfaller derfor Nordmøre.¹⁰⁰ Berging av vrakgods blir derimot aktuelt både på Hitra og Veiholmen. Det vi kan se et eksempel på i dette tilfellet, er det som enten er en ansvarsfordeling eller overlapping. Fordelingen av begivenheter på begge sider av Ramsøyfjorden, gjør begge fogderiene involvert i bergingsprosessen, men med ulike oppgaver. På Smøla er det i hovedsak russernes underhold som ligger i fokus, hvor vi også ser at det blir gjort forsøk på å finne tolk og å involvere dem i bergingsforretningen. På Hitra er det behandlingen av vraket og mesteparten av vrakgodset som kommer i fokus. Her kan vi se at russernes tilstedeværelse heller byr på problemer.

Begge parter må forholde seg til stiftamtmanden i Trondheim, som derfor fungerer som en slags koordinator av arbeidet. Likevel ligger mye av ansvaret på de to fogdene Ruberg og Wedege. Dette medfører en del tungvint kommunikasjon, nødvendig for å kunne samkjøre prosessen. I tillegg blir amtmann i Molde involvert, som Wedeges overordnede, og byfogden i Kristiansund som eier av Smøla. Dette kompliserer derfor videre det omfanget av embetsinstanser som blir involvert. Alle parter må også forholde seg til den russiske gesandten Baron von Korf som opptrer på vegne av den russiske ambassaden. Han vil derfor stå for de endelige avgjørelsene, vedrørende både russerne og vrakgodset.¹⁰¹

Selv om vi ser tendenser til mer sentraliserte avgjørelser og koordinering, er det likevel fortsatt et typisk trekk ved bergingsprosessen, at mye ansvar ligger på de lavere instanser.

⁹⁹ Rentekammeret, Renteskriverkontorene, Nordafjelske kontor, Trondheimstifts ktr. Journalsaker 1760, pakke 295. Journalnummer 1093, Journal og bergingsforretning av Jacob Pedersen Topp 22.11.1760

¹⁰⁰ Statsarkivet i Trondheim, Romsdals amts arkiv. Kopibok for Collin 1760-1764, pakke Ba15. Brev til Frederik Rantzow fra Niels Krog Collin 06.04.1761

¹⁰¹ Statsarkivet i Trondheim, Romsdals amts arkiv. Rentekammerbrev 1760-1763, pakke Dd10. Brev til Niels Krog Collin fra rentekammeret 21.02.1761

Spørsmålet blir derfor om det var spesielt for Jedinorogs tilfelle, at vrak og overlevende ble nærmest offisielt delt mellom to jurisdiksjoner. Satt i forbindelse med russernes anklager mot hitterværingene, vil det være nærliggende å tro at en slik deling ville skape problemer. I bergingsforretningen fra Hitra, henvises det til at russerne skal ha tatt med seg noe av skipsvraket til Smøla.¹⁰² Dette kan ha sammenheng med det Henrik Dons skriver i brevet til fogden, om at de hadde røvet fra ham alt han hadde berget.¹⁰³ Om disse motbeskyldningene ikke er begrunnede i fakta, kan det heller handle om materiale de sanket i forbindelse med turene over til Hitra. Uansett kan en slik berging utført av russerne ha skapt forvirring og agitasjon, hvis det ble oppfattet som en overtredelse av hitterværingenes oppgaver. Når russerne valgte å ta tilhold på Smøla i frykt for hitterværingene, ble det kanskje nødvendig å overlate ansvaret for dem til Nordmøre. Selv om en slik inndeling blir tydelig nok i kildene, er det likevel vanskelig å finne konkrete henvisninger til hvordan den egentlig ble oppfattet. Når vi nå ser nærmere på de ulike midlene for etterprøving av bergingsarbeidet, blir det likevel klart at forholdet til russerne ikke stod i fokus på Hitra. Med unntak av en befarings på Smøla og innhenting av informasjon, utgjorde ikke det overlevende mannskapet noen stor del av bergingsforretningen på Hitra.

Midler for etterprøving av lokalbefolkningen

Bergingsforretningen representerer innslaget av ulike midler for å sikre både korrekt behandlingsprosess og avverge ulovligheter. Dette gjelder både undersøkelser og inkvisisjon, formaninger og oppløsning av lovverk og registrering av arbeid og vrakgods. Disse hadde både sin funksjon som en del av behandlingsprosessen, men også direkte innvirkning på spørsmålet om plyndring.

I de første dagene etter Henrik Bulls ankomst på Rørøya 3.november, ser vi det tydeligste virkemiddelet som ble brukt for å stramme inn rammene for bergingsarbeidet. Dette var Henrik Bulls undersøkelser og utspørring av lokalbefolkningen om de foregående begivenhetene. Det første som ble gjort, var å reise over til Steinsøysundet på Smøla, for å innhente fullstendig opplysning om de overlevende, slik forordningen dikterte. Bull får nå kunnskap om det vrakgodset russerne hadde brakt med seg til Smøla, blant annet en

¹⁰² Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

¹⁰³ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Dons 27.10.1760

skipsklokke, noe metallmateriale, sengeklær, tallerkener, litt brennevin og talg.¹⁰⁴ I Rubergs versjon av bergingsforretningen kommer det mer tydelig fram hvordan Nicolai Lohman skal ha oppgitt dette, som det «Skibs folkene har bragt med sig fra Rørøen».¹⁰⁵ Likevel kommer det ikke fram noe mer om omstendighetene rundt hvordan russerne skaffet seg dette. De hevdet at sengetøyet og tallerkenene tilhørte dem selv.¹⁰⁶ Dette faller under forordningens nittende artikkel, hvor skipsfolkene uhindret skal kunne ta med seg egne kister og båtsmannsføring (last for egen regning).¹⁰⁷ Det kommer ingen forklaring om at noe skal ha blitt tatt på ulovlig måte, og ikke nevnes det om russerne fikk beholde alt. Det eneste unntaket er de små mengder av smør, talg og brennevin som var «ei værd at antegne men forblev til Skibs folkenes underholdning».¹⁰⁸ Verken skipsklokken eller robåten de var satt i land for å reparere, ble opplistet i auksjonsprotokollen og ble derfor trolig ikke solgt. Utspørringen av russerne er ikke over når Bull forlater Smøla. Sammen med Lohman skal de ha lovet å komme over til Rørøya for å avlegge videre forklaring.¹⁰⁹ Dette blir derfor en direkte henvisning til en inkvisisjon og grundigere undersøkelse.

Dagen etter ankommer russerne Rørøya som lovet, og gir sin forklaring om ulykkesforløpet. Samtidig gir de informasjon om skipets reiserute, ballasten ombord, samt navnet på den omkomne kapteinen og de overlevende matrosene. Dette var informasjon som kom fram ut i fra det de så vidt «af deres Sprog kunde forstaae». Språkproblemene er et gjennomgående tema i spørsmålet om behandlingen av det russiske mannskapet. Dette påvirker også den undersøkelsen myndighetene og lokalbefolkningen kan utføre. Flere steder i kildene kommer det fram henvisninger til språkproblemene, ved at de enten ikke forstår dem eller bare så vidt kan tyde det som blir sagt. Det kan derfor stilles spørsmålsteget til utførelsen av inkvisisjonsdelen av bergingsforretningen på Hitra. I brevet fra Henrik Bull 5.november kommer det fram at skipets navn «kan mand ei faae i Stand til at vide, siden deres Sprog ikke

¹⁰⁴ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

¹⁰⁵ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

¹⁰⁶ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

¹⁰⁷ Frederik IVs Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods, København 1705

¹⁰⁸ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

¹⁰⁹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

saa meget kan begribes».¹¹⁰ Dette blir interessant sett i sammenheng med bergingsforretningen fra Nordmøre. Her kommer det fram hvordan Mikita Pafkoff og Elia Paatutkin skal ha forklart at skipet «Kaldtes Pinke Dienorog» (Skipet var av typen «pink»).¹¹¹ Det som på den ene siden av fjorden blir avskrevet som umulig å forstå på grunn av språket, blir på den andre siden forklart uten antydninger til problemer. Igjen kan det derfor henvises til denne ansvarsfordelingen som ser ut til å skille behandlingen av overlevende og vrakgods. På Veiholmen blir det gjort forsøk på å finne en tolk, og som derfor gir utslag i innbringelsen av informasjon. På Hitra blir ikke tolk nevnt ved en eneste anledning. I forordningens femte artikkel står det hvordan nærmeste amtsbetjent, straks skal framskaffe informasjon om det overlevende mannskapet. Deretter uttrykkes det at hvis det siden skulle innkomme annen opplysning enn den som amtsbetjenten innhenter, og som han hadde hatt mulighet til å få opplysning om, skal han stå til rette for ulovlig inkvisisjon. Dette begrunnes med at hans plikt ikke er blitt gjort med «Fliid».¹¹² Kanskje kan dette sees i sammenheng med hvordan Bull ikke klarte å framskaffe informasjon om skipets navn, som altså viser seg å være tilgjengelig informasjon.

Hvis det bare er snakk om manglende kunnskap om skipets navn, trenger det ikke ha noen betydning for oppfattelsen av Henrik Bulls habilitet, eller undersøkelsenes gjennomføring. At en kyndig person i russisk språk ikke fantes, kan ha vært eneste grunn til at dette ikke ble avklart. «Tolken» Andreas Ringholm ble som nevnt brukt på Veiholmen, i mangel på noen som egnet seg bedre. Likevel kan det stilles spørsmålsteget til om andre forhold, som heller ikke ble omtalt i bergingsforretningen på Hitra, kunne blitt avdekket på samme måte. Hvis bergingsforretningen på Nordmøre også hadde omhandlet spørsmålet om vrakplyndring på Sæbuøya, kunne kanskje Mikita Pafkoff og Elias Paatutkin bidratt med ny informasjon. Det kommer uansett fram tendenser til at undersøkelsesdelen, ble tydeligere framstilt av Jacob Pedersen Topp enn Henrik Bull. Topp ser ut til å formulere mer direkte spørsmål om hva som hittil hadde blitt berget, og om noen hadde kjennskap til om andre på Smøla hadde berget noe. Svarene ble også uttrykt mer konkret.¹¹³ På Veiholmen kommer det derfor tydeligere fram at

¹¹⁰ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Bull 05.11.1760

¹¹¹ Rentekammeret, Renteskriverkontorene, Nordafjelske kontor, Trondheimstifts ktr. Journalsaker 1760, pakke 295. Journalnummer 1093, Journal og bergingsforretning av Jacob Pedersen Topp 22.11.1760

¹¹² Frederik IVs Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods, København 1705

¹¹³ Rentekammeret, Renteskriverkontorene, Nordafjelske kontor, Trondheimstifts ktr. Journalsaker 1760, pakke 295. Journalnummer 1093, Journal og bergingsforretning av Jacob Pedersen Topp 22.11.1760

ingen visste om tilfeller av unndragelse eller plyndring. På Hitra blir det fraværet av videre behandling av dette spørsmålet, som tyder på at det ikke ble oppdaget noe av betydning.

I tillegg til undersøkelser var også formaninger med på å sikre korrekt håndtering av vrakgods. Det ble et fast innslag at myndighetene i en hver situasjon skulle behandle spørsmålet om eventuell unndragelse. Formaningene ble gjort på begge sider av fjorden, med tilhørende advarsler og opplesing av Fredrik IVs forordning. På Hitra refereres det også til Christian Vs lov. På Nordmøre ser det ut til at samtlige bergere ble berørt av denne formaning, som en første anledning til å få samlet vrakgodset. På Hitra virker det heller som at formaningene henvender seg utover det regulære bergingsarbeidet. Rørøya var her benyttet som avleveringssted allerede i perioden forut for bergingsforretningen. Annet materiale kan derfor med større grunn sees på som mindre unndragelser, som lovens utvidede rammer søkte å innlemme i bergingen. Formaningene på Hitra ble gjort kvelden 4. november, etter at russerne hadde vært på stedet for å avgi forklaring. I denne sammenheng er det kanskje dette middelet som i størst grad uttrykker et typisk innslag i bergingsprosessen, og som ble utført korrekt på begge steder. Opplesningene av lovverk i etterkant av forliset, skulle minne lokalbefolkningen om de bestemmelser de hadde å forholde seg til. Dette ble derfor sammen med undersøkelsene den etterprøvingen, som skulle sørge for snevrere rom til å begå forbrytelser. Formaningene kunne også inkludere mindre unndragelser av vrakgods i det regulære bergingsarbeidet. Med bergingsforretningene som kilde, kommer det altså ikke fram noen form for mistanke til ulovligheter eller behov for straff. Russernes frykt for lokalbefolkningen blir derfor stående ubesvart i denne sammenheng.¹¹⁴

Som et siste middel for å kunne skaffe en oversikt over bergingsprosessen, ble det iverksatt et omfattende registreringsarbeid. 13. og 14. november ble Henrik Dons og seks andre arbeidere satt til å registrere og spesifisere det som var blitt samlet på Rørøya.¹¹⁵ Denne spesifiseringen blir mye mer detaljert i bergingsforretningen på Hitra, enn på Veiholmen. Det ble oppgitt nøyaktig beskrivelse av hver gjenstand og materialets vekt, og deretter ble alt forseglet i bryggen på Rørøya. Samtidig inneholder forretningen en nøyaktig beskrivelse av hele bergingsarbeidet fra 3. november, med navn på arbeidere og beskrivelse av værforholdene. Dette kommer mindre tydelig fram i bergingsforretningen fra Nordmøre, med unntak av en

¹¹⁴ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

¹¹⁵ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

opplisting av vrakgodset. Her igjen kan vi antyde denne ansvarsfordelingen mellom fogderiene, hvor nettopp vraket og vrakgodset var sterkere i fokus på Hitra. Når en nøyaktig registrering av bergingsprosessen ble gjennomført fra 3. til 15.november, minket det sjansene for nye forsøk på unndragelse. Vrakgodset var fra 13.november forseglet og registrert, og derfor utenfor lokalbefolkningens rekkevidde.

Vrakets tilstand; mulighet for plyndring også etter 3.november

Som en motvekt til registreringsarbeidets forhindrende effekt, må det understrekes at heller ikke denne perioden kunne det sikres mot alle former for plyndringsforsøk. I denne forbindelse er det nødvendig å trekke inn begrepet totalforlis. Jedinorog var ikke bare strandet eller sterkt skadet, men nærmest knust til splinter mot bergveggene. De eneste synlige tegn etter skipet var «Stælken» som hadde ligget på landet, og bunden av skipet som lå på en 6 a 7 favners dybde (cirka 12 meter). På samme sted ble også kanoner, ankere og tauverk oppdaget på havbunnen.¹¹⁶ Henrik Bull skriver i brevet til Ruberg allerede 5.november at:

formedelst [på grunn av] denne besverlige aarets tid kan ei opfiskes noget, og altsaa er forgieves og meget bekostelig at holde saa mange folk for derved at probere¹¹⁷

Likevel ble en del av tauverket senere berget ved å sokne, altså skrape havbunnen med en krok eller lignende.¹¹⁸ Selv om Bull antyder at arbeidet allerede er vanskelig på grunn av årstiden og værforholdene, fortsetter arbeidet fram til 15.november. Bull forklarer videre hvordan han har satt folk i arbeid med å samle sammen trebiter, men at det ikke var lønnsomt å få dette brakt til Rørøya. Materialet var heller ikke av den verdi at det ble påkostet vakthold.¹¹⁹ Ut i fra denne beskrivelsen, kan man derfor antyde en holdning overfor skipsvrakets tilstand og vrakmaterialets verdi, som kan henvise til mulige mindre unndragelser. Hvis mye av vrakgodset bare dreide seg om små biter med treverk og små mengder jernmateriale, er det derfor ikke usannsynlig at det kunne bli innbrakt til personlig nytte. Dette kan derfor forklare de mindre mengdene med materiale som ble innsamlet etter

¹¹⁶ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

¹¹⁷ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Bull 05.11.1760

¹¹⁸ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

¹¹⁹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Bull 05.11.1760

formaningen. Slik det blir forklart i kapittel III, kan nettopp dette være det eneste håndfaste bevis vi har, på det som kan omtales som unndragelse.

I forbindelse med en slik teori, blir det igjen relevant å trekke inn eksemplet fra Nordhordland. Som nevnt tidligere var det flere som da innrømmet å ha unnlatt å tilkjenne mindre kvantum av materiale, som blant annet ved og jernbolter.¹²⁰ Ut i fra Bulls vurdering av det bergede vrakmaterialet, kan vi derfor trekke en parallell til lignende motiv på Sæbuøya. Det mest bedervede materialet ble liggende ubevoktet på forlisstedet, fram til den første auksjonen 12.november 1760.¹²¹ Det kunne derfor ha skapt mulige anledninger for mindre unndragelser i tiden også etter 3.november.

Denne andre perioden av bergingsprosessen ble en motvekt til den foregående perioden, og søkte å lukke alle smutthull i loven. Dette ble gjennom undersøkelser, formaninger og registreringer utført av fogdens fullmektig, samt utvalgte av lokalbefolkningen som overværende vitterlighetsmenn. På vegne av øvrigheten skapte disse en større grad av overvåkning i denne perioden, og sørget for en mer institusjonalisert prosess. Behovet for en etterprøving av lokalbefolkningen ble tilfredsstilt ved bergingsforretningenes utforming, med vekt på disse midlene. Samarbeidet mellom lokalbefolkning og embetsmenn kan derfor forme en karakteristikk av denne perioden som en kontrollinstans. Bergingsforretningen ga større mulighet for å forhindre vrakplyndring ved bergingsarbeidet, samtidig som vrakgodset ble registrert og forseglet. Som kilde gir den oss en grundigere dokumentasjon av perioden, som gjør det mulig å undersøke spørsmålet om vrakplyndring i etterkant. Likevel kommer det til uttrykk ulike forhold, som ennå gjør det vanskelig å komme til en endelig konklusjon. Vi kan derfor ennå ikke fraskrive muligheten for at lovbrudd kunne forbli uoppdaget eller fortsette utover november.

¹²⁰ «Digitalarkivet.uib.no, Nordhordland tingbok 34, 1715-1719, del III», <<http://digitalarkivet.uib.no/sab/nhlTgb34c.htm>>, u.å., (aksessert 24.10.2011)

¹²¹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

Kapittel V: Konflikten mellom Henrik Dons og de russiske matrosene

Skillet som oppstod mellom Hitra og Smøla ved at vraket og de overlevende havnet på forskjellige steder, viser noe av det som var særegent ved Jedinorogs tilfelle. En viktig følge av dette skillet var den konflikten som oppstod mellom de russiske matrosene og Henrik Dons. I kapittel III kommer det fram hvordan Dons klaget til fogden, over at russerne hadde vært over på hans gård på Rørøya 26.oktober. Han beskrev dem som voldsomme og brutale i sin framtrede og sendte anklagene om plyndring og røveri tilbake i motsatt retning. Denne direkte konflikten mellom de to partene strakte seg derfor fra 26.oktober 1760, til russernes hjemreise i juni 1761. I denne sammenheng er det Henrik Dons og korrespondanse med de dansknorske embetsmennene, som utgjør de kildene vi har å forholde oss til, i tillegg til bergingsforretningen. Vi har ingen kilder som kan fortelle om russernes forståelse av situasjonen. Nicolai Lohman blir våren 1761 også trukket inn i denne konflikten og heller ikke hans forklaring kommer fram i det vi har tilgjengelig her.

Anklagene om røveri og brutal oppførsel fra begge parter, gir indikasjoner på at samtiden var klar over at vrakplyndring var en mulighet. Som nevnt tidligere kan dette enten basere seg på faktiske forhold, eller på at man oppfattet det slik. Uansett blir det interessant å trekke inn muligheten for at enten én eller begge parter kom med beskyldninger som var genuine. Konflikten opprinnelse stammer fra russernes stadige besøk over på Rørøya, og må derfor sees i forbindelse med spørsmålet om lovlig eller ulovlig inkvisisjon. For å undersøke dette vil det være nødvendig å trekke inn forordningen av 1705. Deretter vil dobbeltheten i rollen som offer og gjerningsmann, igjen henvise til denne konflikten særegenhet i forhold til Jedinorog som et enkelttilfelle. Spørsmålet blir derfor hvilke konsekvenser denne konflikten fikk for bergingsprosessen, og på hvilken måte den kan representere ulovlige forhold.

Konfliktens utvikling; russerne på Rørøya

27.oktober sendte Henrik Dons brev til fogden Johan Ruberg, og meldte at det han mente var åtte overlevende av mannskapet, hadde regjert som tyranner på gården hans. Han skrev at de skulle ha røvet av hans hus alt han hadde berget, og at han måtte lukke opp hver en lås på gården.¹²² I et brev fra fogden til stiftamtmanden i Trondheim 2.november, ble det

¹²² Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Dons 27.10.1760

videreformidlet at disse åtte russerne skulle ha fratatt Dons, det som «hos hannem endehl er bierget». Både fogden og stiftamtmanden fikk altså beskjed om at de russiske matrosene skulle ha tatt med seg det Dons selv hadde berget, og brakt det over til Smøla.¹²³ En dypere utgreiing om denne første anklagen mot russerne, er derimot ikke å finne i de dansknorske kildene fra samme periode.

Begivenhetene høsten 1760 ser ikke ut til å ha forårsaket andre konsekvenser, enn en befaring på Smøla og registrering av vrakgodset der. En slik befaring behøver ikke være et resultat av annet enn forordningens bestemmelser. Det kommer ikke fram i kildene at det som ble registrert ble fratatt dem av Bull, og blant annet sengeklær og dekketøy skal som nevnt ha tilhørt dem selv. Derfor er det ingen grunn til å savne mer dokumentasjon rundt dette i første omgang. Likevel blir det interessant hvordan Henrik Bull og Johan Rubergs versjon av bergingsforretningen, kom med to ulike beskrivelser av hvor det registrerte vrakgodset på Smøla ble funnet. Bull skrev høsten 1760 at russerne hadde tatt det med seg fra «skipsvraket».¹²⁴ Han nevnte ikke noe om Dons' anklager verken i bergingsforretningen eller i brevet til fogden 5.november. Sommeren 1761 hadde Ruberg omskrevet denne delen av Bulls forklaring. Han tilføyde i stedet at russerne hadde «taget av huuset [på Rørøya] Eendehl som er bierget, og bort føret til Steensesundet».¹²⁵ Dette kan samtidig settes i sammenheng med tilføyelsen av setningen «endskiøndt indtet ondt vederfortes dennem», som omtales i kapittel III. Igjen var det Ruberg som kom med redigeringer av Bulls dokumentering av de første undersøkelsene. En endring i oppfattelsen av situasjonen må ha funnet sted fram til Ruberg selv ankom Rørøya 10.juli. De russiske matrosenes anklager mot lokalbefolkningen ble nedvurdert med én eneste setning. Henrik Dons' anklage mot russerne ble derimot oppvurdert, bare ved å endre stedet vrakgodset på Smøla skal ha blitt anskaffet. Dette får derfor konsekvenser for den videre vurderingen av konflikten.

Da bergingsarbeidet ble bestemt nedlagt fram til våren, på grunn av årstidens vanskelige værforhold, ser det ut til at konflikten ble lagt på is. Verken lokalbefolkningen på Hitra eller Smøla, de russiske matrosene eller Henrik Dons, ser ut til å ha foretatt seg noe fram til mars måned. Først da ble nye besøk av russerne over på Rørøya, kilde til en videreutvikling av

¹²³ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Fogden i Fosen 1759-1766, pakke Fd7. Brev til Frederik Rantzow fra Johan Ruberg 02.11.1760

¹²⁴ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

¹²⁵ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

konflikten. 14.mars sendte Henrik Dons på ny brev til fogden, og varslet om det han mente var truende og ulovlig oppførsel fra russernes side. Det kom fram at de skulle ha vært over på Rørøya både 13. og 14.mars, med henvisning også til Nicolai Lohman, og hans svoger Anders Ringholms involvering (dette kan være den samme Ringholm som deltok ved bergingsforretningen på Veiholmen). Formålet ved besøket ser ut til å ha vært et ønske om igjen å få «inkvirere» Dons' hus, kister og skrin. Den brutale inspeksjonen kommer som en sterk kontrast til de fattigslige forhold, Dons skrev om omstendighetene rundt. Konen skulle ha ligget syk i flere dager, som gjorde situasjonen vanskelig selv forut for besøket. Det ble lagt vekt på hvordan det var flere barn til stede på gården, som gjorde det umulig for Dons selv å dra for å konfrontere russerne. Han fryktet derfor for at de vil komme til å få hans fattige hus ruinert. Han skrev selv at de stjal to dukater (gullmynter), som tilhørte hans kone.¹²⁶ I bergingsforretningen fra juli 1761 kom det også fram at de skulle ha stjålet seks par strømper ved samme anledning.

Undersøkelsene av denne delen av konflikten preges i stor grad av hvordan Henrik Dons framstilte den. Han skjøv ansvaret og skylden over på russerne, Lohman og Ringholm. Selv antydte han ingenting om eventuelle misforståelser eller språkproblemer, men understreket til stadighet sin egen offerrolle. Konflikten fikk sin plass i kildene, men på bekostning av en nøytral framstilling av russernes intensjon. Hva de egentlig var ute etter og hvorfor de nok en gang ville over til Rørøya for å undersøke gården, kommer ikke fram. Vi har heller ikke kilder av Nicolai Lohman eller Anders Ringholm, som kunne ha bidratt med en annen forståelse av konflikten. Hva Henrik Dons selv kunne ha gjort galt og om russerne faktisk opptrådte på en brutal måte, blir vanskelig å tolke. Det eneste vi kan konkludere med er at konflikten har eskalert siden oktober 1760. I bergingsforretningen fra sommeren 1761 forelå det regninger over de utgifter som gikk med ved disse to besøkene. De gir referanser til hva som ble stjålet, og at russerne skal ha påført Henrik Dons en form for overlast. De forteller oss også at de russiske matrosene måtte levere tilbake et par strømper og de to dukatene.¹²⁷ Dette blir den første konkrete henvisningen til at de faktisk skal ha «røvet» noe fra Henrik Dons, utenom Dons' egne beskyldninger. Konflikten realitet var altså et faktum og samtidens dokumentasjon kunne ikke lenger unngå å ta stilling til den. De øvre myndighetene ble derfor involvert.

¹²⁶ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Dons 14.03.1761

¹²⁷ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

Reprimandebrevet; Nicolai Lohman som den ansvarlige

17.mars 1761 skrev Johan Ruberg brev til stiftamtmand Rantzow, og henviste til de nye anklagene fra Henrik Dons. Det ble igjen poengtert hvordan han «godvillig» hadde lukket opp hver en lås på gården. Trusselen var at de ville slå i stykker hans eiendeler, om han ikke samarbeidet. De skal både ha revet i stykker, kastet og tråkket på hans eiendeler, som Dons «uden Modsigelse maatte tillade». Når Ruberg beskrev situasjonen, som at russerne skal ha «meeget ilde Tractere hans faae ejendeeler», blir det også klart at han har tatt konflikten på alvor.¹²⁸ En løsning måtte derfor utarbeides.

I brevet til stiftamtmanden kom Johan Ruberg med konkrete forslag til hvordan situasjonen kunne håndteres. Han spurte om «det iche var tilladt at Bringe det Biergede til Tronhiem i forvahr» eller om de kunne:

faae disse Russer Indbragt til Byen i Logemente, hvor de Kunde være paa Saadant Stæd,
hvor vagt og Justitzie var desmeere ved haanden, som Kunde formaae dem til Roelighed
¹²⁹

Løsningen ser altså ut til å basere seg på en eventuell transport av enten vrakgods eller mannskap. Dette antyder at han oppfattet situasjonen slik at russerne ønsket å tilegne seg vrakgodset. Vrakets tilstand og verdi var allerede blitt årsak til at verken transport eller vakthold hadde blitt utført om høsten. Det ville derfor være mer trolig at valget havnet på å transportere russerne til Trondheim, hvor myndighetene var mer tilstedeværende. Når lokalbefolkningen ikke lenger ble involvert i bergingsprosessen våren 1761, ser det ut til å ha gått på bekostning av en indre justis. Henrik Dons måtte derfor henvende seg til de øvre myndighetene for å få hjelp; en realitet som også fogden anerkjente.

Ruberg skrev videre i brevet at hvis stiftamtmanden ikke samtykket til dette forslaget, så måtte fogden Wedege sørge for å:

tilhalde saa Vel Sr. Loeman, hvor de Logerer, iche at tilstæde Russerne at fahre over til
Rørøen hos Bem^{te} [bemelte] Dons¹³⁰

¹²⁸ Statsarkivet i Trondheim, Nordmøre futeembets arkiv. Brev 1749-1761, pakke 102. Brev til Frederik Rantzow fra Johan Ruberg 17.03.1761

¹²⁹ Statsarkivet i Trondheim, Nordmøre futeembets arkiv. Brev 1749-1761, pakke 102. Brev til Frederik Rantzow fra Johan Ruberg 17.03.1761

¹³⁰ Statsarkivet i Trondheim, Nordmøre futeembets arkiv. Brev 1749-1761, pakke 102. Brev til Frederik Rantzow fra Johan Ruberg 17.03.1761

Verken russerne eller vrakgodset ble transportert fra stedet, som en følge av denne konflikten. Det var derfor forespørselen om en reprimande av Lohman ble videreført til neste instans. 28. mars sendte stiftamtman Frederik Rantzow brev til amtmann Niels Krog Collin i Romsdals amt, og ansvaret for håndteringen av konflikten ble skjøvet over på Nordmøre. Dette ble igjen et uttrykk for ansvarsfordelingen mellom Hitra og Smøla, med et skarpt skille mellom håndtering av vrakgods og overlevende. Selv om konfrontasjonene fant sted på Rørøya, var det russernes husvert Nicolai Lohman, som ble irettesatt.

Myndighetenes involvering ble en sterk kontrast, til den nærmest ikke-eksisterende behandlingen av saken om høsten. Ved befaringen på Smøla hadde Henrik Bull latt russerne beholde talg, som de kunne smøre robåten med. Dette skulle gjøre det mulig for dem å ta seg over til Hitra.¹³¹ Våren 1761 ble det derimot gitt ordre om å holde russerne i ro på Smøla, fram til deres hjemreise. Rantzow skrev til Collin at trusler og «ilde» behandling «befryktes, og at Vil af dem forøves oftere». Collin måtte derfor via fogden Johan Wedege, sørge for sikkerheten både til Dons og hans eiendeler, og en tilbakelevering av det de allerede hadde stjålet.¹³² 3.april ble denne ordren sendt fra Collin til Nicolai Lohman, hvor han etterspurte hans sannferdige erklæring om hendelsene. Han ble advart mot forsømmelse av sine plikter som husvert, og om at han kunne komme til å måtte unngjelde for dette senere.¹³³ Her kommer det fram at det var Lohman som ble stilt til ansvar for russernes opptreden. Det var han som vil komme til å bli straffet hvis denne situasjonen eskalerte videre. De russiske matrosene selv ble ikke straffet direkte i denne sammenheng. Løsningen ble en påminnelse av Lohmans plikt, som kunne sørge for roligere forhold fram til russernes avreise. Dette skulle også ha blitt kommunisert til den russiske gesandten Baron von Korf i København av stiftamtmannen, som en angivelse over «den Voldsomme og Lovstrige [sic] Inquisition», som matrosene skulle ha utført. I denne sammenheng ble verken Lohman eller Ringholm nevnt. Rantzow forklarte heller at de russiske matrosene, av nødvendighet måtte:

til Rette Sættes, for deris for hold, saa admoreres at opføre sig i all Stilhed og Skikkelighed saa længe dee der videre skal forblive¹³⁴

¹³¹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

¹³² Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763, pakke B71. Brev til Niels Krog Collin fra Frederik Rantzow 28.03.1761

¹³³ Statsarkivet i Trondheim, Nordmøre futeembetes arkiv. Brev 1749-1761, pakke 102. Brev til Nicolai Lohman fra Niels Krog Collin 03.04.1761

¹³⁴ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763, pakke B71. Brev til Baron von Korf fra Frederik Rantzow 11.04.1761

Baron Von Korf ga til slutt ordre om at russerne kunne transporteres til et ventende russisk krigsskip i Selje ved Stadlandet. Der skulle de avleveres til kaptein Fehor Holosoff mot kvittering. Denne kvitteringen skulle til slutt sendes tilbake til gesandten, som bevis for korrekt håndtering og overlevering. Med godtgjørelse fra stiftamtstuen, hadde byfogd Koren påtatt seg å sørge for nødvendige forsyninger ved reisen. Dette ville medføre at Nicolai Lohman måtte forsørge russerne fram mot overføringen til den russiske marine.¹³⁵ Collin kom deretter med de endelige detaljene om en pengeskys, nedover alle de tre fogderiene i Romsdals amt. Dette førte til at behandlingen av det overlevende mannskapet, forble utenfor Fosen fogderis jurisdiksjon, fra start til slutt. Russerne skulle følges fra lensmannsgård til lensmannsgård. Behandlingen av det overlevende mannskapet ble med dette videreført nedover kysten. Dette pliktarbeidet ble ikke avsluttet før riktig kvittering ble overlevert den russiske gesandten. Tidspunktet for avreise var derimot mer uklart. Når amtmann Collin sendte brev til Rantzow 16.juni, var det fortsatt behov for ordre om å sette i gang transporten.¹³⁶ 10.juli sendte Rantzow brev til Baron von Korf, med regninger over mannskapets underhold og avsendelse. De må derfor ha reist fra Smøla, før Rantzow ankom Rørøya samme dag.¹³⁷ Nærmere 250 dager etter at russerne gikk i land på Smøla 17.oktober 1760, var de på vei tilbake til hjemlandet. Da først kan vi med visshet fastslå at konflikten med Henrik Dons fikk sin endelige avslutning.

Ulovlig inkvisisjon?

Brevet fra Henrik Dons 14.mars framstilles som en totalt uskyldig manns bønn om hjelp. Det blir tydelig at han la all skyld på russerne, og ville at Lohman skulle holdes ansvarlig for deres ulovlige inkvirering. Ordene «ulovlig» og «inkvisisjon» brukes i flere av kildene om disse nye besøkene fra russerne. Derfor blir spørsmålet om opprinnelsen til denne konflikten, et spørsmål om ulovlig inkvisisjon. Et av midlene omtalt i forbindelse med forhindring av vrakplyndring, ser ut til å være kilde til voldsomme konfrontasjoner.

Allerede det første besøket varslet av Henrik Dons i oktober 1760, blir beskrevet som at russerne ville ha gjort ham vondt, hvis han ikke hadde samarbeidet. Han måtte til slutt flykte

¹³⁵ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763, pakke B71. Brev til Niels Krog Collin fra Frederik Rantzow 05.06.1761

¹³⁶ Statsarkivet i Trondheim, Romsdals amts arkiv. Kopibok for Collin 1760-1764. pakke Ba15. Brev til Frederik Rantzow fra Niels Krog Collin 16.06.1761 s. 78

¹³⁷ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763. pakke B71. Brev til Baron von Korf fra Frederik Rantzow 10.07.1761

fra gården for å få hjelp. Det var dette som var grunnen til at Dons skrev det omdiskuterte brevet til fogden, som i stedet for å være en varsling av forliset, ser ut til å være et ønske om beskyttelse.¹³⁸ Resultatet av dette ble som nevnt, ikke annet enn begynnelsen av en forpliktet bergingsforretning, med befaring over på Smøla. Samtidig skrev Henrik Bull i brevet til fogden 5.november, at det skulle utføres en inkvisisjon, hvor byfogd Koren skulle være til stede som russisk kommisjonær.¹³⁹ Koren hadde også en sterk tilknytning til russerne, ved å ha ansvaret for deres kost og losji. Ved en inkvisisjon utført med ham til stede kunne konflikten fått en rask avslutning. Vraggodset var forseglet på bryggen og undersøkelser utført på stedet. Det var derfor tilsynelatende ingen grunn til å ønske ytterligere inspeksjoner.

Mars 1761 var likevel konflikten i gang igjen. Nå hevdet Dons at Nicolai Lohman skal ha sendt russerne ut på egen hånd 13.mars. Deretter skal hans svoger Anders Ringholm ha vært med dem over, og vært «lige Kontant med dem at indkvirere alles vores huser». Det kom altså en direkte beskyldning om at Lohman og Ringholm var pådriverne bak disse to inkvisisjonene. Deretter utdypet han at Lohman måtte holdes ansvarlig, for den ulovlige framturen russerne hadde oppvist. Han skal slik Dons beskrev det, ha tatt seg «den samme bestelling som Ruserne».¹⁴⁰ Selv om vi vet at Lohman ble irettesatt i ettertid, er det vanskelig å si noe mer om omstendighetene rundt dette, uten andre kilder å forholde seg til.

I motsetning til konflikten høsten 1760, blir det nå mer klart at dette dreier seg om ulovlige forhold. Dons forteller hvordan russerne kommer med trusler, og at de farer brutalt fram med hans eiendeler. Dons viser til at fogden må «lade dem forstaa den magt og myndighet som hand haver», og «lar dem vide at hær er Ræt i landet over dem vil dem iche Blive i stilhed». Han uttrykker frykt for at de kan komme tilbake, og dermed ende med å ruinere ham.¹⁴¹ Det er ingen tvil om at Dons allerede fra 27.oktober hevdet at det har blitt gjort ham urett. Nå blir beskyldningene mer konkret om hvordan han mener de bryter loven, og hvordan Lohman har gjort seg skyldig i det samme. Anerkjennelsen av at denne konflikten var basert på en ulovlig inkvisisjon, kommer endelig med Rubergs beskrivelse av situasjonen 17.mars. Han mener

¹³⁸ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Dons 27.10.1760

¹³⁹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Bull 05.11.1760

¹⁴⁰ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Dons 14.03.1761

¹⁴¹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Dons 14.03.1761

fogden Wedege må hindre russerne i å utføre nye inkvisisjoner, «saasom inquisitioner maatte skee af Rættens betiente».¹⁴² Amtmann Collin råder deretter Lohman om at han «herefter vogter Eder for deslige Lovstridige og Voldsomme inquisitioner».¹⁴³

I forordningens femtende artikkel står det:

Og maa ingen af de Skibbrudne Folk gøres nogen Hinder eller Forfang udi at lade inqvirere efter deres Skibs biergede Gods / hvor de kand faa noget saadant opspurt / eller have mistanke til / at det er henkommen / naar saadan Inquisition ikkun skeer lovlig ved Districtets forordnede Ambts-Betiente.¹⁴⁴

Denne ordlyden legger til rette for en forståelse av situasjonen, basert på to rettslige prinsipp. Russerne hadde krav på å få utføre de undersøkelser de så nødvendig, når det gjaldt opplysninger om vrakgodsets forvaring. Fordi det ikke nevnes noe om et tilsvarende ønske om å undersøke bryggen, blir det klart at dette dreier seg om det Dons skal ha berget i egne hus. I regningen fra juli 1761, uttrykker Dons seg også noe mer uklart, ved at han nettopp skal ha «ført det biergede i mit huus», som tyder på at ikke alt ble forvart med det registrerte vrakgodset. På denne måten kan vi se den «ulovlige» inkvisisjonen, som et ønske om å få utføre russernes rett. Kanskje var det som Bull noterte av vrakgods på Smøla, det russerne hadde tatt med seg 26.oktober. Hvis dette viste seg faktisk å tilhøre dem eller tilfalle deres rett, vil det kunne forklare hvorfor det ikke omtales videre i kildene. Dette kan ha gitt russerne et grunnlag for videre mistanke, om at Dons ikke hadde tilkjennegitt alt for Henrik Bull innen 15.november. Da Dons ble satt til å fortsette bergingsarbeidet våren 1761, kan dette ha trigget enten russerne eller Lohman, til å undersøke hans hus på nytt. Hvis beskrivelsene av russernes framturen var korrekt, kan dette også henvise til den grad av mistanke de hadde overfor Dons. Selv om det hevdes at det Dons ble fratatt 14.mars var hans eiendeler, vil det likevel kunne antydes at russerne mente han hadde mer. Beskrivelsen av deres herjinger blir stående i misforhold, til et utbytte av bare to dukater på 10 ort hver og seks par strømper.¹⁴⁵

Det andre prinsippet baserer seg på definisjonen av amtsbetjent. Selv om lokalbefolkningen ble benyttet i flere ulike roller i bergingsarbeidet, er det lagt opp til nødvendig assistanse fra

¹⁴² Statsarkivet i Trondheim, Nordmøre futeembetes arkiv. Brev 1749-1761, pakke 102. Brev til Frederik Rantzow fra Johan Ruberg 17.03.1761

¹⁴³ Statsarkivet i Trondheim, Nordmøre futeembetes arkiv. Brev 1749-1761, pakke 102. Brev til Nicolai Lohman fra Niels Krog Collin 03.04.1761

¹⁴⁴ Frederik IVs Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods, København 1705

¹⁴⁵ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

øvre hold, ved en eventuell inkvisisjon. Selv om intensjonene kunne ha vært basert på tanken om rettslige krav, kan derfor inkvisisjonens utførelse ha vært ulovlig. På grunn av manglende opplysninger om Lohman og Ringholms involvering, blir det vanskelig å tolke deres rolle som potensielle bakmenn. Hvis det her er snakk om den Ringholm som var delaktig i bergingsforretningen på Veiholmen, vil han kunne ha representert en myndighet, i lys av rollen som «tolk» og byfogdens fullmektig. En teori om at han var med over til Rørøya 14.mars på vegne av en slik autoritet, kan derfor ha gitt svar på hvorfor de handlet på denne måten. Uavhengig av hvordan de selv oppfattet kravet de hadde, påpeker fogden Ruberg mangelen på rettsbetjenter i brevet 17.mars.¹⁴⁶ Intensjonene kunne derfor ha vært forståelige, men utførelsen ble lovstridig ut i fra omstendighetene rundt.

Når ingen ble direkte straffet med bakgrunn i konflikten, kan vi igjen finne en form for slingringsmonn i lovbestemmelsene. Situasjonen rundt vrakgodsets behandling var fortsatt usikker på dette tidspunktet. Det ble derfor nødvending å ta det til etterretning, når konflikten skulle håndteres. Først i mai ser Rantzow ut til å motta avgjørelsen fra den russiske gesandten om at en auksjon skulle holdes på stedet.¹⁴⁷ Selv med mangelen på en direkte straff, endte Lohman og de russiske matrosene opp som den tapende part, på grunn av skyldfordelingen vi ser gjennom reprimandebrevet. Denne skyldfordelingen kan spores videre til gesandten. I en regning fra Henrik Dons kommer det fram erstatningskrav for den overlast han hevder å ha blitt utsatt for. Her krever han erstatning for fem par strømper som ikke ble tilbakelevert, og tre vinduer på stabbursloftet, som ble trampet i stykker. Inkludert i summen for husleien til det bergede vrakgodset, medregner han også erstatning for «møye i huuset og nærings Sinkelse».¹⁴⁸ Summen av disse utgiftene blir slått sammen med resten av utgiftene for bergingsprosessen, slik som blant annet lønn til bergingsarbeiderne. Denne summen er det som videreformidles til den russiske gesandten, og som skal trekkes fra auksjonsinntektene. Det blir altså den russiske utsendingen som ender opp med å betale for konflikten utfall.

Intensjonen bak russernes ønske om undersøkelser av gården på Rørøya, kan bære preg av et uavklart forhold til lokalbefolkningen og vrakgodset. Når ansvarsfordelingen mellom Smøla og Hitra skapte et skille mellom skipets overlevende og gjenværende verdier, kunne det skapt

¹⁴⁶ Statsarkivet i Trondheim, Nordmøre futeembetes arkiv. Brev 1749-1761, pakke 102. Brev til Frederik Rantzow fra Johan Ruberg 17.03.1761

¹⁴⁷ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763, pakke B71. Brev til Baron von Korf fra Frederik Rantzow 30.05.1761

¹⁴⁸ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegoods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

en uoversiktlig situasjon i forhold til rettslige krav. Et spørsmål om ulovlig inkvisisjon, blir derfor et spørsmål om korrekt håndtering eller krav på vrakgodset. Når dette ikke fikk et klart svar, kan derfor graden av mistanke overfor Henrik Dons, ha vært drivkraften bak konfrontasjonens utfall. Fordelingen av ansvar skaper et særegent forhold, som ikke avdekkes av lovbestemmelsene. Dette forholdet skaper nye rollefordelinger i spørsmålet om vrakplyndring, og gjør konflikten mer uklar i forbindelse med bergingsprosessen.

Uklar konflikt; partenes ulike roller

Skillet som ble skapt mellom de overlevende og vraket, ser ut til å være årsaken til utviklingen mot en åpen konflikt. Beskyldningene om plyndring og brutal oppførsel går nå i begge retninger, med to sider av potensielle offer og gjerningsmenn. Når vi stiller spørsmål om hatterværingene drev vrakplyndring høsten 1760, må vi også stille spørsmål til andre typer plyndring og unndragelse. Henrik Dons kunne ha oppbevart berget materiale på gården, med den intensjon selv å skulle dra nytte av det. Russerne kunne ha røvet gjenstander fra Dons med den oppfatning at dette tilhørte dem. Det er ingen umulighet at begge parter kan ha handlet ut i fra egne interesser, og derfor gjorde seg skyldige i ulovlige forhold. Selv om de virkelige intensjonene ikke kommer fram i kildene, blir handlingene stående som et uttrykk for delte oppfatninger.

Slik Henrik Dons beskriver situasjonen, blir det nokså tydelig at det handler om overdrivelser til en viss grad. Med oppgaven som hovedberger ville han kunne føle seg truet ved mistanken om at russerne ville ta med seg vrakgodset til Smøla, selv om dette ble gjort på lovlig vis. Var hensikten å holde forliset skjult for myndighetene, kunne konfrontasjonen igjen bli oppfattet som truende. Uansett hvilke utsikter Henrik Dons så for seg ved å drive bergingsarbeidet, ville russernes stadige nærvær forverre situasjonen. Han blir stående som en del av lokalbefolkningen, eier av forlisstedet, hovedberger og som påstått offer. I beskrivelsen av forsøket med å redde kvinnen, nærmer han seg også en helteskikkelse. Når konflikten foregikk seg slik den gjorde, uten videre forklaring av den egentlige årsaken til dets utvikling, blir det grunn til å tvile på denne offerrollen. Var dette en bønn om hjelp eller en overdrivelse av situasjonen? Hadde russerne grunn til å mistenke Dons for unndragelse av vrakgods? Hvis vi samtidig setter dette i sammenheng med det omdiskuterte tidspunktet for varslingen av fogden, blir det klart at det kan knyttes stor usikkerhet til hans rolle.

For å kunne få et bedre innblikk i hvordan Henrik Dons stod som andrepert i konflikten, burde vi også hatt en oversikt over hvem andre som kunne vært til stede på Rørøya. I denne forbindelse blir det en mangel på eventuelle vitner, som gjør seg gjeldende i kildene. Verken i Henrik Dons' beskrivelse eller embetsmennesenes videreformidling, nevnes det noe om andre mennesker på gården, enn hans familie. I brevet fra 27.oktober blir det også presisert at Dons måtte rømme gården, for å få hjelp «med folch magt».¹⁴⁹ Når vi ser på fortegnelsen over bergingsarbeidere høsten 1760, kommer det fram at Dons skal ha hatt med seg opptil flere tjenere i denne perioden.¹⁵⁰ I ekstraskattemanntall for 1762 står Henrik Dons oppført som selveier på gården «Rørøen og Porsen», sammen med sin kone Sille, sønnen Henrich (under betegnelsen barn over tolv år), tjenestekaren Jon Jonsæn, piken Lisbet og som husmenn Hans Andersøn og Mali Andersdatter.¹⁵¹ Her finner vi igjen bare én tjenestekar. I stedet oppgis det navn på mennesker, som overhode ikke nevnes i forbindelse med denne konflikten. Dette tydeliggjør derfor hvordan kildene ikke gir et godt nok bilde av omstendighetene rundt disse besøkene. Stod Henrik Dons alene mot elleve fremmedtalende menn, i tillegg til Lohman og Ringholm? Svaret på dette kunne sagt mye om realiteten bak Dons' rolle som uskyldig «offer», men er altså ikke å finne i det vi har tilgjengelig.

De russiske matrosenes rolle blir enda mer problematisk å kartlegge. Deres rolle skiftet gjennom de ulike periodene og var i utgangspunktet forbundet med større usikkerhet. Da de først gikk i land på Smøla 17.oktober, var det i et konkret ærend fra et fortsatt fungerende marinefartøy. 19.oktober gikk de over til å bli skipbrudne menn, uten tilhørighet til verken skip eller kaptein. I dagene som fulgte skal de ha blitt offer for trusler og plyndring. 26.oktober kommer de i konflikt med Henrik Dons og i mars 1761 blir de stilt til ansvar for ulovlig inkvisisjon. På Smøla ble rollen som skipbrudne menn trolig mer synlig, ved at de ble stående under smølaværingenes ansvar og forsørgelse fra 19.oktober. På Hitra ville de i større grad kunne sees på som «fremmede» menn, stående utenfor lokalsamfunnet. Når russerne ble knyttet til Nordmøre fogderi var ikke lenger forbindelsen mellom dem og vraket like sterkt. Da de besøkte Sæbuøya og Rørøya representerte de derfor en helt annen jurisdiksjon. Eventuelle ærend på Hitra kunne derfor sees på som motstridende med Fosen fogderis ansvar og plikt. Samtidig ble det nokså klart det var en prioritet å prøve å få kontroll på de

¹⁴⁹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Dons 27.10.1760

¹⁵⁰ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

¹⁵¹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Ekstraskattmanntall 1762, pakke 91. Hitterens Tinglaug

gjenværende verdiene. Når Jedinorog totalforliste og russerne ble værende på Smøla over en lengre periode, kunne rollen som skipbrudne menn komme i skyggen av tilknytningen til konflikten. Skillet mellom mannskap og vrak ble derfor større, og kunne gjøre forholdet til de overlevende mer problematisk. Dette ender med delte roller som offer og plyndrer i kildene mellom hitterværingene og russerne. I russernes tilfelle blir de i større grad knyttet til sistnevnte.

I forbindelse med de to partene i konflikten må vi også trekke inn Nicolai Lohman. Det er lite vi har nedskrevet om hans rolle, men våren 1761 blir han som nevnt gjort ansvarlig for russernes opptreden. I tillegg til dette står han i direkte forbindelse med russerne og deres bevegelser, i de åtte månedene de oppholdt seg på Smøla. Som husvert og forsørger fikk han derfor en mye mer intens oppgave, enn det Dons hadde som hovedberger. Det som er vanskeligere å tyde, er hvordan han kunne vært russernes kilde til opplysninger om lokale lover og normer. Kanskje kunne hans oppfatninger av forhold i samtiden, ha påvirket russerne i en eller annen grad. På denne måten vil det bli umulig å skille ham fra sakens kjerne. Slik kildene framstiller konflikten fokuserer denne kjernen på russerne og Lohman som gjerningsmenn. Det var dette som ble kommunisert til myndighetene, og som derfor påvirket på den videre bergingsprosessen.

Et siste forsøk på berging

Konflikten mellom Henrik Dons og de russiske matrosene, har åpnet muligheten for å sende beskyldninger i flere retninger. Uten å finne konkrete bevis på at noen av partene faktisk handlet ut i fra tvilsomme hensikter, kan vi gå ut i fra en teori om motstridende oppfatninger. Russerne kan som vi har sett, representere et fremmedelement i bergingsprosessen. Ulike oppfatning av lover og normer kunne forverret dette, samtidig som språkproblemene gjorde kommunikasjonen nærmest umulig. Begge parter endte opp med å frykte hverandre, og forhindret trolig et mer nøytralt og forståelsesfullt samspill. Det som kunne ha vært uproblematiske inspeksjoner, ble derfor utgangspunkt for en mer brutal konfrontasjon. To parter endte med å hevde sin rett over det samme materialet, uten at vi ser forsøk på en avklaring av dette. Russerne fryktet for nye konfrontasjoner med hitterværingene, og tok losji på Smøla. Henrik Dons fryktet for nye besøk fra russerne og tok kontakt med fogden. Løsningen ble da en reprimande av Nicolai Lohman og en irettesettelse av russerne. Konflikten hadde altså utviklet seg allerede tidlig på våren, når bergingsforsøk igjen ble mulig

etter en lang vinter. Henrik Bull hadde antydnet at bergingsarbeidet skulle påbegynnes i denne perioden, og Henrik Dons var satt til å utføre bergingen. Likevel hadde det ikke blitt utført nye bergingsforsøk, da fogden Johan Ruberg ankom Rørøya 10.juli 1761. Dette skulle vise seg å være en direkte konsekvens av konfliktens utvikling. Uavklarte forhold angående vrakgodsets håndtering og fordeling mellom fogderiene, fikk derfor påvirkning på resten av bergingsprosessen.

10.juli ankommer Johan Ruberg Rørøya, med ordre fra stiftamtmanden om å iverksette bergingsarbeidet. Denne ordren ble tilsendt 3.juni, og beror seg på å ansette «paalidelige Mænd» til å gjøre nye forsøk på berging, og:

naar der i saa maade har brugt all fliid og u mage, da at give sine attester om stændlig, at der ikke meere har kundet biærge, en skeet er ¹⁵²

Denne formuleringen viser til hvor viktig det var å sikre en effektiv bergingsprosess, hvor bare attester kunne avløse bergingsarbeiderne fra sin plikt. Det kommer deretter fram i bergingsforretningen, at Ruberg allerede har ordinert Henrik Dons til å drive berging denne våren og sommeren. Dons skal ha forklart at dette ikke var blitt utført, på grunn av at været hadde gjort arbeidet vanskelig. Det tauverket som hadde ligget på bunnen om høsten var nå forsvunnet, og tang og tare hadde begynt å dekke resten. I tillegg kommer igjen en vurdering av vraket, hvor Dons ikke mente det var lønnsomt å sysselsette, de ressurser som var nødvendig. Været ser også ut til å være et tema både om høsten, våren og sommeren. Henrik Bull kunne bekrefte de vanskelige værforholdene i november måned, og Ruberg den 10. og 11.juli. Ruberg kan derfor ikke gjøre annet enn å ordinere Henrik Dons, sammen med to andre, til å fortsette bergingen når været roet seg. Dette skulle være et siste bergingsforsøk fram til den endelige auksjonen på Rørøya 26.august. Dons fikk da en skriftlig fullmakt til å «bierge efter bæste overlæg»,¹⁵³ men selv etter perioden fra 11.juli til 26.august, forklarer han at:

de fleeste dage haver guds veir og vind forhindret, og naar det end een dag haver faldet veiret imellem: da haver Søeboeren forhindret, at ikke nogen gierning derved kunde foretages, og ikke videre Bierget, End een Jern ring og bolt ¹⁵⁴

¹⁵² Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Frederik Rantzow 03.06.1761

¹⁵³ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

¹⁵⁴ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Auksjonsprotokoll av sorenskriver Andreas Jessen 27.08.1761

I perioden mellom 15.november 1760 og 26.august 1761, skal det altså ikke ha blitt berget mer enn en jernring og bolt.

De vanskelige værforholdene ble et avgjørende bakteppe for Dons' videre forklaring 10.juli. Etter å ha trukket inn været som en forhindrede årsak kom den delen av forklaringen, som satte bergingsarbeidet i direkte forbindelse med konflikten. Dons fortalte at han ikke hadde våget å drive berging, fordi de russiske matrosene hadde vært over for å «Inquire hans huuse». De gjenstandene russerne skal ha stjålet fra Dons, ga ham ytterligere grunn til verken å være i stand til eller å ville utføre nye bergingsforsøk.¹⁵⁵ Dette blir en direkte henvisning til den uavklarte situasjonen rundt vrakgodsets håndtering. Likevel er det mangel på videre kommentar rundt denne forklaringen, som preger kildene. Det må derfor være grunn til å tro at værforholdene i seg selv var forklaring nok. Da Ruberg selv ankom Rørøya, var matrosene allerede på vei tilbake til Russland. Andre forhold enn en frykt for russerne må derfor ha ligget bak, siden det heller ikke ble berget stort fram mot auksjonen i august. En slik teori kan nyansere oppfatningen av russernes handlinger som ulovlige.

Konflikten med de russiske matrosene ser i første omgang ikke ut til å bekymre myndighetene, og ender ikke i annet enn et reprimandebrev. Likevel kunne den ha bidratt til at informasjon ikke ble videreformidlet på Hitra, slik vi ser problemet med skipets navn. Året etter blir den også trukket inn som en forklaring, på at bergingsarbeidet ikke ble gjenopptatt utover sommeren. Et bergingsarbeid som stiftamtmanden selv mener må utføres med flid og umake. Mangelen på informasjon om omstendighetene rundt konflikten, gjør det vanskelig å skaffe et helhetlig bilde. Selv om konsekvensene uttrykkes klart nok, er det likevel grunn til å stille spørsmål om hvilken betydning dette fikk for bergingsprosessen. At konflikten fikk mulighet til å utvikle seg, uten andre konsekvenser enn en irettesettelse, kan tyde på at de ulike lovbestemmelsene, ikke klarte å fange opp en slik problemstilling. Det kan samtidig ha vært nettopp slike utfall, som var årsaken bak de nye lovformuleringene i 1705, og som endte i en mer omfattende sjøfartslov i 1860. At russernes anklager ble nedvurdert i forhold til Henrik Dons' beskyldninger mot dem, kan ha vært et forsøk på avvæpne situasjonen. Samtidig kan det vitne om en forståelse av at uenigheter og misforståelser, lett kunne forekomme ved slike anledninger. Hvis konflikten derimot baserte seg på faktiske ulovlige forhold, kan den både vise til direkte innvirkning på bergingsprosessen, og til mangel på

¹⁵⁵ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegoods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

tydeligere påvirkning. Bergingsarbeidet skal ha blitt redusert, men samtidig ser det ikke ut til å ha fått store konsekvenser for prosessen, når auksjonen avslutter det hele i august. Den blir uansett et viktig aspekt av spørsmålet om vrakplyndring i etterkant av Jedinorogs forlis. Den sier noe vesentlig om de situasjonene som kunne oppstå når vrak og mannskap ble fraskilt, slik de ble høsten 1760. Da forsvant det tydelige skillet mellom hvem som stod på hvilken side, i spørsmålet om plyndring. Hvor typisk dette var for bergingsprosesser generelt, blir derimot vanskeligere å tyde. Uvanlig var det trolig uansett, i forhold til en mer «ideell» prosess.

Kapittel VI: Auksjon over vrakgodset som siste fase

Bergingsarbeidet ble i hovedsak ferdig utført høsten 1760, og lokalbefolkningen var i stor grad avløst fra det pliktige arbeidet. Etter at fogdenes fullmektige hadde innsendt bergingsforretningene, ble de øvre myndighetene, det vil si stiftamtmann og den russiske gesandten i København, mobilisert for å ta de siste avgjørelsene. På denne måten representerte de den tredje og siste instansen i bergingsprosessen. I denne forbindelse var det skipets tilstand som totalvrak, som fikk innvirkning på de avgjørelsene som ble tatt. Fokuset på dette materialets behandling kan derfor fraskrives dets verdi som ressurs. Med grunnlag i vrakets tilstand, kan vi derfor vurdere hvorvidt behandlingen av Jedinorog, kan representere typiske bergingsprosesser. Deretter må vi se nærmere på interessen for vrakgodset, gjennom spesielt deltakelsen på auksjonene. Ut i fra dette kan vi sette motiver for plyndring opp i mot muligheten for andre inntekter ved bergingsarbeidet. Dette omhandler både verdien av materialet som ble solgt på auksjonene, og den type materiale det her var snakk om. Til slutt blir det viktig å sette det hele i sammenheng med bergingsprosessen i sin helhet. Hva ble egentlig omfanget av begivenhetene i etterkant av Jedinorogs forlis, på Sæbuøya oktober 1760?

For å kunne svare på dette må vi både se på auksjonene holdt på Rørøya, 12.november 1760 og 26.-27.august 1761, samt auksjonen på Veiholmen i 1762. Sistnevnte har vi bare indirekte kilder til i denne omgang, gjennom blant annet korrespondanse. Auksjonen på Rørøya har vi derimot full auksjonsprotokoll over. Den gir et interessant innblikk i vrakgodsets verdi, forlisets omfang og lokalbefolkningens deltakelse. For å sette auksjonen i forbindelse med bergingsprosessens avslutning, blir det først viktig å se på korrespondanse mellom de ulike embetspostene. Dette dreier seg i hovedsak om året 1761, men den siste kilden vi har til dette forliset, er en regning fra 1767. Korrespondansen gir en god oversikt over de avgjørelser og ordrer, som ble gitt i forbindelse med vrakets håndtering. Omfanget av disse kildene er det som gjør Jedinorog til et godt utgangspunkt, for å kunne få en viss forståelse av bergingsprosessene i Trøndelagsområdet på 1700-tallet.

Myndighetene som en tredje instans

21.februar 1761 sender rentekammeret brev til stiftamtmann Rantzow og amtmann Collin. Begge bergingsforretningene var blitt innsendt fra de to fogderiene etter høsten. Neste post i bergingsprosessen ble å behandle den informasjonen som var blitt innsendt, og sørge for at

riktige beslutninger ble tatt av riktig person. Amtmennene får derfor beskjed om at ansvaret for behandlingen av den videre prosessen, er underlagt den russiske gesandten Baron von Korf i København. Han skulle sørge for betaling av bergelønn og russernes utgifter på Smøla. Samtidig var det hans oppgave å ta avgjørelsene angående russernes hjemreise og vrakgodsets behandling.¹⁵⁶ Når kontakten med gesandten og rentekammeret var blitt opprettet, kunne lokalbefolkningen endelig forholde seg til en bekreftelse, av den lønnen de hadde krav på. Involveringen av de øvre myndighetene, ble derfor tredje og siste instans i den prosessen, som skulle sikre korrekt prosedyre. Etter utførelsen av bergingsprosessen, ble deres oppgave å sørge for den mest institusjoniserte delen av behandlingen. Dette ga bergingsarbeiderne et fast holdepunkt, slik at lønn og erstatning kunne stå som et trygt utbytte av det pliktige arbeidet.

Den russiske gesandten representerer det siste leddet i rekken av embetsmenn, som er involvert i bergingsprosessen innenfor de dansknorske grensene. Fra ham blir ordre videresendt nedover i rekkene til amtmann og fogd. Deretter blir det opp til Koren, Lohman, Sundbeck og Dons å sørge for videre behandling av mannskap og vrak, for så å sende inn riktige regninger. De tre sistnevnte blir de eneste gjenværende av lokalbefolkningen, som fortsatt har oppgaver tilknyttet forliset utover året 1761. Når det første bergingsarbeidet og undersøkelsene var blitt gjennomført, og embetsmennene i større grad involvert, var det ikke lenger behov for å bruke lokalbefolkningen som arbeidskraft. Det arbeidet de hadde nedlagt i den første kritiske perioden, hadde lagt grunnlaget for resten av prosessen. Først etter dette kunne myndighetene ta over ansvaret. Med unntak av de lokale postene tilknyttet losjering av mannskapet eller forvaring av vrakgods, ble arbeidet ført ut av lokalsamfunnet. Det ble nå mindre mulighet for variasjon, og derfor en mer institusjonisert prosess. Samtidig har vi også sett eksempler på forespørsler om å transportere både russerne og vrakgodset til blant annet Trondheim. Hadde dette blitt sett på som lønnsomt, ville kanskje hele den resterende behandlingsprosessen blitt fjernet fra stedet. En varierende og uorganisert del av prosessen ble på denne måten erstattet, i den tredje instansen.

Ettersom Henrik Dons ikke hadde gjort forsøk på berging om våren, ble denne delen av prosessen preget av den korrespondansevirksomheten embetsmennene stod for. Konflikten mellom Dons og de elleve russerne ble derfor eneste begivenhet på stedet i denne perioden.

¹⁵⁶ Statsarkivet i Trondheim, Romsdals amts arkiv. Rentekammerbrev 1760-1763, pakke Dd10. Brev til Niels Krog Collin fra rentekammeret 21.02.1761

Når de resterende avgjørelsene skulle bli tatt mellom embetsposter spredd i forskjellige byer, ble det nødvendig å forholde seg til de innsendte bergingsforretningene. De øvrige beslutningene måtte derfor forholde seg til beskrivelsene av vrakets tilstand. Det var dette som var avgjørende for at minimal behandling av vrakgodset ble ønskelig. Utgiftene til bergingsarbeidet skulle ikke overstige verdien av materialet. Dette ser vi når det ble bestemt at det var auksjonsinntektene, som skulle brukes til å betale de utgifter det ble innsendt regning over.¹⁵⁷ Den verdien lokalbefolkningen kunne anerkjenne at materialet og varene hadde, ble den summen bergingsprosessen kunne betales med. Villigheten til å by over takst sørget for at auksjonsinntektene oversteg arbeidsutgiftene. Inntektene kom derfor direkte fra vrakets verdi.

Hvis vi vektlegger vurderingen av vrakgodset i avklaringen av dets behandling, kan vi også antyde at det kunne bli utslagsgivende for håndteringen av konflikten. En rask irettesettelse av russerne og Lohman kunne være mer ønskelig, enn ytterligere utgifter ved en ekstrarett. Korrespondansen mellom de ulike embetsmennene, er hovedsakelig fri for mistanke om vrakplyndring og trusler. Dette henger sammen med at de versjonene av bergingsforretningene som ble innsendt til Baron von Korf, ikke behandlet spørsmål rundt konflikten eller anklagene. Det var dette de øvre myndighetene hadde å forholde seg til, før annen korrespondanse ble innsendt. Fokuset ser for det meste ut til å ligge på korrekt behandling av vrak og mannskap. Når dette blir såpass tydelig i korrespondansen gir det tilstrekkelig forklaring på hvorfor kildene etter Jedinorog, kan brukes for å finne igjen den ideelle utførelsen av en bergingsprosess. Da det i mai ble bestemt at russerne skulle transporteres til Selje, og at vrakgodset skulle selges på offentlig auksjon, var bergingsprosessen allerede begynt å nærme seg slutten.¹⁵⁸ Deretter handlet det bare om å få innsendt regninger og attester på at dette ble utført riktig. Gjennomføringen av auksjonene ble avgjørende for forståelsen av vrakgodsets verdi. Samtidig ble det utgangspunktet for hvordan prosessen kunne avsluttes, med en tilfredstillende av alle parter.

Auksjonene; Vrakgodsets og bergingslønnens verdi

Den første auksjonen som ble holdt på Rørøya 12.november 1760, var nødvendig å iverksette ut i fra forholdene. Det handlet om å få solgt det materialet som fortsatt lå ute på Sæbuøya, og

¹⁵⁷ Trondheim statsarkiv, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763, pakke B71. Brev til Baron von Korf fra Frederik Rantzow 30.05.1761

¹⁵⁸ Trondheim statsarkiv, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763, pakke B71. Brev til Baron von Korf fra Frederik Rantzow 30.05.1761

som de fryktet ville bli tatt av enten sjø eller vind. Materialet var ikke verd forsøket å frakte fra øya eller å sikres på noen annen måte. Avgjørelsen om å sende bud etter sorenskriveren og å offentliggjøre auksjonen, ble derfor presentert i brevet fra Henrik Bull allerede 5.november.¹⁵⁹ Dette var en avgjørelse som ble tatt på stedet, uten innblanding av den russiske gesandten. Henrik Bull ser heller ikke ut til å etterspørre noen form for godkjenning av denne avgjørelsen. I auksjonsprotokollen skrevet av sorenskriver Andreas Jessen, blir det materialet det her er snakk om beskrevet som «ringe fyreved, og det der ind findende Ringe Jern».¹⁶⁰ Materialet var ikke verdsatt annet enn som fyringsved, og var trolig grunnen til at avgjørelsen kunne bli tatt på stedet. Det er nettopp denne beskrivelsen, som setter de mest forslitte trestykkene, i sammenheng med teorien om mindre former for unndragelse. Materiale som ikke hadde større verdi enn vedkubber, ser ut til å være nettopp den type materiale offentlige formaninger kunne avdekke. Selv om de hadde lav verdi var de likevel verd å selge, når vakthold ikke ble satt til å beskytte det mot verken folk eller naturkrefter. For lokalbefolkningen var trematerialet en viktig ressurs, og den mest effektive utnyttelsen av det ville best skje i nærmiljøet, uten flere mellomledd.

Ved denne første auksjonen var det bare tre menn som stod oppskrevet som kjøpere, inkludert Henrik Dons og Rasmus Bull. Disse var begge involvert i både auksjonen og i bergingsarbeidet. Verdien av materialet ble vurdert til 13 riksdaler, men ble solgt for 30 riksdaler. Det lå samtidig til kjøpsbetingelsene at de var pliktig til å innlevere alt annet materiale, som ikke var med i den opprinnelige vurderingen. Dette kunne blant annet dreie seg om flere metallbiter festet til trestykkene.¹⁶¹ Behandlingen av materialet ble altså redusert på grunn av dets verdi, men salget ga uansett et visst overskudd i forhold til verdiansettelsen på forhånd. Fastsatte kjøpsbetingelser skulle også forhindre eventuelle uforutsette verdier i å gå tapt. Det kan likevel konkluderes med at denne første auksjonen, i hovedsak dreide seg om en nødvendighet i større grad enn interesse. På denne måten får betydningen av Jedinorog som et totalforlis, innvirkning på selve bergingsprosessen gjennom vrakgodsets tilstand. Det materialet som i størst grad representerte viktige ressurser for lokalsamfunnet, ble forvart og forseglet på Rørøya i de ti neste månedene. For å kunne få en oversikt over interessen av størsteparten av vrakgodset, må vi se på auksjonen 26.-27.august 1761.

¹⁵⁹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Bull 05.11.1760

¹⁶⁰ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Auksjonsprotokoll av sorenskriver Andreas Jessen 27.08.1761

¹⁶¹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Auksjonsprotokoll av sorenskriver Andreas Jessen 27.08.1761

Auksjonsprotokollen presiserer at auksjonen 12.november var blitt bekjentgjort «saavidt muelig» med plakater. Fra 26.august kommer det en mer konkret henvisning til godkjente ordrer gitt av stiftamtmanden og fogden, og at plakater var blitt oppslått på «alle publique Stæder». Her er det over førti mennesker som blir oppskrevet som kjøpere, blant annet Henrik Dons, sorenskriveren Andreas Jessen og Rasmus Parelius (proprietær på Hitra). Tilsammen på de to auksjonene ble det solgt varer og materiale for 410 riksdaler. I hovedsak var det jern og tauverk det dreide seg om. Det ble solgt rundt 140 vog med jernmateriale, altså over 2.5 tonn, og over 700 kilo med tauverk. En kanon ble solgt for 2 riksdaler og 2 skilling til en Giert Hoe, mens en kobberkjele på rundt 140 kilo ble solgt for 45 riksdaler, som den dyreste gjenstanden.¹⁶² Selv om det virker som store mengder materiale ble solgt på denne auksjonen, må det sees i lys av de mengdene som fortsatt lå igjen på havbunnen. I en artikkel fra Dagsposten 12.oktober 1877, står det skrevet at Nordenfjeldske dykkerselskap hentet opp 96 kanoner, 12 ankere og over 300 russiske pund bly.¹⁶³ I tillegg har det også blitt hentet opp og registrert ytterligere vrakfunn i de senere år. Uten en fullstendig liste over all last om bord, blir det likevel vanskelig å vite hva som ble berget, hva som ligger igjen i dag og hva som eventuelt forsvant på havet. Det virker uansett lite sannsynlig at store rikdommer ble plyndret fra skipet i 1760 og 1761.

Når det er snakk om et totalforlis av et krigsskip, med bare kanoner, ankere, jern og bly til ballast, var det ikke snakk om store verdier i utgangspunktet. Bergingsarbeidet hadde i hovedsak dreid seg om det som fløt i land av tremateriale med tilhørende metall, samt det som kunne fiskes opp av sjøen av blant annet tauverk. Når det da kan konkluderes med at omfattende plyndring trolig ikke fant sted, baserer dette seg på både skipets opprinnelige ladning og vrakets tilstand. Den største delen av skip som passerte trøndelagskysten i denne perioden, var nok handelsskip av ulike slag. Disse førte mer konkrete varer, som i større grad kunne gitt motiv for mer omfattende forsøk på røveri. Ved berging av varer med en synlig verdi, ville det også blitt behov for bedre vakt hold og inkludering av tollutgifter. Spesielt brennevin kunne være gjenstand for både plyndring og smugling. I dette tilfellet var det kun «slumper» igjen, og det ble forbeholdt russernes underhold.¹⁶⁴ Likevel ser vi en typisk beskrivelse av brennevin ved matrosenes transport til Selje, hvor det blir omtalt som det «for

¹⁶² Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Auksjonsprotokoll av sorenskriver Andreas Jessen 27.08.1761

¹⁶³ Et Fund ved Hitteren for 40 aar siden; Det strandede russiske krigsskip, *Dagsposten* 12.10.1877

¹⁶⁴ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, pakke FbH480, Journal og bergingsforretning av Henrik Bull 15.11.1760

dennem u mistelige Brændevin».¹⁶⁵ Alkohol var velkjent både blant sjøfolk og lokalbefolkningen, og kunne derfor vekket interesse fra flere hold. Hadde det vært en større mengde igjen av dette, kunne vi kanskje ha sett utviklingen av nok en konflikt mellom lokalbefolkning og russere. Jedinorgs tilstand kan derfor vise til ett av de forholdene, som kunne prege mulighet og motiv for plyndring, i forhold til andre type skip. I forbindelse med forliset ved Lista i 1750, innrømmet bergerne å ha tatt små kvantum av frukt som lå i strandkanten, og å ha drukket av vin og brennevin som de fant. Dette dreide seg om et hollandsk bysseskip, med last av kjøpmannsvarer, som rødvin, appelsiner og murstein.¹⁶⁶ Jedinorog og dens ladning representerte verken kjøpmenn eller handel, men en gryende russisk sjømakt. Dette gir derfor grunn til å utelukke større grad av plyndring.

Da beholdningen til skipets mannskap skulle selges, finner vi de første auksjonsgjenstander som ikke var rent materiale. Dette dreide seg om blant annet tørklær, skjorter, laken og strømper. Ved auksjoneringen av dette var Henrik Dons i stor grad involvert. Av de atten budrundene som dreide seg om slike tøyvarer, ble Dons stående som kjøper i åtte av dem. Det kan være interessant å vite at han også stod som kjøper av et par strømper, ettersom dette var en del av konflikten i mars 1761. De resterende kjøperne var også lokale, og nærmest utelukkende bergingsarbeidere. De samme lokale navnene går i tillegg igjen i budrundene, som omhandlet blant annet tinntallerkener og skåler. Alt som ikke de overlevende russerne kunne kreve som sitt eget skulle selges. En interessekonflikt ved tilegnelsen av vrakgodset, kunne derfor gitt en forklaring på konflikten med lokalbefolkningen høsten 1760. Hvis det russerne hadde samlet eller ville komme til å samle på Smøla, skulle inngått i auksjonen på Rørøya, ville hitterværingene blitt fratatt mulige auksjonsvarer. Dette kunne derfor forklart den voldsomme oppførselen som russerne beskrev. Dette gjelder kanskje spesielt det de hadde samlet av sengetøy og dekketøy, som lokalbefolkningen tydelig var interessert i. Når også et par underbukser ble solgt 26. august, viser det hvor viktig det var at alt ble solgt og at det var marked for det.¹⁶⁷ Ved Lista i 1750 finner vi henvisning til at selv undertøyet de omkomne hadde hatt på seg ble solgt.¹⁶⁸ Å kunne omgjøre verdiene til en pengesum ved auksjon, var derfor en viktig del av bergingsprosessen. På denne måten ble også lokalbefolkningen involvert i denne avsluttende behandlingen.

¹⁶⁵ Statsarkivet i Trondheim, Romsdals amts arkiv. Kopibok for Collin 1760-1764, pakke Ba15. Brev til Frederik Rantzow fra Niels Krog Collin 16.06.1761 s. 78

¹⁶⁶ Lian 2007: 6-7

¹⁶⁷ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegoods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Auksjonsprotokoll av sorenskriver Andreas Jessen 27.08.1761

¹⁶⁸ Lian 2007: 7

I den første perioden handlet lokalbefolkningen ut i fra gjeldende lovbestemmelser, og sørget for et nokså intenst bergingsarbeid i det skiftende høstværet. Deretter så vi eksempel på ytterligere bergingsforsøk, som ble innlemmet i prosessen ved offentlig formaning. Ved auksjonen i august 1761, kan vi følge forholdet til vrakgodset videre, uten den samme pliktfølelsen. Halvparten av de som var kjøpere på auksjonen, var opplistet som bergingsarbeidere høsten 1760. Hvis vi trekker fra kvinner, sønner og drenger i antallet bergere, er det altså halvparten av mennene som fulgte vrakgodset fra start til slutt. I tillegg finner vi igjen noen av de som leverte tilbake materiale på formaning, uten å delta i bergingsarbeidet. Verdiene de først hadde berget ble tilgjengeliggjort ved en offentlig auksjon. Selv om det pliktige arbeidet kunne være en byrde, betydde det altså samtidig mulighet for bergelønn, og å få tilgang på varer og materiale, som trolig gikk utover det de ellers hadde tilgang på. På denne måten trenger ikke interessen for vrakgodset bety et ønske om å plyndre, eller bryte loven på annen måte.

Selv om avgjørelsen om at vrakgodset skulle selges på auksjon ikke ble tatt før på våren, kan det være vrakets tilstand som ga håp om en sannsynlig lokal auksjon.¹⁶⁹ Transport av materiale over fjorden eller inn til nærmeste by, var ikke ønskelig for noen av partene, selv under bergingsforretningen. Derfor var det heller ikke sannsynlig med en transport tilbake til den russiske marine. Hadde derimot gesandten bestemt at vrakgodset skulle transporteres tilbake til Russland, ville verdiene blitt utilgjengelige. I et slikt tilfelle kunne det vært større sjanse, for at nytteverdien i materialet førte til flere forsøk på plyndring. Når vi ser en såpass stor deltakelse blant bergingsarbeiderne på auksjonen, blir det derfor klart at interessen av å nyttiggjøre seg vrakmaterialet var stor. Bergerne fra Nordmøre deltok ikke ved auksjonen på Rørøya, og antyder derfor en lokal forankring av vrakgodset. Da verdiene av lasten ble frigitt på Sæbuøya, innebar dette trolig en form for normgitt forståelse, av en eventuell fordeling bare mellom skipets eier og lokalbefolkningen der. Da skillet mellom vrak og mannskap ble tydelig gjennom konfliktene mellom de ulike partene, kunne dette truet grunnlaget for denne forståelsen. På denne måten skiller Jedinorog seg fra andre forlis, og fortsetter å stille spørsmål til det som ellers kunne gitt tilfredsstillende svar, om vrakgodsets håndtering.

På Nordmøre finner vi det som kan tyde på motsatt tendens. Her blir det verken gitt beskyldninger om plyndring, eller lagt vekt på noen rask iverksettelse av auksjon. På

¹⁶⁹ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763, pakke B71. Brev til Baron von Korf fra Frederik Rantzow 30.05.1761

Veiholmen hos Paul Sundbeck lå blant annet deler av skipets avkappede master, taljeblokker, tau og segl forseglet på bryggen. Dette ble under bergingsforretningen vurdert til 80 riksdaler.¹⁷⁰ I februar 1762 var det ennå ikke blitt foretatt noe med dette materialet. 3.februar videresendte derfor amtmann Collin en begjæring fra Sundbeck, om å få vite hva som skulle gjøres med vrakgodset. Sundbeck fortalte at fortsatt etter to år er hans hus «belemret», mens seilene «af Rotter beskadiges». Siden han «behøver sine huuser til eget Brug», var han derfor avhengig av at forholdet rundt dette nå ble avgjort.¹⁷¹ 6.desember 1762 refererer Johan Wedege til ordre fra 8.oktober om en offentlig auksjon. I dette tidsrommet er det den avsluttende auksjonen på Veiholmen må ha blitt holdt. Wedege nevner deretter de «overskydende» 66 riksdaler, som ble den endelige inntekten fra auksjonen. Først når disse pengene ble innsendt til stiftamtmanden, var forliset på Sæbøya ferdigbehandlet også på Nordmøre.¹⁷² Interessen for vrakgodset blir derfor vanskeligere å spore her, hvor en utnyttelse av ressursene ikke ble gjort mulig før to år etter bergingsarbeidet.

Det siste dokumentet vi har fra dette forliset er en regning, skrevet av fogden Johan Ruberg 21.januar 1767.¹⁷³ Når vi setter dette i sammenheng med det som virker som en nokså lang utsettelse av auksjonen på Veiholmen, ser det ut til at enkelte deler av bearbeidingsprosessen ikke ble prioritert. Komplikasjoner hadde tidligere oppstått gjennom korrespondanse, som stadig måtte forholde seg til de ulike jurisdiksjonene. Dette ga i utgangspunktet utslag i en tregere prosess. Etter at vrakgodset hadde blitt trygt forvart på en eller annen brygge, ser det heller ikke ut til at selve gjennomføringen av auksjonen hastet. Dette førte også til at endelige regninger og betalinger måtte vente. Det som lå i fokus var i større grad å få avklart hvem som stod til ansvar for vrakgodset, slik at feil behandling eller ulovligheter kunne avdekkes. Skillet mellom Fosen og Nordmøre skapte derfor ringvirkninger, som forskjøv prosessen utover en lengre tidsperiode. Likevel var det de to endelige auksjonene på Rørøya og Veiholmen, som representerte en avslutning av bergingsprosessen på stedet.

¹⁷⁰ Rentekammeret, Renteskriverkontorene, Nordafjelske kontor, Trondheimstifts ktr. Journalsaker 1760, pakke 295. Journalnummer 1093, Journal og bergingsforretning av Jacob Pedersen Topp 22.11.1760

¹⁷¹ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Romsdals amt 1736-1770, amtmanns brev, pakke Fa8. Brev til Frederik Rantzow fra Niels Krog Collin 03.02.1762

¹⁷² Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Fogden i Nordmøre 1759-1810, amtmanns brev, pakke Fa8. Brev til Frederik Rantzow fra Johan Wedege 06.12.1762

¹⁷³ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Regning over bekostninger for det strandede russiske skip på Rørøya 1760 av Johan Ruberg januar 1767

For å få en fullstendig oversikt over håndteringen av vrakgodset, kan vi til slutt inkludere selve vraket som lå igjen på havbunnen. Giert Hoe sammen med Henrik Strøm, hadde 27.august bydd 22 riksdaler på vraket og den nevnte kanonen.¹⁷⁴ Fogden Ruberg hadde bestemt at dette skulle legges ut for salg, selv om en godkjennelse av stiftamtmanden og den russiske gesandten var nødvendig i etterkant. Hvis kjøpet ikke ble godkjent, skulle de i stedet tillegges billig bergelønn, for det arbeidet de utførte.¹⁷⁵ Det siste vi hører om denne saken er at Rantzow ennå venter svar fra Baron von Korf, i et brev til fogden 7.september 1761. I dette brevet kommer det fram at den øvrige beholdningen av auksjonen beløp seg til 138 riksdaler, etter at de ulike utgiftene var trukket i fra.¹⁷⁶ Denne summen skiller seg fra 160 riksdaler 2 ort og 2 skilling som står oppskrevet i auksjonsprotokollen og en regning av Ruberg fra 1.september. Her er Hoes bud ennå inkludert i auksjonsinntektene. Det er derfor stiftamtmand Rantzow som ennå ikke har fått svar fra Baron von Korf, som trekker budet fra summen av auksjonen.¹⁷⁷ Spørsmålet om den videre avgjørelsen om Hoes bud, ser ikke ut til å bli kommentert mer i den korrespondansen vi har tilgjengelig. Da det er summen på 138 riksdaler som blir overlevert til Rantzow i desember 1761, og bergingslønn for disse to ikke er nevnt i de videre utgiftene, blir det sannsynlig å tro at dette budet ikke ble godkjent.¹⁷⁸ Av denne grunn kan vi ikke følge vraket videre til en faktisk kjøper. Når det i etterkant er blitt hentet opp store mengder vrakrester, ser det ikke ut til at noen kan ha foretatt seg noe, med denne siste resten av Jedinorog. Strandkanten hadde blitt rensket fri for de verdier og ressurser man så seg nytte av, mens vraket ble liggende igjen, som et siste spor av de begivenheter som hadde funnet sted.

Ut i fra auksjonene og behandlingen av vrakgodset, kan vi se en slags inndeling av vrakets verdi, med ulik betydning for de involverte partene og prosessen. For myndighetene var det vrakets verdier som skulle beskyttes i henhold til lovbestemmelsene. Deretter skulle de benyttes til godtgjørelser og erstatning, enten ved auksjonsinntekter eller tilbakebetaling direkte fra skipets eier. For det overlevende mannskapet handlet det nok i stor grad, om å få

¹⁷⁴ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev fra Gierhardt Hoe 28.08.1761

¹⁷⁵ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Auksjonsprotokoll av sorenskriver Andreas Jessen 27.08.1761

¹⁷⁶ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763, pakke B71. Brev til Johan Ruberg fra Frederik Rantzow 07.09.1761

¹⁷⁷ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763, pakke B71. Regning over bergingsutgifter av Johan Ruberg 01.09.1761

¹⁷⁸ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Kvittering over auksjonsinntekter av Frederik Rantzow 03.12.1761

samle det de selv hadde krav på av egen beholdning. Skipets eier hadde uansett lidd tap, og måtte prøve å sikre eget mannskap, samt siste rest av skipets opprinnelige verdier. Dette ville være avhengig av skipets ladning og vrakgodsets tilstand, og handlet om en tilbakeføring av enten varer eller en pengesum. Uansett var de avhengig av lokal arbeidskraft, som minsket verdiene de fikk tilbake. Lokalbefolkningen står igjen som den gruppen som kanskje «tjente» mest på Jedinorogs tragiske skjebne, hvor de nå fikk tilgang på ekstra inntekter, varer og materiale. Gjennom de 266 budrundene i august 1761, hadde de fordelt ressursene slik at verdiene kunne bringes videre tilbake til den russiske gesandten.¹⁷⁹ De ulike interessene av vraket hadde tilsammen formet lovbestemmelsenes håndtering av forliset. På denne måten ble en slik inndeling av interessefelt eller arbeidsoppgaver, et typisk trekk ved den generelle bergingsprosessen. Gjennom lokalbefolkningen ble konsekvensene av forliset både en mobilisering og en frigjøring av ressurser i nærmiljøet. Omfanget av bergingsprosessen ser derfor ut til å strekke seg over flere felt. Det siste vi skal se på i forbindelse med utformingen av prosessen, blir derfor denne utstrekningen.

Omfanget av bergingsprosessen; mobiliserte ressurser

I den nevnte regningen fra januar 1767, kommer det fram at de endelige utgiftene for bergingsarbeidet på Hitra ble på 249 riksdaler 2 ort og 12 skilling.¹⁸⁰ Disse utgiftene skulle balanseres med auksjonsinntektene, som uten budet på vraket ble på 387 riksdaler 2 ort og 12 skilling.¹⁸¹ Størstedelen av de gjenværende verdiene av Jedinorog, forble innenfor Danmark-Norges grenser. Utgiftene som skulle trekkes fra auksjonsinntektene før de ble innsendt til den russiske gesandten, inkluderte lønn til arbeidere, betaling av embetsmenn, deres skyss og reise, samt saksomkostninger ved bergingsforretning og auksjonsforretning.¹⁸² Av dette var det 188 riksdaler og 3 ort som gikk med til å betale lønn til Henrik Dons og resten av lokalbefolkningen, samt utstyr som ble ødelagt. Det er på grunn av dette vi kan kalle lokalbefolkningen på Hitra den «vinnende» part ved bergingsprosessen. De som hadde størst mulighet og motiv for å drive plyndring, var også de samme som hadde mest å vinne på en lovlig prosedyre. For den russiske marine ble det et tap av verdier, med en forholdsvis lav

¹⁷⁹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Auksjonsprotokoll av sorenskriver Andreas Jessen 27.08.1761

¹⁸⁰ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Regning over bekostninger for det strandede russiske skip på Rørøya 1760 av Johan Ruberg januar 1767

¹⁸¹ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Auksjonsprotokoll av sorenskriver Andreas Jessen 27.08.1761

¹⁸² Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Regning over bekostninger for det strandede russiske skip på Rørøya 1760 av Johan Ruberg januar 1767

erstatning på 138 riksdaler. De dansknorske myndighetene fikk lønn for oppgaver deres stilling allerede innebar, og for saksomkostningene. Dette ble derfor inntekter som ellers kunne blitt erstattet av andre arbeidsoppgaver i perioden. For lokalbefolkningen ble det derimot 188 riksdaler, som de ellers ikke ville hatt mulighet til å tjene. Hvorvidt dette gikk på bekostning av andre inntektsmuligheter blir vanskeligere å avgjøre i denne omgang. De eneste som ser ut til å klage på dette er Henrik Dons¹⁸³ og Paul Sundbeck, som måtte avse plass til vrakgodset.¹⁸⁴

På Nordmøre ble utgiftene større, på grunn av russernes nærmere 250 dagers lange opphold på Smøla. Utgiftene for dette ble fra 19.oktober 1760 til 13.juni 1761 på 847 riksdaler og 4 skilling. Dette skulle forskuddsbetales av stiftamtstuekassen.¹⁸⁵ Johan Wedeges omkostninger ved bergingsforretningen kom på 21 riksdaler og 36 skilling, mens Paul Sundbecks regning ble på 43 riksdaler og 56 skilling.¹⁸⁶ Uten auksjonsprotokoll får vi ingen detaljert beskrivelse av auksjonsinntektene, men Wedege skriver altså at 66 riksdaler ble igjen som overskudd.¹⁸⁷ Både utgifter for bergingsarbeid og underhold var mer eller mindre fastsatte. Hvis materialet hadde vært mer verd eller blitt berget i større kvantum, kunne dette ha økt auksjonsinntektene til fordel for den russiske marine. Skipets eiere fikk altså bare en brøkdel av det de egentlig ville hatt igjen, om skip, mannskap og varer hadde overlevd ferden til Arkhangelsk.

Omfanget av bergingsprosessen ga ringvirkninger utover tid og rom, og til ulike grupper i det dansknorske samfunn. Forliset av Jedinorog involverte store deler av lokalbefolkningen, som bergere, skyssmenn, husvert, vurderingsmenn, vitterlighetsmenn og som kjøpere ved auksjonen. Deretter ble fogdene, deres fullmektige, lensmenn, byfogden, sorenskriver, amtmann, stiftamtmann, rentekammer og den russiske gesandten involvert i organiseringen av arbeidet, og de beslutninger som skulle tas. Dette knytter byene København, Trondheim, Molde og Kristiansund til begivenhetene. Følger vi de russiske matrosene helt ned til Selje, finner vi også at lensmennene nedover Romsdals amt tok del i prosessen. Lensmann Ole

¹⁸³ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Journal og bergingsforretning av Johan Ruberg 11.07.1761

¹⁸⁴ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Romsdals amt 1736-1770, amtmanns brev, pakke Fa8. Brev til Frederik Rantzow fra Niels Krog Collin 03.02.1762

¹⁸⁵ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763, pakke B71. Regning over russernes underhold på Smøla av Frederik Rantzow 05.09.1761

¹⁸⁶ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok 1759-1763, pakke B71. Brev til Baron von Korf fra Frederik Rantzow 11.04.1761

¹⁸⁷ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Fogden i Nordmøre 1759-1810, amtmanns brev, pakke Fa8. Brev til Frederik Rantzow fra Johan Wedege 06.12.1762

Olsen blir siste mann i denne rekken, som fulgte russerne det siste stykket over Sandvikseidet, i Vanylvens skipreide, til Selje prestegård. Omfanget av forliset strakte seg altså over 20 mil i luftlinje.¹⁸⁸ Ut i fra regninger som strakte seg over et tidsrom på seks år, finner vi en samlet utgift på over 1160 riksdaler. Ett enkelt forlis kunne derfor mobilisere flere embetsmenn og større deler av landet, enn på det opprinnelige forlisstedet. Forsinkelser ved korrespondanse ville normalt øke tidsrommet, og ble enda mer omfattende ved ytterligere fordeling av ansvarsområder. Dette krevde derfor store deler av skipets verdier i erstatning. Størst virkning finner vi i lokalsamfunnet. I det forliset finner sted blir de nærmest boende, nesten automatisk inkludert i en lang og strevsom prosess. Dette resulterer i det Oddleif Lian beskriver som en karakteristikk av «den enes død, den andres brød».¹⁸⁹ Dette blir nesten stående som en fastsatt norm, nettopp fordi forlisets tragiske omstendigheter blir skjøvet til side. En umiddelbar mobilisering av arbeidskraft ble satt i fokus, med mulighet for en frigjøring av verdier senere. Der den russiske marine tapte stort, tjente hitterværingene og smølaværingene enda mer.

Både auksjonene på Rørøya og Veiholmen gir oss mulighet til å følge vrakgodsets håndtering, fram til en overføring av verdi til nyttevarer. De gjenværende pengesummene ble tilbakesendt til Russland, mens ressursene ellers ble fordelt utover lokalsamfunnet. Dette ble en nyttiggjørelse av det som i stor grad var uunngåelige tragedier i seilskutenes tid. Når det dreide seg om totalforlis, var det ikke lenger snakk om reparasjon, men heller å sørge for videre behandling. Når denne var gjennomført kunne ofte de fysiske sporene være helt innlemmet i lokalsamfunnet, slik at bare havbunnen stod igjen som siste skjulested. Minnet om begivenhetene ville henge igjen som utgangspunkt for forståelsen av den neste ulykken, som ville ramme Hitra eller Smøla. Lovbestemmelsene som dikterte bergingsprosessen, ble på denne måten med på å forme oppfattelsen av slike hendelser. I tillegg til å framheve en fastsatt plikt til umiddelbar mobilisering, kom det også tydelig fram hvordan forlis og havari, kunne gagne lokalbefolkningen på lovlig vis. Alle hadde på en eller annen måte, interesse av vrakgodsets og prosessens korrekte behandling. Dette kunne derfor være like mye kilde til konflikt, som det var grunnlag for å sikre lovlig håndtering av vraket. Denne siste delen av bergingsprosessen framhever det typiske ved Jedinorogs behandling, og blir en motvekt til spørsmålet om vrakplyndring. Lokalbefolkningens involvering i auksjonen var ikke lenger lovpålagt, men likevel nødvendig for sakens avslutning. Selv om vrakgodset stadig ser ut til

¹⁸⁸ Statsarkivet i Trondheim, Romsdals amts arkiv. Kopibok for Collin 1760-1764, pakke Ba15. Brev til Ole Alsing fra Niels Krog Collin 16.06.1761

¹⁸⁹ Lian 2007: 8

på bli nedvurdert, er det likevel dets tilstand som sørger for en lokal auksjon, og at ikke ytterligere saksomkostninger ble medregnet, slik som blant annet tollutgifter. I perioden fra 19.oktober 1760 fram til auksjonen på Veiholmen senhøsten 1762, ble forliset av Jedinorog en midlertidig næring på Hitra og Smøla.

Kapittel VII: Havarinæring; bergingsprosess satt i system

Som et siste ledd i undersøkelsene av Jedinorogs forlis, skal vi se nærmere på bergingsprosessen som en potensiell næring. Dette kan gi et viktig innblikk i hvordan interessen for vrakgodsets verdier, kunne sette sitt preg på prosessen i sin helhet. Ved å sammenligne med havarinæringen på Sørlandet, kan vi også få en større forståelse for hvordan enkelttilfellet Jedinorog forholder seg til resten av norskekysten. En slik sammenligning kan vise til forskjeller mellom lovbestemmelsene og hvordan prosessen kunne utformes i praksis. Når samme form for bergingsarbeid stadig ble utført i samme område, åpnet det muligheten for en fast næring. Det var nettopp dette som ble tilfellet i Farsund og Mandal. Her hadde utviklingen av havarinæringen fått såpass stor betydning for området, at det åpnet muligheten for byutvikling. Disse kan derfor brukes som eksempel på motsatte tendenser enn på Hitra og Smøla.

Ved å se på forholdet mellom fast og fleksibel bergingsprosess, kan vi tydeligere se hvordan behov og ønske påvirket prosessen i ulik retning. Både lovbestemmelser og potensielle fortjenester, så ut til å drive begge typer bergingsprosesser framover. Plassering i forhold til skipstrafikken blir avgjørende for når et ønske om fortjeneste kan utnytte behovet for en effektiv bergingsprosess. Ved stor hyppighet av forlis i et mer begrenset område, kunne sørlandsbyene øke effektiviteten av reparasjon og behandling av verdier. Havarinæringene ser nettopp ut til å oppstå utelukkende på bekostning av andres ulykke. Dette vil derfor stille spørsmålstegn til eventuell utnyttelse av situasjonen også på Hitra. Samtidig kunne erfaringer fra tidligere hendelser gi ny kunnskap, for bruk ved neste anledning. Bergingsprosessene på Hitra og Smøla blir en midlertidig og mer utbredt versjon av denne havarinæringen, hvor aktørene skiftet fra gang til gang. Eventuelle erfaringer ser ut til å bli erstattet av muntlige fortellinger, som i større grad kunne prege forståelsen av omstendighetene rundt forlis

For å sette havarinæringen i Farsund og Mandal i sammenheng med bergingsprosessen på Hitra og Smøla, må vi først se på plassering i forhold til skipstrafikken. Deretter kommer vi inn på spørsmålet om fortjeneste, hvor forholdet mellom fast og midlertidig næring, stiller seg sammen med spørsmålet om faste eller varierende aktører. Forskjellen mellom de ulike aktørenes rolle, kan derfor være avgjørende for spørsmålet om en eventuell utnyttelse av situasjonen. Hvem var det egentlig som tjente mest på bergingsprosessen? Hvilken betydning kunne dette ha hatt på lokalbefolkning forståelse av dens utførelse? For å få svar på dette vil

jeg se kort på havarinæringen, slik den blir framstilt i Farsund og Mandal bys historie av Olav Arild Abrahamsen og Finn-Einar Eliassen. Noen grundigere undersøkelse vil ikke bli gjort i denne omgang, men selv en rask redegjørelse kan være med på å avdekke de forhold som drev bergingsarbeidet på 1700-tallet.

Plassering i forhold til skipstrafikk; behov eller ønske

Både Farsund og Mandal ligger strategisk til ved Skagerak, med sin tilknytning til Østersjøen. I seilskipenes tid ble dette et trafikkert område, som en av Europas viktigste handelsveier. For å passere denne munningen ut til Nordsjøen, måtte skipene ha god klaring fra landtungen ved Skagen. Derfor seilte de lengre mot nord oppunder norskekysten for å finne faste holdepunkt. Med de vanskelige vær- og strømforholdene i området, ble skipsfarten raskt avhengig av de nærmeste havnebyene.¹⁹⁰ Allerede i århundreskiftet 1700 ble økonomien i Mandal preget av havarinæring.¹⁹¹ I siste halvdel av 1700-tallet skjedde også det samme i Farsund, og la grunnlaget for at tettstedet kunne utvikle seg i retning av bystatus. Reparasjon av forulykkede skip og forsyninger til fartøyer som søkte nødhavn, skapte mulighet for oppveksten av en fast næring. Denne næringen kunne videreutvikles på grunn av havarienes hyppighet i området.¹⁹² Når de reisende stadig hadde behov for hjelp i de umiddelbare omgivelsene, ga dette stødig inntekt for hver enkelt by. Havarinæringen fikk derfor mulighet til å utvikle seg parallelt på flere steder, uten at det ble større konkurranse mellom byene. Kristiansand ble på denne måten ingen trussel mot de mindre byene rundt, og verft og krantjenester kunne tilbys flere steder. Hyppigheten av forlis og det umiddelbare behovet for assistanse fra nærmeste tettsted eller by, sørget altså for havarinæringens framvekst.¹⁹³

Det første vi kan se ut i fra beskrivelsen av en fast havarinæring, er en inndeling av kystlinjen basert på omfanget av skipstrafikken. Denne inndelingen setter et skille mellom hovedsakelig Sørlandskysten og den mer perifere delen av norskekysten. I denne omgang har jeg ikke undersøkt forholdene rundt forlis som tilfaller byenes jurisdiksjon. Her ville ansvaret for bergingsprosessen ha tilfalt andre embetsposter, og håndtering av mannskap og vrak ville trolig vært under bedre kontroll mye tidligere. Bergingsprosessen etter Jedinorog forble ute i det mer isolerte kystmiljøet, på tross av forslag om transport av mannskap og vrakgods til

¹⁹⁰ Abrahamsen 1997: 16

¹⁹¹ Eliassen 1995: 126

¹⁹² Abrahamsen 1997: 53

¹⁹³ Eliassen 1995: 137

enten Trondheim eller Kristiansund. På denne måten kan dette tilfellet stå som en motsetning, til den sentraliserte havarinæringen på Sørlandet. Plassering i forhold til skipstrafikk og fare for havari var avgjørende faktorer for utviklingen av en stedbunden havarinæring. En rask gjennomgang av kopibøker for Fosen fogderi og Trondheim stiftsamt gjør det fort klart at det også på Trøndelagskysten forekom stadige forlis i denne perioden. Det blir ofte nevnt seilskip på vei til eller fra blant annet Arkhangelsk, hvorav flere også var russiske. Disse endte sin ferd i samme farvann som Jedinorog, og satte stadig lokalbefolkningen i arbeid. Både Hitra og Smøla lå i likhet med Farsund og Mandal strategisk til som nødhavn, samtidig som de hadde tilknytning til Trondheimsleia.¹⁹⁴ Skipstrafikken her nådde likevel aldri samme høyde som ved Skagerak, hvor flere viktige handelsnasjoner var avhengige av Østersjøområdet. Dette gjorde det mindre lukrativt å basere seg på denne type virksomhet på Hitra.

Selv om plassering i forhold til skipstrafikk skilte Farsund og Mandal fra Trøndelagskysten, gjaldt likevel de samme betingelsene som skapte havarinæringen. Skip i havsnød hadde behov for umiddelbar assistanse, uansett hvor på kysten det måtte befinne seg. Generelle lovbestemmelser og fastsatte rammer for bergingsarbeidet, skulle sikre den midlertidige sysselsettingen av nærmeste lokalbefolkning. Utenom Sørlandet var det som nevnt trolig en stadig varierende gruppe mennesker, som måtte til for å kunne inkludere hele kystlinjen i disse bestemmelsene. Dette resulterer i motsatte tendenser mellom en stedbunden hovednæring og en fleksibel bergingsprosess. Begge måtte forholde seg til gjeldende lovbestemmelser, men hadde ulikt utgangspunkt for å tjene på de tragiske omstendighetene. I Farsund og Mandal hadde havariene gitt nok avkastning til at noen kunne basere seg på dette som hovedinntektskilde. Dette bandt derfor resten av byens befolkning til en næring, basert på bergingsarbeid, reparasjon og skipsbygging. På Hitra og Smøla handlet det heller om en midlertidig inntektskilde. Forlisets varer og verdier skulle omsettes i lokalsamfunnet ved den enkelte begivenheten, og ble et tilskudd eller erstatning for fiskenæringen der og da.

Å berge vrakgods, for så å selge med fortjeneste eller kreve erstatning fra skipsreder, ble ikke bare gunstig for lokalbefolkning og havarikommisjonærer. Et felles behov gjorde både havarister, skipsreder og de dansknorske myndighetene avhengige av en umiddelbar iverksettelse av bergingsprosessen. Både denne og den faste havarinæringen ble derfor skapt ut i fra lovbestemmelser, som av behov åpnet for mulig inntekt. Likevel faller spørsmålet om

¹⁹⁴ Fugelsøy 1958: 279

eventuell fortjeneste fra andre menns ulykke, nokså nært inntil spørsmålet om en ulovlig eller umoralsk form for utnyttelse. I Farsund bys historie skriver Olav Arild Abrahamsen, at havarivirksomhet ble nettopp å livnære seg på andres ulykke. Dette hadde derfor gitt grobunn for historier om folk som gikk til ekstreme tiltak for å sikre nye havari. Dette handlet spesielt om hvordan folk lurte skip inn på grunt vann, ved å tenne ild som skulle ligne kahyttlykter av andre skip.¹⁹⁵ Når flere artikler i forordningen av 1705 også dreide seg om slike forhold, kan det heller ikke utelukkes som en mulighet. Samtidig var havari og forlis nærmest uunngåelig, selv uten spørsmål om ulovligheter. Det som derfor blir interessant å se nærmere på, er forskjellen mellom faste og fleksible aktører i bergingsprosessene. Dette kan gi et innblikk i de motiv hiterveringene kunne hatt for å drive plyndring, i sammenheng med de ressurser som forliset ga.

Ulike aktører; «den enes død, den andres brød»

I en beskrivelse av omstendighetene rundt Farsund bys framvekst, skrev Jens Kraft at havari hadde den karakteristikk at den «satte endeel Hænder i Arbeide og bragte Stedet i Opkomst».¹⁹⁶ Dette stemmer overens med observasjonene vi har gjort av Hitra og Smøla i 1760-årene. Når ulykken først fant sted, krevde det store ressurser før prosessen var ferdig gjennomført. Forskjellen ble at samtidig som arbeidet sysselsatte flere i nærområdet, gikk utviklingen på Sørlandet mot en samling av ansvar under én persons overvåking. Et eksempel er handelsmennene Gabriel og Eilert Lund i Farsund, som fikk godkjent kongelig privilegium som mekler og kommisjonær. På grunn av byens plassering ved det værharde Listalandet, hadde de allerede investert mye penger i havarivirksomheten. For å kunne dekke de mange utgiftene ved dette arbeidet ble privilegiet godkjent, og ansvaret for bergingen kunne tillegges Lundfamilien. Enkelte borgere sikret seg på denne måten monopol på havarinæringen.¹⁹⁷ Når de fikk sin hovedinntekt fra en slik næring, åpnet dette mulighetene for arbeid og et større marked for bøndene i området, og sørget for hele byens levebrød.¹⁹⁸ På Hitra og Smøla ble grunnlaget for en midlertidig variant av denne næringen lagt hver gang et skipsforlis skjedde der. Ansvaret ble derimot fordelt mellom ulike aktører, med en mer direkte involvering av ulike embetsmenn. Inntektene måtte derfor fordeles, da også embetsmennene krevde sitt i form av blant annet skysspenger og saksomkostninger. Lokalbefolkningen ble i en kortere

¹⁹⁵ Abrahamsen 1997: 55

¹⁹⁶ Abrahamsen 1997: 53

¹⁹⁷ Abrahamsen 1997: 54

¹⁹⁸ Abrahamsen 1997: 58

periode samlet gjennom arbeidet og auksjonene. Farsund blir derimot et eksempel på hvordan det som ble et naturlig stoppested for seilskipene, også ble et mer permanent samlingssted som et resultat av dette.¹⁹⁹

I Finn-Einar Eliassens Mandal bys historie, kan vi se eksempel på hvordan havarinæringen dreide seg om en konsentrasjon til én enkeltperson, av de rollene som Dons, Sundbeck, Lohman, Topp og Bull hadde i bergingsprosessen på Hitra og Smøla. Fram mot 1720-tallet hadde kjøpmannen Tørres Christensen, samlet ansvaret for organiseringen av bergingsprosessen under seg. Etter første melding om forlis, ble han gjort ansvarlig for berging, oppbevaring og reparasjon av vrakgods, innkvartering av mannskap, kommunikasjon med skipsreder, ekstrarett med sjøforklaring, attester og utbetaling av lønn. Etter godkjennelse fra rederen kunne han også iverksette auksjoner. I likhet med Jedinorog ga auksjonsinntektene mulighet til en raskere tilbakebetaling av utgiftene, og resten var det uansett rederen som måtte betale. I tillegg til å sørge for bergingsforretninger, ble også reparasjonsverft samlet under samme virksomhet. Dette ga mulighet for å tilby reparasjon og vedlikehold.²⁰⁰ Med en flyttbar kran, hadde Christensen også større mulighet til å heve opp ankere og lignende fra havbunnen. På Sæbuøya fikk de derimot aldri hevet de siste restene av vraket og kanonene.²⁰¹ Den stedbundne virksomheten hadde på denne måten mulighet, for å tilby en mer effektiv håndtering av havarerte skip og vrak.

Ved å inneha ansvaret for sjørettsaker og attester, overtok Tørres Christensen også rollen som amtmannens fullmektig i Mandal tolldistrikt. Det var hans oppgave å få gjennomført undersøkelser, forhør, rettsmøter og auksjoner, samt sørge for at lover og forordninger ble opprettholdt. Dette tilsvarer det samlede området for fogden og hans fullmektig på Hitra og Smøla. Konflikter eller misforståelser angående ansvarsfordeling ble derfor løst ved å samle virksomheten under én. Christensen ble stående alene som mottaker av alle rapporter om forlis innenfor distriktet. Av denne grunn ble det ikke nødvendig med mye korrespondansevirksomhet for å skaffe informasjon om avgjørelser og ordrer. Havarinæringen kunne på denne måten fortsette under offentlig beskyttelse, gjennom havarikommisjonærene. De sørget for en form for spesialisering, med økt grad av kunnskap om havarisaker. Amtmannen selv var kjent med at denne monopolvirksomheten kunne gi mulighet for

¹⁹⁹ Abrahamsen 1997: 15

²⁰⁰ Eliassen 1995: 135

²⁰¹ Eliassen 1995: 136

misbruk av ressurser og verdier. Behovet for en effektiv prosess var derimot høyere, og derfor fikk blant annet Christensen lov til å utvikle sin rolle.²⁰²

Tørres Christensen ble en velstående mann, og havarinæringen la grunnlaget for privilegier og bydannelse både i Farsund og Mandal.²⁰³ I forhold til dette ble fortjenestene ved forliset av Jedinorog på Hitra og Smøla mer beskjedne. For eksempel fikk Steen Edøen og hans sønn 12 riksdaler og 2 ort for berging, reise til sorenskriver og båtleie, mens Jens Faxvog fikk 1 riksdaler for to dagers arbeid.²⁰⁴ Tilgangen på nye varer og materiale ble også bare et engangstilfelle, selv om de kunne bli nyttiggjort i en god stund framover. Henrik Dons fikk en tilsynelatende god fortjeneste av bergingsarbeidet med sine 53 riksdaler. Til sammenligning var en ku på denne tiden verdt cirka 3 riksdaler.²⁰⁵ I det lange løp virker det derimot ikke som han har tjent stort på denne «midlertidige næringen». For å få en klarhet i dette kan vi gå tilbake til hvordan han selv beskrev de stakkarslige forholdene på Rørøya i mars 1761. Hans «fattige hus» hadde vært i «Slet omstendighed» og russerne hadde herjet med hans «fattige deel». Han var redd de skulle få hans «fatig hus ruineret», fordi han som «fattig mand» ikke turte å forlate kone og barn for å fiske.²⁰⁶ Henrik Dons kunne nok ha overdrevet, for å få fogden til handle i det han mente var en desperat situasjon. Likevel ligger det trolig noe sannferdig i denne beskrivelsen av hans vanskelige kår. I en notis i kopiboken for stiftamtmann Frederik Rantzow fra 24. august 1761, kommer det fram at både Henrik Dons, Nils Helkan og Gierlov Strøm hadde finansielle problemer. Alle tre hadde vært delaktige i bergingsarbeidet, men søkte sensommeren 1761 om fritak for betaling av konsumpsjon (skatt eller avgift). Rantzow skriver selv at «deris vilkaar og Næring er saa ringe [fattigslig], som dee [sic] udi forrestaaende opgiver». Ved nøye undersøkelser har altså stiftamtmannen selv bekreftet disse forholdene.²⁰⁷ Selv som hovedberger, forvarer av vrakgodset og eier av forlisstedet, blir forskjellen til Tørres Christensens enestående rolle i havarivirksomheten stor.²⁰⁸ Den lovbestemte bergingsprosessen var derfor langt unna en full utnyttelse av

²⁰² Eliassen 1995: 136-137

²⁰³ Eliassen 1995: 163

²⁰⁴ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Beregninger over betalingene til det russiske skip

²⁰⁵ «Arkivverket.no, Fosen sorenskriveri; Skifteprotokoll 1751-1763»,

<http://arkivverket.no/URN:sk_read/24683/28/>, 11.02.2010, (aksessert 10.05.2012)

²⁰⁶ Statsarkivet i Trondheim, Fosen futeembetes arkiv. Vrak og Hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480. Brev til Johan Ruberg fra Henrik Dons 14.03.1761

²⁰⁷ Statsarkivet i Trondheim, Trondheim stift og amts arkiv. Kopibok for resolusjoner 1759-1766, pakke B70.

Påtegning av Nils Helkan, Gierlov Strøm og Henrik Dons' memorial 24.08.1761

²⁰⁸ Eliassen 1995: 163

situasjonens muligheter. Et pliktig ansvar og arbeid som ble pålagt større deler av lokalsamfunnet, hindret derfor menn som blant annet Henrik Dons, å tjene mer på situasjonen.

Bruken av fleksible og varierte aktører kunne også ha sine fordeler. På Sørlandet ville det trolig være havarikommisjonærenes dominerende rolle, som sørget for opprettholdelsen av et monopol. Dette skapte derfor rammene for hvordan folk skulle forholde seg til de mange forlisene. Ved en bergingsprosess som var avhengig av å fungere på hele det dansknorske rikets kyststrekning, var det bare prinsipielle lover og forordninger som kunne diktere lokalbefolkningens holdning. Ved å sørge for at prosessen ikke bare inkluderte et fåtalls mennesker, fikk man sysselsatt de som uansett ble berørt av forliset i nærmiljøet. På denne måten ble de satt i direkte forbindelse med lovbestemmelsene, som derfor kunne være med på å forhindre vrakplyndring, som nevnt i kapittel IV. Den offentlige formaningen og opplesingen av loven på Rørøya og Veiholmen, var nettopp avhengig av en slik ansamling av de involverte partene. Derfor var det ønsket om lovlige inntekter kunne gjøre det lukrativt å delta i det regulære bergingsarbeidet. Selv om inntektene ikke var faste eller store nok ved blant annet totalforlis av krigsskip, var det uansett en mulighet for å tjene noe ekstra for mer enn én person. Gjenstander og materiale i fjæra var en viktig del av livet og næringen på kysten, selv når det gjaldt andres tap av verdier.

Både havarinæringen og bergingsprosessen generelt gir forklaring på hvorfor uttrykket «den enes død den andres brød», stadig dukker opp i sammenheng med skipsforlis. Tap av verdier for den ene kunne ofte frigjøre verdier for andre, slik tilfellet ble ved bergingsprosessen. I hvilken grad dette kunne gi fortjeneste til et steds befolkning, var avhengig av stedets plassering i forhold til skipstrafikken. Behovet for en fullstendig håndtering av situasjonen gjorde seg uansett like gjeldende overalt. Lovbestemmelsene dikterte Mandal og Farsunds befolkning, på samme måte som på Hitra og Smøla. Et ønske om å nyttiggjøre seg av situasjonen var derimot ikke alltid like mulig. Forliset av Jedinorog hadde gitt en viss avkastning for lokalbefolkningen i form av lønn og tilgang på varer. Når tilfellene av havari ikke var hyppige nok, ville ikke denne avkastningen vare så lenge at den kunne overta for andre inntektskilder. Bergingsarbeiderne var likevel lovet lønn for den mengden arbeid de utførte. Ønsket om fastere inntekter kunne bare overgå behov og pliktfølelse for den enkelte, og da bare ved tilknytning til mer trafikkerte kyststrekninger. Fordelen med en fast havarinæring var å kunne tilby bedre håndtering, basert på økte inntekter, erfaring og kunnskap. Dette kunne derfor gjøre prosessen mer effektiv og ga bedre mulighet til å

forhindre konflikter om ansvarsfordeling. Dette baserte seg derimot på én manns eller en mindre gruppes monopolvirksomhet. Resten av lokalbefolkningen ville ikke oppnå den samme status som havarikommisjonæren. For dem vil det heller handle om en mer konstant tilgang på ulike varer ved auksjon, og med mulighet for fast ansettelse ved blant annet reparasjonsverft. Lokalbefolkningen på Hitra er derfor eksempel på de som hadde mulighet til å tjene noe ekstra, gjennom en allerede eksisterende interesse for alt det havet hadde å gi.

Kapittel VIII: Konklusjon

Gjennom denne oppgaven har jeg gjort et forsøk å belyse bergingsprosessen i etterkant av det russiske krigsskipet Jedinorogs forlis, 19.oktober 1760. Ved å undersøke denne prosessen har jeg prøvd å avdekke forhold som skapte mulighet eller motiv for å drive ulovligheter blant lokalbefolkningen på Hitra. En inndeling av bergingsprosessen i tre overordnede perioder, har gjort det mulig å undersøke hva som representerer typiske tendenser i bergingsarbeidet, og hva som er særegent for dette tilfellet.

I kapittel II ser vi hvordan bergingsprosessen i utgangspunktet var et resultat av behovet for en umiddelbar håndtering av skipsforlis og havari. På 1700-tallet var man kanskje mer enn noen gang avhengig av havet som transportrute. Med farefulle farvann og kraftige stormer må det ha vært en innkalkulert risk ved hver en seilas, at både mannskap og last kunne forsvinne for alltid. Skjedde forliset nær kysten var det derimot større mulighet for at verdiene kunne bli berget. Utenfor de mer sentrale byene ville derfor en lovregulert bergingsprosess diktere håndteringen av både mannskap og vrak. I Kapittel III ser vi hvordan dette ble utgangspunktet for en forståelse av perioden mellom 19.oktober til 3.november 1760. Her blir det klart at det mest typiske trekket ved den lovbestemte bergingsprosessen var en mobilisering av lokalbefolkningen, som første instans i bergingsarbeidet. De utgjorde den eneste tilgjengelige arbeidskraften i nærheten. Det ansvar som loven påla lokalbefolkningen, gjør det mulig å oppfatte dem som en form for institusjonalisert instans. Realiteten var at de var knyttet til havet, både gjennom lovverk og egne interesser. Før nyhetene om forliset hadde nådd nærmeste embetsmann, var myndighetene allerede blitt avhengig av lokalbefolkningens umiddelbare håndtering av både material og mannskap.

Lokalbefolkningens opptreden i bergingsprosessen var det som kunne avgjøre om det var snakk om et regulært arbeid eller noe særegent og ulovlig ved det enkelte tilfellet. Deres rolle er samtidig den vanskeligste å kartlegge, nettopp fordi den drives av ulike interesser og pliktfølelser. Drivkraften bak lokalbefolkningens innsats og involvering i prosessen, kan variere like mye som sammensetningen av bergere varierer ut i fra forlistedets plassering. I kapittel III kommer det derfor fram at en institusjonalisering av lokalbefolkningen bare ble mulig ved å åpne for en viss grad av variasjon. Dette er det som gjør spørsmålet om eventuelle ulovligheter tvetydig. Forlisene var ofte preget av vanskelige omstendigheter på grunn av blant annet værforholdene, vrakets plassering og raske avgjørelser i den første kritiske tiden. Dette ser ut til å skape et behov for en utvidet definisjon av hva som er typisk

for bergingsprosessen. Dermed ser vi tendenser til en økt margin for hva som ble erklært lovlig. Ulike tolkninger av lovbestemmelsene og utførelsen av det første bergingsarbeidet kunne på denne måten innlemmes i den regulære prosessen. Det vi i utgangspunktet kunne tolket som mulige forsøk på plyndring eller unndragelse av vrakgods, vil derfor settes innenfor bergingsprosessens rammer. Mennesker som var nede i fjæra og plukket med seg trebiter, som ikke ble levert før en offentlig formaning ble gjort, vil derfor ikke nødvendigvis være et eksempel på ulovlige forhold. Dette stemmer også med en rask komparasjon, med tilfeller av forlis ved Hennøe og Lista. Mindre omfattende tilfeller av unndragelse ble også her avdekket under embetsmennesenes undersøkelser, selv om det ikke ser ut til å resultere i straffeforfølgelse. Det typiske og det særegne blir på denne måten kombinert i denne første perioden.

Spørsmålet om hva som var typisk og derfor også hva som eventuelt representerer ulovlige forhold, blir vanskelig å avgjøre innenfor det første tidsrommet. I kapittel IV vil undersøkelsen av den påfølgende perioden i november 1760, kunne avdekke hva som inngikk i den regulære prosessen. Under direkte overvåkning av embetsmenn kunne en formell bergingsforretning utføres, som sørget for en etterprøving av den foregående perioden. Lokalbefolkning og myndighet arbeidet nå side om side, i det som blir et samspill mellom en løser og en fastere instans i prosessen. Undersøkelser og offentlige formaninger ble ulike midler som skulle sikre en økt grad av institusjonalisering. Det er gjennom en sammenligning av disse to periodene, at vi ser en form for slingringsmonn i bergingsprosessens utforming. Det som først virker som mulige forsøk på unndragelse, blir innlemmet i det regulære arbeidet. I kapittel III kan vi se hvordan forholdet mellom russerne og lokalbefolkningen, også ble forsøkt bagatellisert som noenlunde normalt i forhold til den regulære prosessen. Den plutselige konfrontasjonen med et overlevende mannskap på elleve mann, må ha overrasket hitterværingene midt i bergingsarbeidet. Spørsmål om hvem som hadde ansvar for eller rett til å drive berging, skapte derfor nye vanskelige omstendigheter. Dette kan være grunnen til at konflikten ble forsøkt bagatellisert i bergingsforretningen og korrespondanse i den påfølgende perioden.

Et spesielt forhold kommer til uttrykk i kapittel IV, og får følger for hvordan vi må forholde oss til konflikten slik den framstilles i kapittel V. Når en bedre organisering av prosessen ble tydelig etter 3.november, avdekkes en ansvarsfordeling mellom Fosen og Nordmøre fogderi. Når vi kan bruke teorien om en form for slingringsmonn til å forklare mulige ulovligheter og

vanskelige forhold i den første perioden, blir denne ansvarsfordelingen det som står igjen som det mest særegne ved dette forliset. Involveringen av to fogderi kunne i utgangspunktet vært en uproblematisk konsekvens av vrakgodsets spredte funnsted, som ga behov for en parallell bergingsprosess på Veiholmen. En tydeligere ansvarsfordeling baserer seg derimot på et skille mellom vrak og mannskap. Konfrontasjonen med hitterværingene hadde resultert i at det overlevende mannskapet bevisst valgte å bli værende på Smøla i Nordmøre, i de åtte månedene før de kunne reise hjem. Vraket lå derimot under Fosens fogderis jurisdiksjon. De gangene russerne reiste over til Rørøya skapte de et mer komplisert forhold mellom de to fogderiene. Ansvarsfordelingen resulterte i økt korrespondanse, som gir oss et bedre utgangspunkt for å studere den typiske prosessen. Involvering av flere embetsinstanser og økt mengde saksbehandling om samme enkelttilfelle, kan vise til hvordan de prøver å forholde seg til de generelle reglene for prosessen. Uenigheten mellom Rantzow og Koren i kapittel II, antyder også hvordan de ble korrigert når ting ble forsøkt gjort på annen måte. Samtidig viser ansvarsfordelingen til en problemstilling som ser ut til å falle utenfor lovbestemmelsene. Dette problemet avdekkes i kapittel V. Selv om lovbestemmelsene omfatter forhold hvor mannskapet kan undersøke og inspisere vraket og ta med seg deler av vrakgodset som tilhører dem selv, vil det i dette tilfellet resultere i en interessekonflikt. Vi har allerede i kapittel III kunnet konkludere med at interessen for vrakets verdier var en viktig drivkraft bak lokalbefolkningen som førsteinstans. Hvis ønsket om bergingslønn og tilgang på varer ved auksjon sørget for et lovlig bergingsarbeid, ville derfor motivene for unndragelse av vrakgods øke, hvis vrakgodset ble overført til Nordmøre.

Det er i hovedsak den russiske sjøforklaringen og de dansknorske kildene, som representerer hvert sitt svar på vår problemstilling. Direkte anklager om plyndring kan ikke fraskrives all legitimitet på grunn av russerne forklaring. I kapittel V kommer Henrik Dons fram som en representant for lokalbefolkningen og gir mulighet for en kritisk undersøkelse av russernes versjon. Han beskylder i stedet russerne for samme ulovlige forhold, som de hadde anklaget hitterværingene for. Med unntak av en reprimande til Nicolai Lohman, blir ingen av beskyldningene behandlet i større grad av de dansknorske myndighetene. Denne håndteringen av situasjonen gjør det mulig å sette spørsmålstegn også ved de dansknorske kildenes objektivitet. Skillet mellom vrak og mannskap har derfor gjort det vanskeligere å definere de ulike rollene i hendelsene. Begge parter i konflikten kan betegnes som offer og gjerningsmenn. Ut i fra dette blir det derfor vanskeligere å generalisere konflikten som et typisk fenomen.

I kapittel VI og VII kan vi i større grad følge interessen for vrakets verdi. Uansett om hendelsene i etterkant av Jedinorog kan tilskrives en regulær bergingsprosess eller forsøk på plyndring, er det likevel en håndtering av verdier som ligger til grunn. Lokalbefolkningen kunne oppnå tilgang på varer og ressurser de i utgangspunktet ikke var tiltenkt. Samtidig var myndighetene opptatt av å få fordelt verdiene på riktige hender. Skipsreder og mannskap hadde også interesse av enten å få reparert skipet eller berge noe av lasten. På denne måten ble bergingsprosessen et resultat både av behov og interesse for verdier. Slik vi ser i kapittel VI hadde alle på en eller annen måte interesse av at prosessen ble behandlet korrekt. Dette blir derfor representativt for det typiske og generelle ved bergingsprosessen i Trøndelag.

Kapittel VII gir en sammenligning med havarinæringen på Sørlandskysten. Her ser vi hvordan omfanget av inntektene lokalbefolkningen fikk gjennom bergingsarbeidet, avgjorde om prosessen kunne utvikles til en fast næring. Inntektene varierte etter havarienes hyppighet og stod i forbindelse med stedets plassering i forhold til skipstrafikken. Lovbestemmelsene var de samme, men havarinæringene ble stående som et uttrykk for en mye mer effektiv og inntektsbringende prosess. Selv om havarikommisjonærene ikke stod helt fri for mistanke om ulovligheter, var dette likevel et skritt i retning av å skape en tryggere prosess for alle parter. Bergerne fikk en fast inntekt, mens skipsredere kunne nyte godt av bedre kunnskap og utstyr ved bergingen. Ved å monopolisere havarivirksomheten ville en ansvarsfordeling bli unødvendig og derfor avverges. Den desentraliserte bergingsprosessen på Hitra åpnet derimot for en midlertidig variant av denne næringen. Fordelen var at enkelttilfeller av forlis, som i oktober 1760, ga større deler av lokalbefolkningen mulighet for ekstra inntekter. Dette var lønn for et arbeid de likevel var forpliktet til å utføre.

Som svar på spørsmålet om lokalbefolkningen faktisk gjorde seg skyldig i ulovligheter, kan vi konkludere med at det er lite sannsynlig at det ble utført plyndring i stor skala. Skipets opprinnelige ladning, vrakets tilstand og mengden materiale som det ble gjort rede for ser ut til å motbevise en slik mulighet. Det vi derimot har sett tendenser til er at det ble gjort forsøk på mindre omfattende unndragelse. Anklagene fra russerne vitner om denne type oppfatning av situasjonen i samtiden. De offentlige formaningene viser også at myndighetene forholdte seg til en slik problemstilling. Dette ser ut til å være det mest generelle problemet ved bergingsarbeidet, og hvordan vi definerer ulovligheter vil derfor avgjøre om dette er plyndring eller ikke. Ut i fra de kildene vi har tilgjengelig er det ingenting som tyder på at noen ble straffet ved denne anledningen. Likevel har vi ikke mulighet til å kartlegge perioden mellom

19.oktober til 3.november i sin helhet. Eventuelle voldelige konfrontasjoner mellom lokalbefolkning og overlevende blir i dette tilfellet umulig å bevise eller avkrefte. Dette vil derfor fortsatt kunne gi rom for spekulasjoner.

Jedinorogs tilfelle gjør det altså mulig å finne antydninger både til en typisk bergingsprosess og til mulige ulovligheter. Uansett kan vi se hvordan lokalbefolkningen på Hitra endte opp med å tjene på en situasjon, som i utgangspunktet ingen kunne ha forutsett. Det mislykkede forsøket på å berge Jedinorog fra stormen, hadde ved en tilfeldighet ført det inn i hitterværingenes hjemlige trakter. De forholdene lovbestemmelsene omfattet for å kontrollere hele den langstrakte kystlinjen, viser derfor hvordan det særegne kan brukes for å finne fram til det typiske. Jedinorog viser hvordan totalforlis av et krigsskip med funn av vrakgods innenfor to fogderi, kan gi oss kunnskap om den generelle bergingsprosessen i Danmark-Norge på 1700-tallet. Behov for håndtering av situasjonen, skapte mulighet og motiv for å utnytte verdiene ved et hvert forlis. Særegne forhold som kunne oppstå ut i fra enkeltforlisets omstendigheter, vil derfor i stor grad bli forsøkt innlemmet i den regulære prosessen. Det som derimot gjør Jedinorog til et særegent tilfelle, er de spesielle forholdene som ble skapt ved det russiske mannskapets avstand til vraket. Jedinorog kan gi oss ny kunnskap om konkrete forhold ved bergingsprosessene, nettopp ved problemstillinger knyttet til ulovlige forhold. Det er på denne måten den tjener som et eksempel på det normale unntaket, som binder kunnskapen om enkelttilfeller til forståelsen av den kystkulturen, som gjennom sitt omfang preger historien om landet vårt.

Litteratur

Abrahamsen, Olav Arild: *Farsund bys historie bind I; En by blir til: fra stedets oppkomst til 1850*, Farsund 1997

Bjørkvik, Eilert: Russierforliset i Kvenværet i 1760; tradisjon og dokumenter, *Årbok for Fosen* 1974

Døssland, Atle: *Med lengt mot havet; 1761-1835*, nr. 1 i serien Fylkeshistorie for Møre og Romsdal, Oslo 1990

Eliassen, Finn-Einar: *Mandal bys historie bind I; Den førindustrielle byen ca. 1500-1850*, Mandal 1995

Faksvåg, Håkon: Russeren som forliste i Kvenværet, *Årbok for Fosen* 1973

Fugelsøy, Maurits: *Hitra: Øya og folket bind 1*, Trondheim 1958

Furre, Johs.: *Gjennom brått og brann; skipsforlis ved Leka 1701-1944*, Espå 1992

Lian, Oddleif: *Skriftlige kilder og skipsforlis*, Nr. 8 i FOK-programmets skriftserie, Oslo 1993

Lian, Oddleif: Forlis på Lista i 1750, *Arkivmagasinet* nr. 3, Tangen 2007

Opstad, Kristian: *Øyfolket ved storhavet*, Trondheim 1964

Thanem, Rolf W.: Hovmod kostet 700 russiske emigranter livet, *Adresseavisen* 22. desember 1970

Ukjent forfatter: Et Fund ved Hitteren for 40 aar siden; Det strandede russiske krigsskib, *Dagsposten* 12.10.1877

Trykte kilder

Frederik IVs Forordning om Forhold med strandede Skibe og Gods, København 1705

Utrykte kilder

Riksarkivet

Rentekammeret, Renteskriverkontorene, Nordafjelske kontor
Trondheimstifts ktr. Journalsaker 1760, pakke 295

Statsarkivet i Trondheim

Fosen futeembets arkiv

Ekstraskattmantall 1762, pakke 91. Hitterens Tinglaug
Vrak og hittegods vedr. 1741-1806, Pakke FbH480

Nordmøre futeembetes arkiv
Brev 1749-1761, pakke 102

Romsdals amts arkiv
Fogdebrev Nordmøre 1742-1751, pakke Fb19
Kopibok for Collin 1760-1764, pakke Ba15
Rentekammerbrev 1760-1763, pakke Dd10

Trondheim stift og amts arkiv
Fogden i Fosen 1759-1766, pakke Fd7
Fogden i Nordmøre 1759-1810, amtmanns brev, pakke Fa8
Kopibok 1759-1763, pakke B71
Romsdals amt 1736-1770, amtmanns brev, pakke Fa8

Andre kilder

Brev til direktøren ved Norsk Sjøfartsmuseum Svein Molaug fra sjef ved marinemuseet i Leningrad Kylesjøv 04.01.1971, Kopi mottatt fra Eilert Bjørkvik

Internettsider

Arkivverket.no

Ministerialbok for Edøy 1751-1765
Ministerialbok for Bjørnør 1732-1801
Fosen sorenskriveri; Skifteprotokoll 1751-1763

Digitalarkivet.no

Kirkebøker

Digitalarkivet.uib.no

Nordhordland tingbok 34, 1715-1719, del III

Hf.uio.no

Christian Vs norske lov: Fjerde Bog. 4 Cap. Om Skibbrud og Vrag

Hivolda.no

Å studere patron-klient-forhold i norsk 1700-talshistorie

Kaldal.net

Arbeidets kulturer – hvordan studere dem?

Snl.no

Russland - Peter den store reformerer Russland